

Bronneninterpretatie door leerlingen op het Trevianum

"Wie kennis bezit en niet de capaciteit haar praktisch toe te passen, is als de eigenaar van een vruchtbaar akker zonder landbouwwerktuigen."
(Samuel Smiles, 1812-1904)

"Kennis zonder verstand is dubbele dwaasheid."
(Balthasar Gracian, 1601-1658)

"Een correct antwoord geven is als een kus vol genegenheid."
(Johann Wolfgang von Goethe, 1749-1832)

"Bij wijsheid hoort het doorgronden met het intellect van wat eeuwig is; bij kennis het rationeel begrijpen van wat tijdelijk is."
(Augustinus, 354-430)

"Wat is kennis toch vreselijk als ze degene die ze heeft niet vooruit helpt." (Sophocles, 496 v. Chr.-406 v. Chr.)

"De meeste ideeën over onderwijs zijn niet nieuw, maar niet iedereen kent de oude ideeën." (Euclides, 450 v. Chr.-380 v. Chr.)

"What sculpture is to a block of marble, education is to an human soul." (Joseph Addison, 1672-1719)

"Kennis is nog geen wijsheid." (A. Schopenhauer, 1788-1860)

Auteur: Bjorn Stoffels
Studentnummer: 2150606
Opleiding: Fontys Lerarenopleiding Sittard
Studierichting: Tweedegraads
Lerarenopleiding geschiedenis
Schooljaar: 2014/2015
Docent: Thijs van Vugt
Begeleider: Maurice Heemels
1^e beoordelaar: Reggie Berkers
2^e beoordelaar: Maurice Heemels
Praktijkschool: Trevianum scholengroep
Datum: 12 november, 2014

Voorwoord

Deze scriptie heb ik geschreven in het kader van mijn opleiding (tweedegraads geschiedenis lerarenopleiding, Fontys Sittard). In deze scriptie wordt de uitvoering van mijn afstudeeronderzoek uitvoerig beschreven. Ik moest deze scriptie schrijven in het kader van mijn opleiding en ter voorbereiding op de praktijk. Met dit onderzoek toon ik aan problemen in de praktijk te kunnen signaleren en op te lossen. Het belang van dit onderzoek voor mij is de mogelijkheid om aan te tonen dat ik binnen het vak geschiedenis zoek naar oplossingen voor problemen en de verbetering van lessen. Dit onderzoek is voor mij het begin van een carrière waarin ik altijd zal moeten denken in oplossingen, want ik zal in de praktijk nog genoeg problemen tegenkomen tijdens mijn lessen.

Ik heb gekozen voor dit onderwerp, omdat ik tijdens mijn lessen graag met bronnen werk en ik tijdens mijn lessen hier problemen bij leerlingen signaleerde. Deze scriptie was vervolgens voor mij de ideale gelegenheid om dit probleem op te lossen.

Uiteindelijk heb ik mijn oplossing gevonden en kunnen toepassen in de klas. De resultaten van het onderzoek en de oplossing waren positief en ik ben dan ook zeer tevreden met mijn onderzoek.

Bij de totstandkoming van deze scriptie heb ik onder andere hulp gekregen van de onderstaande mensen. Ik wil deze dan ook bedanken voor hun hulp bij het onderzoek en de hulp bij het schrijven van deze scriptie.

Maurice Heemels, Jan Janssen, Jules Ramakers, Angelique Willems, Marie-Colette Franken, Peter Pustjens, Cor Baltis en Jeroen Maessen.

Sittard, november 2014

Bjorn Stoffels, FLOS geschiedenis leerjaar 4

Samenvatting

Context	Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van mijn opleiding tot tweedegraads geschiedenisdocent. Met dit onderzoek toon ik aan over de vereiste capaciteiten te beschikken om verlegenheidsvragen in het onderwijs te herkennen en hiervoor een oplossing te kunnen vinden. Ik heb voor dit onderwerp gekozen, omdat veel leerlingen moeite hebben met bronneninterpretatie. Hierdoor zijn (in mijn ogen) de cijfers die zij halen voor toetsen niet altijd representatief voor de kennis die zij bezitten. Leerlingen bezitten de kennis wel, maar kunnen deze niet toepassen en dat is zonde.
Doel	Het doel van dit onderzoek is om de bronneninterpretatie van leerlingen te verbeteren (en daarmee ook de cijfers voor toetsen).
Methode	De gebruikte methode om het doel te halen was het maken van een stappenplan en hiermee te oefenen. De leerlingen werden zo vertrouwd met de structurele wijze waarop ze bronnen moesten interpreteren en konden zich dit op eigen tempo eigen maken.
Opbrengsten	De opbrengsten van het onderzoek zijn positief. De leerlingen zijn op verschillende vlakken verbeterd. Ten eerste zijn de cijfers bij de nameting hoger. Daarnaast is ook de kwaliteit en duidelijkheid van de antwoorden verbeterd. Als laatste opbrengst wil ik ook het tempo noemen waarin de leerlingen bronnen kunnen interpreteren. Bij de nameting hadden meer leerlingen de toets af binnen de gestelde 25 minuten dan bij de nulmeting.

Inhoudsopgave

Inleiding	1
Hoofdstuk 1: De verschillende soorten bronnen	3
Inleiding	3
1.1 Een 'goede' bronneninterpretatie	3
1.2 Tekstbronnen	4
1.3 Beeldbronnen	13
1.4 Conclusie	17
Hoofdstuk 2: Het verschil tussen onder- en bovenbouw	18
Inleiding	18
2.1 Onderbouw	18
2.2 Bovenbouw	19
2.3 Gesprekken met docenten	21
2.4 Conclusie	27
Hoofdstuk 3: Het materiaal	28
Inleiding	28
3.1 Oefenopdrachten	28
3.2 Toepassing in de klas	36
3.3 Conclusie	36
Hoofdstuk 4: Het onderzoek in de praktijk	38
Inleiding	38
4.1 Meetinstrumenten	38
4.2 Verantwoording nul- en nameting	40
4.4 Conclusie	46
Hoofdstuk 5: Antwoorden op de deelvragen en de hoofdvraag	48
Inleiding	48
5.1 Bronneninterpretatie binnen het vak geschiedenis in het VO	48
5.2 Verschillen tussen bronneninterpretatie in de onderbouw en Tweede Fase	49
5.3 Het oefenmateriaal	50
5.4 Meetinstrument en resultaten	50
5.5 Beantwoording hoofdvraag, advies en eventueel verder onderzoek	51

Nawoord	53
Literatuurlijst	55
Bijlagen	57
Bijlage 1: Stappenplan 1	57
Bijlage 2: Stappenplan 2	60
Bijlage 3: Stappenplan 3	62
Bijlage 4: Kerndoelen onderbouw	63
Bijlage 5: Eindtermen bovenbouw	65
Bijlage 6: Handleiding Examens	67
Bijlage 7	75
Bijlage 8	76
Bijlage 9	80
Bijlage 10	81
Bijlage 11	82

Inleiding

Dit onderzoek heeft betrekking op een algemene vaardigheid binnen het vak geschiedenis: bronneninterpretatie. Iedere school heeft weleens te maken gehad met leerlingen die in de onderbouw goede cijfers halen voor geschiedenis op basis van het kennen van de stof, maar in de bovenbouw zien we een daling van het cijfer doordat deze leerlingen veel moeite hebben om de geleerde leerstof toe te passen. Ze kennen de leerstof wel, maar kunnen deze niet of slechts deels toepassen op bronnen (zowel tekst als beeld). Met behulp van dit onderzoek wil ik kijken of dit niet verbeterd kan worden door in de onderbouw van het voortgezet onderwijs aan bronneninterpretatie meer aandacht te geven. In de onderbouw zal dan een bepaalde basis gelegd worden. Hiermee (met de basis) doel ik op het aanleren van de minimale vaardigheden met betrekking tot bronneninterpretatie. Leerlingen zouden aan het einde van jaar 3 een aantal eenvoudige vragen moeten kunnen beantwoorden die betrekking hebben op de bron (Wat zie je? Waaraan kun je zien dat ...?). Als uiteindelijk blijkt dat leerlingen dit aan het eind van havo 3 beheersen, dan is het altijd mogelijk om het niveau van de vragen te verhogen. De basis zal worden gelegd met behulp van opdrachten die nadrukkelijk tijdens de lessen aan bod zullen komen.

De bronnen die ik zal gebruiken tijdens dit onderzoek zullen betrekking hebben op de Nederlandse geschiedenis en dan specifiek op de tijd van 1500 tot 1700. De keuze voor de onderwerpen is afhankelijk geweest van enkele factoren. Ten eerste staat dit tijdvak aan het einde van het eerste trimester en aan het begin van het tweede trimester op het programma. Dit zorgt ervoor dat er een goede voorbereiding kan worden gemaakt en dat er voldoende tijd is om het onderzoek uit te voeren. Ten tweede kan ik dit onderwerp bij drie klassen havo 2 behandelen. Hierdoor heb ik een groep van ongeveer 80 leerlingen die meedoen met het onderzoek en waarvan de resultaten kunnen worden onderzocht.

Deze leerlingen zullen met name te maken krijgen met afbeeldingen en teksten. Daarbij zal de nadruk op afbeeldingen worden gelegd, omdat de meeste leerlingen hier moeite mee hebben. Leerlingen kunnen soms erg makkelijk over een belangrijk detail heen kijken en kunnen moeite hebben met het koppelen van de leerstof aan onderdelen van afbeeldingen (Dalhuisen, Toebees & Verhagen, 1983). De leerlingen zullen niet te maken krijgen met filmfragmenten of geluidsfragmenten. Deze keuze is gemaakt om de volgende twee redenen. Ten eerste komen deze tijdens een proefwerk nooit aan de orde en ten tweede zou dit mijn onderzoek te breed maken. Ik ben van mening dat ik mijn aandacht beter kan geven aan teksten en afbeeldingen. Dit zijn namelijk de meest gebruikte bronnen door docenten tijdens lessen, waardoor deze (wellicht onbewust gekozen) de belangrijkste soorten bronnen zijn tijdens de geschiedenislessen, in ieder geval op het Trevianum.

Aan het einde van het onderzoek wil ik antwoord kunnen geven op de volgende hoofd- en deelvragen.

Hoofdvraag:

1. Is het mogelijk om leerlingen (binnen 12 weken) in havo 2 een stappenplan voor tekst- en beeldbronnen aan te leren voor het interpreteren van bronnen, dat docenten in de bovenbouw (als basis) kunnen gebruiken om leerlingen het interpreteren van bronnen beter (of verder?) aan te leren?

Deelvragen:

1. Wat is een “goede” manier van bronneninterpretatie binnen het vak geschiedenis in het voortgezet onderwijs?
2. Wat voor stappenplan is een ideaal stappenplan om leerlingen bronnen te laten interpreteren?
3. Wat zijn de verschillen tussen de onderbouw en de Tweede Fase op het gebied van bronneninterpretatie binnen het geschiedenisonderwijs op het Trevianum?
4. Welke effecten hebben speciaal ontwikkelde opdrachten met betrekking tot bronneninterpretatie op de havo 2 leerling?

De deelvragen 1 en 2 zijn met name gericht op de theoretische aspecten van dit onderzoek en deelvraag 3 en 4 zijn gericht op de praktijk van dit onderzoek.

De antwoorden op de deelvragen 1 en 2 zullen worden gegeven in hoofdstuk 1, het antwoord op deelvraag 3 zal worden gegeven in hoofdstuk 2 en het antwoord op deelvraag 4 zal worden gegeven in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 zal ik vervolgens de resultaten verwerken en een conclusie trekken uit deze resultaten.

Hoofdstuk 1: De verschillende soorten bronnen

Inleiding

In het geschiedenisonderwijs komen de docent en de leerling uiteindelijk een groot aantal bronnen tegen. Deze bronnen kunnen worden ingedeeld in categorieën. Tijdens dit onderzoek zal ik gebruik maken van zowel tekstbronnen als stilstaand beeld. Hieronder zal ik eerst antwoord geven op de vraag wat een 'goede' bronneninterpretatie is. Vervolgens geef ik een omschrijving van de mogelijke bronnen die we in deze twee categorieën kunnen plaatsen. In dit hoofdstuk zal antwoord worden gegeven op de deelvragen 1 en 2.

1.1 Een 'goede' bronneninterpretatie

Met dit onderzoek wil ik meer aandacht schenken in de basisvorming aan bronneninterpretatie, zodat er in de Tweede Fase een basis gelegd is waarop docenten voort kunnen bouwen. Om dit te kunnen doen moet natuurlijk eerst worden vastgesteld wat een 'goede' manier van bronneninterpretatie is.

Met de titel en de deelvraag wil ik eigenlijk aangeven dat de nadruk op het woord 'goede' moet worden gelegd. Iedere leerling heeft namelijk een eigen manier om een bron te kunnen ontleden. In dit onderzoek zal ik gebruik maken van een vast stappenplan dat in mijn ogen geschikt is voor de gemiddelde leerling. Ik ben me er wel van bewust dat dit stappenplan niet voor iedere leerling zal werken en in mijn conclusie zal ik dan ook aangeven dat een vervolgonderzoek naar individuele leerlingen tot de mogelijke/wenselijke vervolgonderzoeken zal behoren. Leerlingen met dyslectie hebben bijvoorbeeld meer problemen met tekstbronnen, maar dit heeft niet alleen te maken met de manier waarop deze leerlingen de bron proberen te interpreteren. Dit onderzoek heeft namelijk betrekking op hele klassen en het verbeteren van de gemiddelde cijfers en niet de cijfers van leerlingen die vanuit een andere situatie de bronnen moeten bekijken (zoals dyslectici).

Ik begin dit stuk met aan te geven waarom ik vind dat bronneninterpretatie belangrijk is in de onderbouw. Ten eerste is hiervoor amper aandacht in de onderbouw. Men gaat uit van kennis en niet van de vaardigheden (Wilschut, Straaten & Riessen, 2008). Hier valt natuurlijk wat voor te zeggen, want zonder kennis heeft een leerling weinig/niets aan vaardigheden als bronneninterpretatie. De mogelijkheid om beide tegelijk aan te brengen tijdens de lessen moet wel worden onderzocht. Een leerling kan bijvoorbeeld eerst kennis krijgen in de les om deze kennis vervolgens op een bron (tekst of beeld) toe te passen. Dit is een vorm waar ik gebruik van zal gaan maken in mijn lessen en die ervoor zorgt dat leerlingen zowel kennis als vaardigheden ontwikkelen.

Het belang van bronnen in het geschiedenisonderwijs kan uiteraard veel breder worden uitgelegd, maar het gaat mij in dit onderzoek om de bronneninterpretatie door leerlingen. Met dit onderzoek erken ik dus al het belang van bronnen in het onderwijs en de vaardigheden die gebruikt dienen te worden bij het begrijpen van een bron. Mijn doel is vooral de leerlingen meer aan het denken te zetten over bronnen en hen te helpen met het vinden van een manier om een bron op een juiste manier te kunnen interpreteren. Hiermee wil ik de kloof tussen onder- en bovenbouw op het gebied van bronneninterpretatie wegnemen voor de leerlingen.

Voor deze paragraaf ben ik op zoek gegaan naar theorie en heb ik mij gericht op het zoeken naar informatie over stappenplannen. Met al deze informatie zal ik uiteindelijk naar een ideaal/allesomvattend stappenplan kunnen werken. Aan de hand van het stappenplan dat ik zal gaan gebruiken bij dit onderzoek zal een leerling een bron kunnen vertalen en uitleggen.

De juiste beeldelementen van een afbeelding dienen door leerlingen te worden gekoppeld aan de leerstof en leerlingen zullen bij tekstbronnen de tekst moeten kunnen koppelen aan de geleerde theorie. Om dit te kunnen doen moet uiteraard eerst de theorie duidelijk zijn en onthouden worden. Ik ga er even voor het gemak vanuit dat dit gebeurd is en dat de leerling een bron moet gaan interpreteren. Er is niet één sleutel voor het interpreteren van bronnen. Het bekende spreekwoord “Meerdere wegen leiden naar Rome” is ook hier weer van toepassing. Zolang een leerling bij het goede antwoord uit komt en de theorie goed kan koppelen aan de bron is er niets aan de hand en heeft deze leerling de sleutel tot de antwoorden bij bronnen. Wanneer dit echter niet het geval is, dan dienen leerlingen mijn stappenplan te gaan gebruiken. Dit stappenplan zal ik later in dit onderzoek behandelen. Het belangrijkste is dat een leerling die zwak is op het gebied van bronneninterpretatie de stappen van een stappenplan nauwkeurig leert te volgen en in de juiste volgorde zet. Andere leerlingen zullen ook moeten beginnen met het leren van bronneninterpretatie via mijn stappenplan, want het is mijn mening dat dit stappenplan alles in zich heeft om een leerling volledig te helpen met het interpreteren van bronnen.

Ik zal nu antwoord geven op de deelvraag: Wat is een “goede” manier van bronneninterpretatie binnen het vak geschiedenis in het voortgezet onderwijs? Er is uiteraard niet één perfect stappenplan. Er zijn heel veel stappenplannen die ontzettend veel op elkaar lijken, maar bij het ene stappenplan wordt er in detail gekeken naar alle aspecten en moeten er veel vragen worden beantwoord terwijl bij een ander stappenplan er slechts drie stappen zijn en ook maar drie vragen. Het is mijn mening dat het stappenplan dat ik later in dit hoofdstuk heb staan een ideaal stappenplan is om te gebruiken op havo 2. Leerlingen leren met dit stappenplan kritischer te kijken naar een bron en worden gedwongen om gericht te kijken. Door de vragen te beantwoorden die in het stappenplan worden gesteld, zal de leerling uiteindelijk ook een antwoord kunnen formuleren op vragen over bronnen tijdens proefwerken.

1.2 Tekstbronnen

Binnen het geschiedenisonderwijs komen leerlingen in aanraking met verschillende soorten teksten. Tijdens dit onderzoek zal ik me gaan richten op de tekstbronnen. De keuze voor de bronnen is met name afhankelijk van het niveau van de bronnen en de aansluiting hiervan op het niveau van de leerlingen.

We kunnen de tekstbronnen opdelen in de volgende soorten:

- Leerstofteksten
- Verhalende teksten
- Instructieteksten
- Primaire bronnen
- Secundaire bronnen
- Illustratieve teksten (Wilschut et al., 2008)

Bovenstaande teksten dienen uiteraard verschillende doelen. Een leerstoftekst heeft als doel de kennis van leerlingen over een onderwerp te vergroten. Daarentegen zijn verhalende teksten met name handig om leerlingen te motiveren voor het vak geschiedenis.

Instructieteksten geven de leerling een opdracht. Ze instrueren de leerling om een opdracht te maken of een tekst te lezen. Primaire en secundaire bronnen kunnen weer gebruikt worden om leerlingen onderzoeksvaardigheden aan te leren en te laten trainen. Ook een

illustratieve tekst heeft een belangrijke functie, want deze tekst moet de leerstof concretiseren en de tempoverschillen tussen leerlingen opvangen. De leerlingen die snel werken kunnen met deze teksten extra informatie leren over een bepaald detail uit de periode van het onderwerp, terwijl de langzamere leerlingen voldoende tijd hebben om de leerstoftekst goed te verwerken.

De docent is en blijft baas in eigen klas, maar afhankelijk van de gekozen methode is een docent gebonden aan onderwerpen voor de proefwerken (tenzij er iets anders wordt afgesproken binnen een sectie). Methodes verschillen qua details en de hoeveelheid aangeboden informatie. In enkele methodes legt men de nadruk op veel leerstofteksten, terwijl andere methodes kiezen voor een kleine kern die door de docent naar eigen inzicht kan worden aangevuld.

Welke methode een school ook kiest, er zal altijd sprake blijven van een bepaalde hoeveelheid leerstofteksten die de leerlingen moeten kennen. Deze leerstofteksten zijn vaak aaneenrijgingen van oorzaak- en gevolgketens die ingeleid worden door een hoofd- en deelvraag. De leerstofteksten zorgen er ook voor dat er een vereenvoudigde weergave van het verleden wordt gegeven die voor leerlingen duidelijk is en die ze makkelijk kunnen leren. Daarnaast wordt er ook een chronologisch-causale ordening gemaakt binnen deze teksten. Naast deze verschillende soorten teksten die een leerling gedurende zijn schoolloopbaan tegen kan komen, zijn er ook verschillende tonen waarop een tekst geschreven kan zijn.

Zakelijke en onpersoonlijke toon

Het effect van een leerstoftekst die geschreven is in een zakelijke en onpersoonlijke toon is vaak negatief. Leerlingen lezen de tekst wel, maar onthouden weinig van deze tekst nadat ze deze slechts één keer gelezen hebben. De tekst is voor hen een saaie tekst met alleen feiten die elkaar snel opvolgen (Wilschut et al., 2008). Met dit probleem kan een docent in de onderbouw ook te maken krijgen wanneer hij/zij de leerlingen in de basisvorming een bepaalde basis wil geven bij het interpreteren van bronnen. Je kan een leerling niet in één keer een moeilijke zakelijke tekst geven als bron en verwachten dat deze het goede antwoord zal geven. Zo hebben we ook allemaal eerst leren fietsen met zijwieltjes, voordat we op een gewone fiets gingen fietsen. In de basisvorming (en met name in havo 2) zal een docent de leerling moeten voorzien van een manier om bronnen te interpreteren. Leerlingen moeten in de basisvorming niet alleen de theorie leren, maar ook leren omgaan met bronnen. Hiermee wil ik aangeven dat leerlingen in de basisvorming moeten leren om informatie uit een bron te halen. Ze moeten dus antwoord kunnen geven op vragen op basis van informatie uit de bron. De leerlingen hoeven de theorie en een bron in de basisvorming nog niet aan elkaar te kunnen koppelen op hoog niveau. Dit leren ze pas in de bovenbouw. We kunnen geen eindexamenbron geven aan een leerling uit het 2^e leerjaar en verwachten dat hij hetzelfde ziet als een leerling uit het 5^e leerjaar die eindexamen moet doen. Wanneer men er bij sterke klassen die bronnen goed kunnen interpreteren voor kiest om moeilijkere bronnen met zakelijkere taal te gaan gebruiken, dan is dit begrijpelijk. Wellicht dat dit op havo 3 zou kunnen worden gedaan, maar dit onderzoek heeft betrekking op het leggen van een basis om de leerling uit de basisvorming beter voor te bereiden op de Tweede Fase. Ik heb hierboven al benoemd waarom een zakelijke en onpersoonlijke toon niet wenselijk is bij een tekstbron voor havo 2. Er zijn uiteraard oplossingen om dit probleem op te lossen.

Hieronder zal ik er twee noemen:

1. Een docent kan meer verhaal aanbrengen in de tekst.
2. Een docent kan een andere stijl hanteren (de literatuur moet de geschiedenis als het ware een stem geven). Hiermee doel ik op het verhalend beschrijven van de geschiedenis. Door een tekst aan te passen en hier wellicht fictieve personages in te verwerken zoals dit ook in historische romans voorkomt, wordt het makkelijker voor de leerling om de tekst te lezen. Doordat de leerlingen de tekst makkelijker kunnen lezen zullen ze de informatie uit de tekst ook beter kunnen onthouden (Wilschut et al., 2008).

Met de eerste oplossing kan men een zakelijke en onpersoonlijke tekst zelf vertalen naar een meer verhalende tekst. Er wordt een verhaal gemaakt van een tekst die voornamelijk feiten bevat. De feiten worden wat makkelijker met elkaar verbonden door een duidelijk verhaal. Moeilijk taalgebruik zou eventueel kunnen worden vervangen door eenvoudig taalgebruik dat dichter bij de leefwereld van de leerling staat.

Bij de tweede oplossing zal men ook de tekst moeten aanpassen. Daarbij moet dan vooral gelet worden op het gebruik van spreektaal, het gebruik van actieve in plaats van passieve taal, het stellen van vragen, gebruik van handelende personen, gebruik van denkende en sprekende personen en verbanden in de tekst die concreet op het niveau van de leerling worden gelegd.

Een korte toelichting bij deze tweede oplossing lijkt mij wel op zijn plaats. Wanneer men een tekst gaat aanpassen die zakelijk en onpersoonlijk is zal men dit uiteraard doen in spreektaal. Deze taal is veel meer op het niveau van de leerlingen en zal er dus ook voor zorgen dat leerlingen deze tekst makkelijker kunnen lezen en de tekst beter zullen onthouden. Door een actieve taal te hanteren in plaats van een passieve taal krijgt de tekst veel meer spanning. Er gebeurt ook echt iets en dit wordt levendig omschreven. Bij een passieve tekst wordt een gebeurtenis meestal omschreven vanaf een afstand en is de omschrijving minder spannend voor de leerling, waardoor deze ook minder geïnteresseerd de tekst zal lezen en dus minder zal onthouden. Daarnaast is ook het stellen van vragen en dan met name het problematiseren van situaties in een tekst heel handig om een leerling te activeren en zelf na te laten denken over de situatie die in de tekst wordt omschreven. Hierdoor moet de leerling de tekst goed begrijpen en hier zelf een mening over formuleren. De leerling kan zich daardoor ook beter verplaatsen in de tekst. Daarnaast is bij het aanpassen van een tekst het gebruik van handelende personen erg raadzaam. Door een aantal handelende personen te gebruiken in de tekst, kan de leerling de verschillende historische gebeurtenissen bekijken vanuit de ogen van mensen uit die tijd. Naast handelen moeten deze personen natuurlijk ook spreken en denken. Hiermee gunt een docent de leerling een kijkje in de "keuken van de geschiedenis". De leerlingen lezen weliswaar een fictief verhaal (want de handelende, sprekende en denkende persoon hoeft niet altijd bestaan te hebben), maar ze lezen wel historische waarheden en onthouden wat er in de bron staat. Door een bron op te stellen als een roman met historische waarheden, wordt de bron een stuk aantrekkelijker en makkelijker om te lezen (Wilschut et al., 2008). De leerlingen onthouden de tekst beter en kunnen vervolgens duidelijke antwoorden op eventuele vragen over deze tekst geven. Daarnaast is het van belang dat er verbanden kunnen worden gelegd door leerlingen en dat deze ook op hun niveau gebracht worden met behulp van de tekst. Als leerlingen een verband moeten leggen tussen het Smeekschrift der Edelen en de

Beeldenstorm, dan is het wel handig dat ze ook weten wat hagenpreken zijn en wat de oorzaken/gevolgen zijn van ieder onderdeel. In een tekst kan bijvoorbeeld worden uitgelegd wat het Smeekschrift der Edelen is. Gebeurt dit op een moeilijke manier, dan is het voor leerlingen onmogelijk om een goed verband te leggen tussen de tekst en de Beeldenstorm. Passen we de tekst aan het niveau van de leerlingen aan, dan wordt de kans dat een leerling een goed verband zal leggen tussen beide gebeurtenissen een stuk groter.

Verhalende toon

Naast de zakelijke en onpersoonlijke taal is er ook de verhalende taal die de oplossingen van het bovenstaande stuk tekst bevat. Het voordeel van dit soort taalgebruik in teksten is dat leerlingen meer onthouden over de tekst. Daar moet bij vermeld worden dat in een verhalende tekst geen onderscheid te maken is tussen de kernpunten en de bijzaken. Bij een zakelijke en onpersoonlijke tekst komt de kern veel beter naar voren. Een docent die begint met het trainen van leerlingen in bronneninterpretatie zou er naar mijn mening goed aan doen om een middenweg te zoeken. Wilschut ondersteunt dit standpunt ook in zijn boek: Geschiedenisvakdidactiek. Hierbij zal men dan vooral moeten letten op de volgende punten:

- Verhalende elementen dient men te combineren met zakelijke mededelingen in één tekst.
- Naast de gebruikelijke tekst dient men ook gebruik te maken van anekdotes (Wilschut et al., 2008).

Een tekst die verhalend is hoeft niet altijd de kernpunten te missen. Meestal worden deze in het verhaal een beetje uit de spotlight verdreven, maar door zakelijke mededelingen kort samen te vatten in een tekstbron, kan een leerling zowel de voordelen van een verhalende tekst als een zakelijke tekst ervaren. De verhalende tekst zorgt ervoor dat de leerlingen veel aandachtiger kunnen lezen en de zakelijke onderdelen zorgen ervoor dat leerlingen de kern van de tekst makkelijk eruit kunnen halen. Door hier veel mee te oefenen in lessen kan een docent uiteindelijk steeds moeilijkere teksten aan leerlingen geven en kunnen de leerlingen deze teksten ook steeds beter begrijpen en uitleggen.

Naast de verhalende en zakelijke toon zal een tekstbron ook beter onthouden worden als er een grappige of wrede anekdote in vermeld wordt. Een choquerend onderdeel van de tekst zal ervoor zorgen dat leerlingen dit beter onthouden. Op het moment dat leerlingen iets smerigs, grappigs of gruwelijks lezen of horen, dan zullen zij dit beter onthouden. Docenten hebben hier over het algemeen ook ervaring mee en kennen allemaal wel de leerling die op basis van een uitspraak (die voldoet aan bovengenoemde criteria: smerig, grappig of gruwelijk) een goed antwoord kan geven op een proefwerk.

Tot zover de inleiding op het gebruik van teksten en tekstbronnen binnen het geschiedenisonderwijs. In het volgende onderdeel zal ik het met name gaan hebben over de tekstbronnen en de eisen waaraan deze moeten voldoen.

Eisen waaraan een tekstbron moet voldoen

Voordat de docent gebruik gaat maken van een tekstbron moet hij/zij eerst controleren of de tekst wel aan een aantal criteria voldoet. Ten eerste begint de docent met het controleren van de bruikbaarheid en geschiktheid van de tekst voor de leerlingen. Het niveau van de tekst moet passen bij het niveau van de leerlingen. Er mogen geen onbekende begrippen in

de tekst staan en de tekst mag geen te lange zinnen bevatten. Daarnaast moet een docent ook controleren of de tekst een bepaalde opmaak heeft. Er moet een duidelijke titel zijn en de tekst mag niet een groot stuk zijn. Een lange tekstbron moet dus verschillende alinea's bevatten om de leerling de tekst beter te kunnen laten lezen. Een tekst zonder opmaak zal het lezen niet makkelijker maken en de leerling ontmoedigen om de tekst te lezen. Daarbij zal een leerling ook heel veel moeite hebben met het lezen van de tekst en nog meer moeite met het onthouden van onderdelen uit deze tekst.

Ook zal de tekst een logische volgorde moeten hebben. De tekst moet niet beginnen met de Beeldenstorm van 1566 om vervolgens terug te gaan naar het Bloedplakkaat van 1550. De opbouw dient chronologisch te zijn en men moet controleren of dit ook het geval is. Naast deze belangrijke punten is het voor een leerling vaak moeilijk als de tekst opeens begint. Hiermee wil ik aangeven dat er een duidelijk begin en eind van een tekst moet zijn. Het is dus verstandig om in de onderbouw gebruik te maken van teksten met een kop en een staart. De tekst moet niet opeens beginnen en abrupt eindigen, maar zal met een goed begin moeten starten en met een duidelijk einde moeten afsluiten.

Nadat ik deze criteria genoemd heb moet ik hier nog aan toevoegen dat de kern (het hoofdonderwerp) duidelijk naar voren moet komen en dat de vragen ook hierop gericht moeten zijn. Ook moet men opletten dat het gebruik van een oudere bron het lezen van de bron niet te moeilijk maakt. Denk hierbij vooral aan een bron met daarin Oudnederlands verwerkt. Een docent moet dan opletten of deze tekst niet te moeilijk is voor leerlingen en als dit wel het geval is, dan zal de docent de tekst moeten vereenvoudigen of een andere bron moeten zoeken.

Stappenplan tekstbronnen

In het volgende onderdeel leg ik uit waarom dit in mijn ogen de beste stappenplannen zijn om te gebruiken bij tekst- en beeldbronnen. Dit wil niet zeggen dat ik andere stappenplannen verkeerd vind, maar dat ik deze stappenplannen het meest geschikt vind voor havo 2-leerlingen. Deze stappenplannen zijn in mijn ogen allesomvattend en dwingen de leerling om stapsgewijs informatie uit de bron te halen. Nadat een leerling al deze stappen heeft doorlopen kan de leerling ook een goed en duidelijk antwoord formuleren op vragen die betrekking hebben op de betreffende bron.

Op het gebied van tekstbronnen kunnen we gebruik maken van verschillende soorten vragen waarvoor verschillende kwaliteiten nodig zijn. Allereerst kunnen we gebruik maken van translatievragen. De leerlingen lezen de tekst en moeten het goede antwoord uit de tekst zien te halen. Een ander soort vraag is een interpretatievraag. Op dit soort vragen is dit onderzoek gericht. Ik heb gekozen voor de interpretatievragen, omdat een leerling hiervoor zowel de bron moet vertalen (translatie) als gebruik maken van zijn achtergrondkennis. Met de informatie uit de bron en de achtergrondkennis van de leerling over de theorie, moet een leerling een goed antwoord kunnen geven op vragen met betrekking tot de bron.

Bij een interpretatievraag moeten leerlingen eerst de tekst lezen en daar het goede antwoord deels uit zien te halen (translatievraag). Vervolgens moeten zij met dit gedeelte van de bron in combinatie met de leerstof een antwoord gaan formuleren. Ze moeten bijvoorbeeld verbanden gaan leggen of gevolgtrekkingen kunnen maken met behulp van de bron en de geleerde informatie. De leerling bedenkt dus zelf het antwoord en kan niet alleen maar tekst reproduceren.

Volgens Wilschut (Boek: Geschiedenisdidactiek) zijn er 3 belangrijke stappen die leerlingen moeten zetten bij het verwerken van een tekst.

Stap 1: De leerlingen moeten goed lezen wat er staat in de tekstbron.

Stap 2: Vervolgens moeten leerlingen de tekst omzetten in een andere vorm (bijvoorbeeld in eigen woorden. (translatie)

Stap 3: Vervolgens moeten de leerlingen de vertaalde informatie een betekenis geven (interpretatie):

- Ze moeten verbanden leggen;
- Ze moeten de informatie verklaren;
- Ze moeten de informatie vergelijken met andere gegevens (Wilschut et al., 2008).

Gelet op de bovenstaande stappen kunnen we deze indelen in translatie en interpretatie. De stappen 1 en 2 behoren tot de translatie van de bron en stap 3 is de interpretatie van de bron. Ik ben van mening dat dit een goede basis is om verder op te bouwen op het moment dat men zelf een stappenplan wil gaan ontwikkelen.

Wat tekstbronnen verwerken betreft bestaat er niet slechts één aanpak. Ik heb meerdere stappenplannen bekeken (Beamont-Peters, n.d.; VGN Kleio, 2005). Daarbij heb ik overwogen om een samenstelling te maken van de beste onderdelen van de stappenplannen, maar op de school heeft men al een boek gemaakt met de naam: Oefenen met geschiedenisbronnen.

In dit boekje staan ook stappenplannen voor zowel beeld- als tekstbronnen. In deze stappenplannen zaten al alle stappen die ik graag zou terugzien in een stappenplan. Ik ben namelijk van mening dat leerlingen bij tekstbronnen eerst de bron moeten lezen en moeten kijken naar de titel en een eventueel onderschrift. Vervolgens moeten leerlingen de bron gaan analyseren. Dit betekent dat leerlingen moeten gaan kijken naar de aard van de bron (Wie heeft de bron geschreven? Wanneer is de bron geschreven? Is het een primaire of een secundaire bron?). Vervolgens moeten leerlingen nadenken over de inhoud van de bron. Daarbij moeten ze met name letten op de eventuele mening van de schrijver, wat er geschreven wordt door de schrijver, de standpunten van waaruit geschreven wordt en de weergave van de personen (heldhaftig of belachelijk). Vervolgens komt het laatste deel van de analyse naar voren. Leerlingen moeten zich hier gaan afvragen voor wie de bron bestemd was en waarom de bron geschreven is. Als dit allemaal gebeurd is, dan kan de leerling de bron gaan interpreteren. Hierbij moeten leerlingen nadenken over de betekenis van de bron en wat de maker met de bron wil zeggen. De leerlingen moeten de bron interpreteren met behulp van de beschrijving en analyse van de bron die zij al eerder hebben gemaakt. Als dit allemaal is gedaan door de leerling en hij/zij heeft overal antwoord op kunnen geven, dan kan de leerling zich wenden tot de vraagstelling (van het proefwerk of werkboek). Daarbij moeten leerlingen met name letten op het geven van voldoende informatie. De informatie moet dus een zo volledig mogelijk antwoord geven op de vraag en moet relevant zijn (dus niet teveel informatie opschrijven). Daarnaast moet de leerling ook aangeven waar hij zijn antwoord in de bron heeft gevonden. Dit kan gedaan worden door een citaat of het noemen van de gebruikte tekstelementen.

Bij beeldbronnen moeten de leerlingen ook eerst naar de bron kijken. Daarbij moeten ze een beschrijving geven van de afbeelding. Dit betekent dat leerlingen aangeven wie/wat er te zien is, wat de relaties zijn, welke overdrijvingen of vertekeningen zijn er, welke symbolen te

zien zijn en wat deze symbolen betekenen. Uiteraard moet de leerling ook opschrijven wat de meeste aandacht krijgt in de afbeelding. Vervolgens moet een leerling naar de context gaan kijken van de afbeelding. Daarbij moet gelet worden op de maker van de afbeelding, de titel, het jaar waarin de afbeelding is gemaakt en voor wie de afbeelding bedoeld is (een breed publiek of een selecte groep). Nadat deze stappen zijn gezet (beschrijving en analyse van de bron), moet een leerling weer overgaan tot interpretatie van de bron. De leerling moet daarbij aangeven welk doel de afbeelding had en wat de afbeelding zegt over de tijd waarin deze is gemaakt. Deze interpretatie wordt gemaakt op basis van de eerder beantwoorde vragen die bij de beschrijving en analyse hoorden. Als de afbeelding geïnterpreteerd is door de leerling, dan kan deze zich wenden tot de vragen (van het proefwerk of werkboek) die hij moet beantwoorden. De vragen kunnen beantwoord worden met behulp van de verkregen informatie uit de interpretatie, analyse en beschrijving van de afbeelding.

In deze stappenplannen zijn de stappen die leerlingen van mij moeten zetten verwerkt. Met behulp van deze stappen zou een havo 2 leerling de vragen met betrekking tot de bron moeten kunnen beantwoorden. Door de leerling de vele vragen te laten beantwoorden, moet de leerling goed kijken naar de bron voordat er wordt gekeken naar de vraag. De leerling moet veel informatie uit de bron halen en doet dit (via deze stappenplannen) in kleine stappen (hoeveelheden). Het gevolg is dat de leerling beetje bij beetje de informatie uit de bron haalt en uiteindelijk duidelijke/goede antwoorden kan formuleren op vragen. De stappenplannen bevatten in mijn ogen alles wat een leerling van havo 2 moet beheersen en zijn dus een goed hulpmiddel voor de leerling.

Een leerling van havo 2 moet in mijn ogen de volgende punten beheersen.

- Een leerling moet kunnen aangeven of een bron primair of secundair is.
- Een leerling moet het onderschrift en de titel van een bron lezen.
- Een leerling moet personen en symbolen kunnen herkennen in bronnen.
- Een leerling moet kunnen aangeven of personen heldhaftig worden neergezet in de bron of belachelijk worden gemaakt.
- Een leerling moet de mening van de maker aan de hand van de bron kunnen verwoorden.
- Een leerling moet het doel van de bron (en de maker) kunnen verwoorden.
- Een leerling moet kunnen aangeven voor wie de bron bestemd was.

Ik ben dus ook van mening dat het wiel niet twee keer hoeft te worden uitgevonden en maak met groot genoeg gebruik van deze stappenplannen (CITO, 2006). Alle stappenplannen waarnaar ik verwezen heb in dit onderzoek zijn als bijlagen toegevoegd aan dit onderzoek. Het stappenplan dat eigenlijk al binnen de school gehanteerd zou kunnen worden is een stappenplan waarmee leerlingen amper fouten kunnen maken. Uiteraard zal een leerling niet altijd dit stappenplan kunnen hanteren en zullen leerlingen fouten blijven maken bij het werken met bronnen. Dit komt doordat een stappenplan wel geleerd kan worden, maar een bron behoort nog altijd tot het inzichtgedeelte van het vak en niet tot de kennis.

De gebruikte stappenplannen dwingen de leerling om de bron nauwkeurig te bekijken voordat zij overgaan tot het beantwoorden van vragen. Door onder andere te benadrukken dat leerlingen moeten kijken naar de titel, symbolen, voor wie de bron bestemd is, etc. kan een docent een leerling bepaalde automatisen laten leren. Door vaak met dit stappenplan te werken zal een leerling deze stappen naderhand automatisch toepassen en zal de kans dat een leerling iets niet ziet in de bron vrijwel nihil zijn. Wellicht dat de leerling een symbool

niet begrijpt, maar de oorzaak hiervan zou dan bij de docent en de uitleg liggen en niet bij de leerling en de bronneninterpretatie. Ik ben van mening dat leerlingen op havo 2 met dit stappenplan goede resultaten moeten kunnen halen bij opdrachten die betrekking hebben op bronneninterpretatie.

Op de volgende pagina is het stappenplan voor tekstbronnen weergegeven.

Stappenplan tekstbronnen

1. Beschrijf de bron

Wat is er te lezen? Maak hier desnoods aantekeningen van (op je opgavenblad of op een kladpapier).

Let op dat je niet alleen de bron zelf goed leest, maar ook het bij- of onderschrift.

2. Analyseer de bron

A. Hierbij moet je op een aantal zaken letten.

- ❖ Ten eerste moet je letten op de aard van de bron. Is het een primaire of een secundaire bron?
- ❖ Wanneer en hoe is de bron gemaakt/ontstaan?
- ❖ Wie heeft de bron geschreven/gemaakt?
- ❖ Is de bron bewust of onbewust nagelaten?

B. Vervolgens moet je je afvragen wat de inhoud van de bron is.

- ❖ Bij een geschreven bron moet je letten op wat er geschreven wordt, maar ook hoe het geschreven wordt.
- ❖ Zijn er woorden waaruit de mening van de maker duidelijk blijkt?
- ❖ Wordt een situatie vanuit één standpunt of meerdere standpunten beschreven?
- ❖ Worden personen heldhaftig of juist belachelijk weergegeven?

C. Tot slot moet je je afvragen waarom en voor wie de bron gemaakt is.

- ❖ Welk doel had de maker van de bron voor ogen toen hij de bron maakte?
- ❖ Wilde hij mensen beïnvloeden of wilde hij alleen zijn eigen gedachten voor zichzelf op papier zetten?
- ❖ Wie waren de mensen voor wie de bron gemaakt is?

3. Interpreteer de bron

Pas wanneer je de bron hebt beschreven en geanalyseerd, kun je je gaan afvragen wat de betekenis van de bron is en wat de maker met de bron heeft willen zeggen.

Let daarbij vooral op woorden waaruit de mening van de maker blijkt.

4. Vragen beantwoorden

Wanneer je de bovenstaande stappen hebt gezet, kun je gaan proberen om de vraag te beantwoorden.

Let daarbij op dat je niet alleen de zinvolle informatie uit de bron gebruikt, maar dat je ook aangeeft waar je die informatie vandaan hebt. Met andere woorden: geef het antwoord in eigen woorden en citeer vervolgens het betreffende gedeelte uit de bron of noem de door jou gebruikte tekstelementen.

(CITO, 2006)

In het stappenplan op de vorige pagina kunnen we ook weer de stappen van Wilschut terug zien. Stap 1, 2 en 3 van Wilschut zijn exact hetzelfde in dit stappenplan. Het verschil in beide plannen zit hem in de totale uitleg. Wilschut blijft hierin op de vlakte om de docent de vrijheid te geven in zijn doen en laten op het gebied van bronneninterpretatie, terwijl dit stappenplan de exacte stappen die leerlingen moeten maken heel nauwkeurig omschrijft. De uitwerking is dus uitgebreider. Daarnaast is aan dit stappenplan nog een stap 4 toegevoegd. Dit is een stap die leerlingen helpt met het beantwoorden van de vraag en dit zo volledig mogelijk te doen. Door het antwoord in eigen woorden te noteren en te citeren uit de bron kan de leerling een volledig antwoord geven en aantonen dat hij de bron goed gelezen en begrepen heeft. Ook in dit stappenplan behoren stap 1 en 2 tot de translatiestappen en stap 3 tot de interpretatiestap.

1.3 Beeldbronnen

Waarom gebruiken we beeldbronnen in het geschiedenisonderwijs? Ik zal hierover een korte uitleg geven en vervolgens ook het nut van dit soort bronnen benadrukken.

We gebruiken beeldbronnen, omdat dit historische bronnen zijn. Een schilderij over de Franse Revolutie uit dezelfde tijdsperiode is een perfecte bron voor dit onderwerp. Met een dergelijke afbeelding kan men ook zien of de schilder hier een voor- of tegenstander van was en men kan zich dus een beeld vormen van die tijd. Dit beeld is dan weliswaar het beeld zoals de schilder het toentertijd zag, maar het blijft historische beeldvorming.

Daarnaast zijn beelden ook veelzijdige didactische hulpmiddelen. Een leerling kan zich met behulp van een afbeelding uiteraard een beter beeld vormen van de betreffende tijd, maar het is ook een aandachtstrekker. Afbeeldingen bevatten veel elementen en kunnen leerlingen activeren. Ze laten de leerlingen meer en op een andere manier nadenken over de theorie. Naast activeren van leerlingen kan het dus ook de oriëntatiekennis van leerlingen helpen ondersteunen.

Naast bovenstaande redenen zijn de meeste mensen visueel ingesteld. Men wil een beeld hebben bij de theorie. Dit beeld zorgt ervoor dat mensen dit beter opslaan in hun geheugen. Een probleem dat zich aandient bij bronneninterpretatie door leerlingen is dat ze zich niet altijd bewust zijn van hun standplaatsgebondenheid. Ze kijken vaak vanuit één punt naar de bron en vergeten vanuit andere standpunten te kijken naar de bron. Hierdoor is hun beeld in het begin heel erg beperkt. Door leerlingen te leren om goed te kijken naar bronnen, kunnen ze uiteindelijk ook de bron gaan bekijken vanuit verschillende standpunten.

Ze onthouden de theorie beter als ze een beeld hebben kunnen vormen bij deze theorie. De beeldbronnen voorkomen dus ook verbalisme. De leerlingen vormen zich namelijk een beeld bij de theorie, waardoor ze niet alleen op tekst zijn aangewezen (Wilschut et al., 2008).

Daarnaast heeft een docent in een klas niet slechts leerlingen met één en dezelfde leerstijl. Leerlingen hebben verschillende leerstijlen. Waar de ene leerling theoretisch is ingesteld, is de ander ingesteld op beeld. Het speelt dus ook meer in op de verschillende wensen tijdens de les van leerlingen. Daarnaast leren de leerlingen in de klas ook kritische te kijken naar de beeldcultuur. Ze leren beelden te analyseren en dus beter te bekijken. Dit betekent dus niet alleen voordeel tijdens de geschiedenislessen, maar ook bij andere vakken of in het dagelijks leven.

Waarom zijn de beeldbronnen nou zo nuttig in de klas? Beeldbronnen kunnen dienen als ondersteuning (hulpmiddel) bij de verbale uitleg. Daarnaast kunnen we beeldbronnen ook gebruiken ter introductie van een onderwerp of als aanknopingspunt voor verhalen.

Leerlingen kunnen met behulp van beeldbronnen hun aandacht even verschuiven van tekst naar beeld. Meestal is dit een welkome afwisseling voor leerlingen en kunnen zij zich daardoor ook beter concentreren op de theorie. Ook kan men met behulp van beelden eerder opgedane kennis toepassen en toetsen. De beelden zullen tijdens lessen met name gebruikt worden om het historisch redeneren te leren en/of te oefenen. Ik zal me tijdens dit onderzoek richten op het toepassen van eerder opgedane kennis en dit ook toetsen (nulmeting en eindmeting).

Afbeeldingen analyseren

Ik maak hier een onderscheid tussen (de) gewone afbeeldingen en spotprenten (volgende paragraaf). De uitleg hiervoor is te vinden in de presentatie en de betekenis. Bij een spotprent zet men overdreven iets of iemand neer, terwijl dit in een gewone afbeelding niet het geval hoeft te zijn.

Bij het analyseren van afbeeldingen komen we ook weer het volgende principe tegen in het stappenplan. Ook hier maken we dus gebruik van translatiestappen en interpretatiestappen. Omdat de translatie en interpretatie bij een beeldbron op meerdere manieren kan gebeuren, zal ik hieronder kort de translatie en interpretatie beschrijven.

Bij translatie kunnen leerlingen de volgende tactieken gebruiken:

- Beschrijven wat er gebeurt;
- Onderdelen van een afbeelding benoemen;
- De afbeelding in stukken verdelen;
- Met een raster werken;
- Werken met een contourtekening;
- Tekst bij beeld zoeken;
- Kleuren van beeldelementen.

Bovenstaande tactieken zijn slechts enkele voorbeelden die veel worden gebruikt. In mijn stappenplan voor beeldbronnen zal ik geen gebruik maken van bovenstaande tactieken als bijvoorbeeld het verdelen van een bron in een raster. Ik laat de leerlingen de hele bron bekijken en omschrijven. Mocht blijken dat een individuele leerling moeite heeft met het stappenplan dan kan een docent dit altijd aanvullen met één van bovenstaande tactieken. De voorbeelden zijn afkomstig uit het boek 'Geschiedenisdidactiek' van Arie Wilschut (Wilschut et al., 2008).

Bij interpretatie kunnen leerlingen geen tactieken gebruiken. Ze moeten de informatie die zij hebben verkregen uit de bron na translatie kunnen toepassen. Ze moeten verbanden kunnen leggen tussen de informatie uit de beeldbron en de geleerde theorie. Leerlingen moeten ook conclusies kunnen trekken uit afbeeldingen. Verder moeten ze ook beoordelen of de bron betrouwbaar of representatief is. Daarnaast moeten leerlingen ook twee afbeeldingen met elkaar kunnen vergelijken.

Spotprenten

Naast de gebruikelijke afbeeldingen zijn er ook de spotprenten. Spotprenten kunnen heel bruikbaar zijn voor het geschiedenisonderwijs. Hieronder noem ik slechts enkele redenen waarom spotprenten zo bruikbaar kunnen zijn:

- Ze zijn aantrekkelijk voor leerlingen, omdat ze op vaak grappige wijze de draak steken met de werkelijkheid. Ze trekken dus de aandacht van leerlingen. Dit komt met name omdat ze vaak ongenueanceerd zijn.
- Ze zijn ook bruikbaar omdat ze eenzijdig en partijdig zijn. Leerlingen moeten kunnen beoordelen voor welke partij de spotprent is en tegen welke partij de maker is. Dit is een belangrijk onderdeel om te oefenen, want hiermee kan een leerling later de representativiteit en betrouwbaarheid van een bron beter beoordelen.
- Daarnaast zit een spotprent boordevol informatie. Er zitten veel waarden in die op een zakelijke en feitelijke toon zijn verwerkt in de prent.
- Daarnaast kunnen spotprenten ook een goed beeld geven van de toenmalige heersende opvattingen over bepaalde onderwerpen.

Naast de genoemde voordelen van een spotprent zijn er natuurlijk ook nadelen. Een belangrijk nadeel van een spotprent is dat ze voor leerlingen moeilijk te 'lezen' zijn. Het is niet altijd mogelijk om een (goede) spotprent 'op het niveau van de leerlingen' te vinden. Dit heeft te maken met onder andere de volgende zaken: personificaties, symbolen, vergelijken van mensen met dieren, voorstellen van landen als dieren, fysische metaforen, politieke metaforen en het omzetten van beeldspraak in concreet beeld. Bij een spotprent moet een docent dus extra goed controleren of alles uit de beeldbron duidelijk zou moeten zijn voor de leerlingen (is de prent op het niveau van de leerlingen?) en of er geen beeldelementen aanwezig zijn die een leerling niet kan herkennen. Mocht dit het geval zijn, dan zal een docent hier extra uitleg bij moeten geven of een andere spotprent moeten zoeken. Om verwarring bij de leerling te voorkomen moet de docent er dus voor zorgen dat een leerling alle onderdelen van de bron kan herkennen en toelichten.

Voor de translatie- en interpretatiestappen zijn in dit geval geen aparte regels te maken als we kijken naar een spotprent of een andere beeldbron. Dit is ook de reden dat ik slechts één stappenplan zal gebruiken voor zowel de normale afbeeldingen als de spotprenten. Op de volgende pagina staat het stappenplan dat ik voor beeldbronnen zal gaan gebruiken.

Stappenplan beeldbronnen

1. Geef eerst een beschrijving van de afbeelding

Stel jezelf hierbij twee vragen:

- ❖ Wat is er te zien? Beschrijf de personen en hun onderlinge relatie, de voorwerpen en de achtergrond van de voorstelling.
- ❖ Welke effecten (kleur, licht-donker), symbolen, overdrijvingen of vertekeningen zijn er? Wat krijgt de meeste aandacht?

2. Bekijk nu de context van de afbeelding

Plaats de bron in de tijd en de omgeving waarin deze is ontstaan. Door de volgende vragen te beantwoorden, kun je de context vaststellen.

- ❖ Heeft de afbeelding een titel?
- ❖ Wanneer is de afbeelding gemaakt?
- ❖ Wie is de maker?
- ❖ Wie is de opdrachtgever?
- ❖ Was de afbeelding zichtbaar voor publiek?
- ❖ Is er gebruik gemaakt van symboliek?

3. Geef aan de hand van je antwoorden op de voorgaande vragen een interpretatie van de afbeelding

- ❖ Met welk doel is de afbeelding gemaakt?
- ❖ Wat zegt de afbeelding over de tijd waarin deze is gemaakt?

4. Vragen beantwoorden

Wanneer je de bovenstaande stappen hebt gezet, kun je gaan proberen om de vraag te beantwoorden.

(CITO, 2006)

Aan de hand van dit stappenplan kunnen we concluderen dat de stappen van Arie Wilschut ook hier weer in terugkomen. Stap 1 en 2 hebben wederom betrekking op translatie en stap 3 heeft betrekking op de interpretatie van de verkregen informatie.

De stappenplannen (zowel voor tekstbronnen als beeldbronnen) dienen gebruikt te worden door leerlingen bij het maken van oefenopgaves. Een stappenplan uit het hoofd leren heeft geen zin, maar door dit veel te oefenen en daarbij dit plan te gebruiken kan een leerling zich wel een bepaald automatisme eigen maken en zichzelf verbeteren in het interpreteren van bronnen.

Het doel van dit stappenplan is dat leerlingen alle kenmerken uit een bron kunnen halen. De vraag is dan bij het herkennen van symbolen of zij deze symbolen ook kunnen uitleggen. De symboliek die in een bron staat zou tijdens de lessen al door de docent moeten zijn uitgelegd. Het is dan afhankelijk van de leerling of deze de symboliek heeft onthouden en hoe goed hij de symbolen uit de bron kan koppelen aan de symboliek uit de lessen.

1.4 Conclusie

Mijn conclusie op basis van eigen ervaring en na het lezen van de theorie is dat de meeste leerlingen uiteindelijk geen moeite hoeven te hebben met bronneninterpretatie. Daarbij dient de nadruk gelegd te worden op het woord “uiteindelijk.” Met name in het begin zullen leerlingen moeite hebben met bronneninterpretatie, terwijl ze wel goed kunnen leren en ruime voldoende halen voor toetsen. De leerlingen kunnen met betrekking tot bronneninterpretatie naar mijn mening in drie groepen worden ingedeeld. Er zijn altijd leerlingen die bronneninterpretatie al beheersen (een ‘natuurlijke gave’ zal ik dit maar noemen), er zijn leerlingen die hier moeite mee hebben en dit toch kunnen leren beheersen, maar er is ook een derde groep leerlingen die intensief geholpen moet worden. Ik ben van mening dat deze groep leerlingen in de onderbouw op het gebied van bronneninterpretatie kan worden opgevangen en kan worden geholpen.

Met deze gedachte ben ik op zoek gegaan naar stappenplannen die hierbij kunnen helpen. Ik heb uiteindelijk gekozen voor twee stappenplannen en ben van mening dat leerlingen met behulp van de stappenplannen goed kunnen leren omgaan met bronnen. Om het verschil tussen beeldbronnen en tekstbronnen op te vangen heb ik twee verschillende stappenplannen gebruikt. Eén voor ieder soort bron. De verschillende soorten bronnen vragen ook voor verschillende soorten kwaliteiten die een leerling moet hebben/beheersen. De tekstbron en beeldbron kunnen dus niet op exact dezelfde manier worden gelezen.

Ik heb al eerder in dit onderzoek genoemd dat iedere leerling zijn eigen manier van leren heeft en dus een eigen plan van aanpak bij het interpreteren van bronnen. Deze leerlingen zullen in het begin toch moeten worden geholpen met behulp van de stappenplannen die ik gebruik voor dit onderzoek. Hiermee leren zij namelijk het interpreteren van bronnen beter te beheersen. Deze stappenplannen zijn dan de basis van de vaardigheden van de leerlingen en vervolgens kan hier door de docent of de leerling nog een aanvulling op gegeven worden. Ik heb simpelweg niet de tijd om met dit onderzoek uitgebreid op de (on)mogelijkheden van individuele leerlingen in te gaan en zal dus ook niets voor individuele leerlingen vermelden.

In dit hoofdstuk heb ik ook benoemd waarom de stappenplannen in mijn ogen allesomvattend zijn. De stappenplannen laten leerlingen namelijk eerst een bron beschrijven. Dit betekent dat de leerlingen eerst een bron moeten bekijken en moeten aangeven wat ze zien of lezen. Vervolgens moeten de leerlingen de bron analyseren. Ze moeten voor zichzelf onder andere duidelijk hebben voor wie de bron is/was, of er gebruik wordt gemaakt van symbolen en wat deze betekenen, hoe personen worden afgebeeld/omschreven (heldhaftig of belachelijk maken) en het standpunt van de maker van de bron. Als de leerlingen deze stappen doorlopen hebben kunnen ze een interpretatie van de bron geven. Ze kunnen na de beschrijving en analyse een betere betekenis geven aan de bron. De laatste stap in het stappenplan was het beantwoorden van de vraag op het proefwerk of in het werkboek. Dit is voor de leerling makkelijker wanneer hij/zij de eerdere stappen van beschrijven, analyse en interpretatie heeft doorlopen en beheerst.

Hoofdstuk 2: Het verschil tussen onder- en bovenbouw

Inleiding

In dit hoofdstuk zal ik eerst aandacht besteden aan de verschillen tussen de onderbouw en de bovenbouw met betrekking tot bronneninterpretatie in het algemeen. Daarbij zal ik kijken naar de kerndoelen van de onderbouw en de eindtermen van de bovenbouw. Vervolgens ga ik verder in op de verschillen tussen onderbouw en bovenbouw met betrekking tot bronneninterpretatie op het Trevianum. Hierbij zullen de meningen van docenten van het Trevianum naar voren komen over de manier van werken met betrekking tot bronneninterpretatie in de onderbouw en bovenbouw van de havo. Deze meningen zijn verkregen via korte gesprekken die verliepen aan de hand van een vragenlijst. Uiteindelijk kon ik uit hun antwoorden een duidelijke conclusie trekken over het werken met bronneninterpretatie in de school. Ik zal in dit hoofdstuk een duidelijk antwoord geven op deelvraag 3: Wat zijn de verschillen tussen de onderbouw en de Tweede Fase op het gebied van bronneninterpretatie binnen het geschiedenisonderwijs op het Trevianum?

2.1 Onderbouw

Tot de onderbouw behoren de eerste 2 leerjaren van het vmbo en de eerste 3 leerjaren van havo en vwo. De onderbouw dient leerlingen voor te bereiden op het vervolgonderwijs in de bovenbouw. Voor de onderbouw zijn 58 kerndoelen opgesteld waaraan leerlingen uiteindelijk moeten voldoen. Op basis van deze kerndoelen zal een school zijn onderwijsprogramma in de onderbouw hebben samengesteld. De school heeft hierbij zelf in de hand hoe ze deze kerndoelen uitwerkt. De scholen zullen wel aan twee voorwaarden moeten voldoen in de onderbouw:

1. De leerlingen moeten aan het einde van de onderbouw over voldoende kennis en vaardigheden beschikken en klaar zijn voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs;
2. Per jaar moeten leerlingen minimaal 1.000 klokuren onderwijs aangeboden krijgen (Rijksoverheid, n.d.).

Scholen zijn verplicht om 2/3 van de tijd in de onderbouw te besteden aan de kerndoelen. De invulling van 1/3 van het lesprogramma mag de school zelf invullen. Daarnaast moeten leerlingen in de onderbouw minimaal twee vakken volgen die bij cultuureducatie horen. Dergelijke vakken zijn beeldende vorming, muziek, drama en dans. In de onderbouw dient de school ook aandacht te schenken aan de oriëntatie op studie en beroep. Leerlingen moeten informatie krijgen over allerlei beroepen en opleidingen die voor het uitoefenen van beroepen nodig zijn. De leerlingen in de onderbouw krijgen ook adviezen met betrekking tot hun capaciteiten (algemene richting). Hierbij moet men denken aan een advies voor vmbo, havo of vwo. Als de leerling naar de bovenbouw gaat, dan krijgt de leerling vaak ook een advies voor een bepaald profiel. De leerling is niet verplicht het advies van de school te volgen.

Kerdoelen onderbouw

Hier maak ik uiteraard alleen gebruik van de kerndoelen voor het leergebied Mens en Maatschappij. De kerndoelen van Mens en Maatschappij staan in de bijlage 4, maar als ik verwijs naar een kerndoel dan zal dit kerndoel ook genoemd worden in deze paragraaf. Dit zal ik doen om het lezen van dit deel zo prettig mogelijk te maken.

In de twaalf kerndoelen (zie bijlage 4) van het onderdeel Mens en Maatschappij is een enigszins vergelijkbare structuur te herkennen als bij de kerndoelen van het onderdeel mens en natuur: vragen stellen en onderzoek doen (36, 39), verschijnselen in tijd en ruimte plaatsen (37, 38), gebruik van bronnen (40, 41, 42) en de inhoudelijke thema's (42 tot 47) geordend van dichtbij en kleinschalig naar verder weg of grootschalig. Verschillende kerndoelen concretiseren de opdracht aan elke school om aandacht te besteden aan burgerschap.

Dit onderzoek heeft betrekking op kerndoel 40 van de 58 kerndoelen voor de onderbouw.

40. De leerling leert historische bronnen te gebruiken om zich een beeld van een tijdvak te vormen of antwoorden te vinden op vragen, en hij leert daarbij ook de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken (Rijksoverheid, n.d.).

Dit doel wordt op de scholen meestal als volgt toegepast. De leerling kan zich een beeld vormen van ieder tijdvak met behulp van afbeeldingen en kan vragen beantwoorden met behulp van bronnen. Bij de beantwoording van vragen ligt in de onderbouw vaak de nadruk op translatie van de informatie uit de bron of het zoeken van elementen die horen bij de theorie voor het proefwerk. Een conclusie of verband hoeft meestal niet gemaakt te worden. Hieraan wordt in de bovenbouw aandacht geschonken. De leerling moet eerst de kennis beheersen (kennen), voordat hij verbanden kan gaan leggen. Het kunnen toepassen van informatie is een stap die grotendeels pas in de bovenbouw kan worden gezet. Ik zet hier bewust het woord grotendeels neer, want natuurlijk kunnen docenten in de onderbouw van de havo ook al aan leerlingen vragen om verbanden te leggen tussen bepaalde gebeurtenissen en bronnen. Sterker nog, ik vind dat je veel aandacht aan dit onderdeel moet schenken tijdens de lessen van geschiedenis. Het leggen van eenvoudige verbanden in de onderbouw is een goed begin om leerlingen bronnen te leren lezen (zowel beeld als tekst) en deze informatie te verwerken en te koppelen aan de geleerde theorie. Ik ben dan ook van mening dat docenten in de onderbouw hier meer aandacht aan zouden moeten schenken. Op deze manier zouden leerlingen beter bronnen kunnen interpreteren en ook actiever bezig kunnen zijn met de theorie die zij moeten leren. Als hier in de onderbouw meer aandacht aan wordt besteed, dan zal het verschil op het gebied van bronneninterpretatie tussen de onderbouw en bovenbouw kleiner worden.

2.2 Bovenbouw

Aangezien dit onderzoek wordt uitgevoerd op een havo-vwo school, zal ik hier spreken over de Tweede Fase en wordt de bovenbouw van het vmbo buiten beschouwing gelaten. Ook het vwo zal niet aan bod komen. Dit onderzoek wordt namelijk gehouden bij havo 2 klassen en in de bovenbouw (Tweede Fase) zal worden gesproken met docenten van havo 4 en havo 5.

In de bovenbouw ligt de nadruk van bronnen niet zozeer op het beantwoorden van vragen op basis van de bron, maar met behulp van de bron. Het antwoord dat wordt gegeven met behulp van de bron zorgt ervoor dat leerlingen gegevens uit bronnen moeten selecteren en deze gegevens moeten vergelijken/combineren met de geleerde theorie. Er moet dus niet alleen informatie uit een bron gehaald worden, maar de leerlingen moeten ook een selectie maken uit de gegevens in de bron. Vervolgens moeten zij verbanden leggen met de theorie die zij moesten leren of moeten ze een conclusie kunnen trekken uit de geselecteerde gegevens.

Bronneninterpretatie is zowel in de onderbouw als in de bovenbouw een belangrijk onderdeel van het vak geschiedenis. Weliswaar is de omschrijving in de bovenbouw meer gericht op het gebruik van bronnen bij een onderzoek, toch is bronneninterpretatie ook in de bovenbouw van belang en moet een leerling alle informatie uit een bron kunnen halen.

Bronneninterpretatie in de bovenbouw is met name belangrijk om de leerlingen te leren een kritische blik te werpen op teksten en afbeeldingen en hier zoveel mogelijk informatie uit te halen. Uit deze informatie moet de leerling vervolgens een selectie maken. De leerling moet voor zichzelf bepalen wat relevant is en wat niet. In de onderbouw hoeft de leerling alleen informatie uit een bron te halen en deze informatie op papier te zetten (translatie), terwijl in de bovenbouw er een selectie uit de geleerde theorie en de informatie uit de bron moet worden gemaakt. Nadat deze selectie is gemaakt dient een leerling verbanden te leggen tussen de geselecteerde informatie en deze ook toe te lichten. (interpretatie)

Eindtermen bovenbouw

Net zoals voor de onderbouw zijn er voor de bovenbouw landelijke eisen vastgesteld. Deze eisen zijn vastgelegd in de zogenoemde eindtermen. De eindtermen staan in bijlage 5. De eindterm die het beste aansluit bij mijn onderzoek en die dus ook gebruikt zal worden tijdens de interviews met docenten op de school is eindterm 5.2.

5. De kandidaat kan:

2. voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en gegevens eruit selecteren.

Deze eindterm heeft met name betrekking op het uitvoeren van een onderzoek, maar uiteraard heeft deze eindterm ook betrekking op het vak geschiedenis. Het te verwerven bronnenmateriaal wordt weliswaar aangeleverd door de docent tijdens de toets, maar de leerling moet nog altijd de juiste gegevens hieruit selecteren en het verband kunnen leggen tussen de bron (geselecteerde informatie) en de geleerde theorie.

Aan het einde van de schoolcarrière van een leerling moet hij/zij dus voldaan hebben aan de kerndoelen van paragraaf 2.1 en de eindtermen van paragraaf 2.2. Hierbij horen dus ook het kerndoel en de eindterm die ik gebruik in mijn onderzoek. De vraag is alleen in hoeverre docenten bewust en onbewust met dit kerndoel en deze eindterm bezig zijn tijdens hun lessen. Daarnaast is het ook belangrijk om te weten op welke manier zij bezig zijn met deze doelen. Op basis hiervan heb ik een tweetal vragenlijsten gemaakt en gesprekken gevoerd met docenten waarbij ik antwoord heb gekregen op deze vragen en natuurlijk extra informatie heb gekregen.

2.3 Gesprekken met docenten

Ik heb met acht docenten gesproken op deze school en met één van deze docenten heb ik gesproken over zowel de onderbouw als de bovenbouw, omdat zij op het niveau van de havo in zowel de onderbouw als bovenbouw actief is. Ik heb individuele gesprekken gevoerd met docenten die actief zijn op het niveau van de havo. De keuze hiervoor was vrij eenvoudig, want ik voer mijn onderzoek uit bij havo 2 en wil mijn onderzoek geconcentreerd houden op de havo. Hiervoor heb ik gekozen, omdat ik de resultaten voor dit niveau (en dus het onderzoek) zo nauwkeurig mogelijk wil hebben en het onderzoek niet te breed wil maken. Ik heb hieronder twee vragenlijsten staan. Deze vragenlijsten heb ik bij de gesprekken erbij gehouden en gebruikt om het gesprek te sturen.

Vragenlijst docenten onderbouw

- Vraag 1) Op welke manier wordt er volgens u gewerkt met bronnen in de onderbouw?
- Vraag 2) Maakt u gebruik van bronnen tijdens de lessen en in hoeverre kunnen leerlingen deze bronnen op een juiste manier interpreteren?
- Vraag 3) Wat doet u met leerlingen die moeite hebben met het lezen van een bron?
- Vraag 4) Wat moet een leerling kunnen (met betrekking tot bronneninterpretatie) op het einde van havo 3?
- Vraag 5) Beheersen de leerlingen het niveau wat de school stelt op het einde van havo 3 met betrekking tot bronneninterpretatie?
- Vraag 6) Geeft u leerlingen oplossingsmethodes voor het lezen van bronnen?

Vragenlijst docenten bovenbouw

- Vraag 1) Wat zijn de eisen van de school op het gebied van bronneninterpretatie aan het einde van havo 5?
- Vraag 2) Wat doet u met leerlingen die moeite hebben met het lezen van een bron?
- Vraag 3) Geeft u leerlingen oplossingsmethodes voor het lezen van bronnen?
- Vraag 4) Wat moet een leerling kunnen (met betrekking tot bronneninterpretatie) aan het begin van havo 4?
- Vraag 5) Beheersen de leerlingen het niveau van vraag 4 aan het begin van havo 4?
- Vraag 6) Wat moet er volgens u in de onderbouw veranderen, zodat leerlingen in de bovenbouw moeiteloos bronnen kunnen interpreteren?

Na de gesprekken gevoerd te hebben, heb ik per vraag de antwoorden samengevat. Dit hield soms in dat ik een vrij kort antwoord kon formuleren, omdat de docenten een duidelijk en eenduidig antwoord gaven. Soms waren de antwoorden zeer verschillend en heb ik hier een uitgebreid antwoord moeten formuleren. Ik heb acht van de tien docenten die werkzaam zijn op het niveau van havo aan het woord gelaten. De keuze om de overige twee docenten niet meer te interviewen was tijdgebrek van mijn kant of van de kant van de docent.

Antwoorden docenten onderbouw

In de onderbouw heb ik gesprekken gevoerd met vijf docenten over bronneninterpretatie. Ik heb hieronder de kern van de antwoorden samengevat.

Vraag 1) Op welke manier wordt er volgens u gewerkt met bronnen in de onderbouw?

Docenten geven aan dat in de onderbouw de bronneninterpretatie getoetst wordt door vragen te stellen die letterlijk uit de bron gehaald kunnen worden. Het werken met bronnen in de eigen lessen is verschillend per docent.

Een aantal docenten geeft aan te werken met bronnen uit het boek en het werkboek, maar er zijn ook docenten die dit niet genoeg vinden. Deze docenten gebruiken extra bronnen en deze worden geplaatst in een PowerPoint presentatie. Verder geven docenten aan dat ze allemaal structureel werken met bronnen vanaf de brugklas tot aan het einde van de derde klas.

De docenten geven op deze vraag een duidelijk antwoord en zijn het ook met elkaar eens.

Vraag 2) Maakt u gebruik van bronnen tijdens de lessen en in hoeverre kunnen leerlingen deze bronnen op een juiste manier interpreteren?

De docenten werken allemaal met bronnen. De docenten geven voornamelijk aan dat de bronnen dienen om de leerlingen zich een tijdsbeeld te laten vormen. Wel is duidelijk dat de hoeveelheid aan bronnen afhankelijk is van het onderwerp. Daarnaast worden de bronnen met name benadrukt bij het bespreken van proefwerken.

De leerlingen zijn grotendeels in staat om bronnen juist te interpreteren. Leerlingen die hier moeite mee hebben, kunnen bij alle docenten rekenen op extra hulp en worden meestal eerst klassikaal geholpen (nogmaals de uitleg stapsgewijs herhalen). Als dit niet voldoende effect heeft, dan wordt de leerling apart genomen en vindt de uitleg nogmaals in een rustiger tempo plaats. Het doel van bronnen in de les is het verduidelijken van de leerstof.

Vraag 3) Wat doet u met leerlingen die moeite hebben met het lezen van een bron?

Leerlingen die moeite hebben met het interpreteren van bronnen worden met name geholpen aan de hand van een stappenplan. Met behulp van dit stappenplan zouden ze bronnen beter moeten kunnen analyseren. De stappen worden zo goed mogelijk toegelicht en uitgelegd. Vaak gebeurt dit eerst klassikaal en als een leerling dan nog moeite heeft met bronneninterpretatie, dan wordt deze apart genomen en krijgt de uitleg nog rustiger gegeven om ook deze leerlingen te helpen. Opvallend is dat alle docenten spreken van een stappenplan, maar als ik vraag naar de toelichting van dit stappenplan dan blijken deze over

het algemeen hetzelfde. Iedereen laat leerlingen de bron beschrijven, analyseren, interpreteren en uiteindelijk moeten ze de vraag beantwoorden. De omschrijving van de verschillende stappen per docent is bij de meeste docenten niet zo uitgebreid als in het door mij gekozen stappenplan, maar ze passen wel de stappen uit het stappenplan dat ik gebruik bij dit onderzoek toe en ook in dezelfde volgorde. Verder is er één docent die leerlingen een buddy geeft bij opdrachten met bronnen. De leerlingen moeten elkaar dan uitleggen wat ze moeten doen. De uitleg is daardoor op een ander niveau en in andere woorden.

Vraag 4) Wat moet een leerling kunnen (met betrekking tot bronneninterpretatie) op het einde van havo 3?

Docenten geven aan dat leerlingen het verschil tussen oorzaak en aanleiding moeten kunnen geven. Daarnaast moeten leerlingen symbolen in bronnen kunnen herkennen en toelichten. Verder geven docenten aan dat de leerlingen een bron moeten kunnen beoordelen op de betrouwbaarheid. Ze moeten ook het doel van de maker van de bron kunnen formuleren en figuren kunnen herkennen. Daarnaast moeten zij zich bewust worden van de standplaatsgebondenheid van zowel de maker als henzelf. Daarbij moeten leerlingen met name kijken of de maker slechts één visie heeft die niet gedeeld wordt door andere mensen uit de betreffende periode of dat deze visie algemeen geaccepteerd is (representativiteit). Leerlingen moeten ook hun achtergrondkennis kunnen koppelen aan de bron en beide bronnen qua informatie met elkaar kunnen combineren. Het leggen van verbanden is dus ook een kwaliteit die leerlingen op het einde van havo 3 moeten beheersen. Ook moeten leerlingen het tijdsbeeld kunnen omschrijven aan de hand van een bron.

Als aanvulling op deze kwaliteiten werden door andere docenten ook nog de volgende punten genoemd. De leerlingen moeten kunnen aangeven of een bron direct/indirect en geschreven/ongeschreven is. Daarnaast moeten zij de bron in de juiste context kunnen plaatsen en moeten zij het stappenplan succesvol kunnen uitvoeren.

Vraag 5) Beheersen de leerlingen het niveau wat de school stelt op het einde van havo 3 met betrekking tot bronneninterpretatie?

Drie docenten geven aan dat leerlingen met aanleg voor en interesse in het vak dit niveau wel beheersen. Een groep leerlingen beheerst een deel van de benoemde kwaliteiten van vraag 4 en een kleine groep haakt volledig af op het gebied van bronneninterpretatie. De gemiddelde en sterke leerlingen beheersen een voldoende niveau van bronneninterpretatie en de zwakkere leerlingen haken af.

De twee andere docenten geven aan dat de leerlingen het niveau niet beheersen. Dit zou het gevolg zijn van te weinig tijd om met de leerlingen het interpreteren van bronnen te oefenen. Zij zouden als zij meer tijd hadden ook meer tijd kunnen besteden aan het aanleren van bronneninterpretatie, maar moeten door tijdsdruk keuzes maken en kiezen dan voor informatie (kennen). Deze keuze valt te verklaren vanuit het simpele punt dat je eerst de theorie moet kennen voordat je bronnen kunt interpreteren en de kennis hieraan kan koppelen.

Vraag 6) Geeft u leerlingen oplossingsmethodes voor het lezen van bronnen?

Docenten geven aan dat leerlingen van hun oplossingsmethodes (stappenplannen) krijgen. Deze stappenplannen worden stapsgewijs met de leerlingen doorlopen en toegelicht. De stappenplannen komen in grote lijnen overeen met het stappenplan dat ik hanteer in dit onderzoek.

Zo maakt één docent gebruik van driedelig stappenplan, geven drie docenten aan een stappenplan te gebruiken zoals ik dit in het onderzoek heb genoemd en geeft één docent aan een eigen stappenplan te hanteren.

Het driedelig stappenplan ziet er als volgt uit:

1. Kijk eerst onbevangen naar de bron. Benoem voor jezelf wat je ziet en wat je kan herkennen. Kijk onder andere naar de titel en het onderschrift.
2. Kijk vervolgens naar de vraag en ga dan terug naar de bron. Bekijk de bron nogmaals en probeer zo volledig mogelijk antwoord te geven op de vraag.
3. Formuleer nu een antwoord op de vraag.

Het andere benoemde stappenplan ziet er als volgt uit:

1. Is het een geschreven of ongeschreven bron? Leg dit uit.
2. Is het een directe of een indirecte bron?
3. (Als de bron direct is) Is de bron een weergave van de waarheid?
4. Benoem kenmerkende beeldelementen (ongeschreven bron). Benoem kenmerkende zinnen (geschreven bron).
5. Leg verbanden tussen de bron en de aanwezige kennis.
6. Nu kan de leerling de bron interpreteren en de vraag gaan beantwoorden.

Antwoorden docenten bovenbouw

In de bovenbouw heb ik gesprekken gevoerd met vier docenten over bronneninterpretatie. Ik heb hieronder de kern van de antwoorden samengevat.

Vraag 1) Wat zijn de eisen van de school op het gebied van bronneninterpretatie aan het einde van havo 5?

Leerlingen moeten bronnen goed kunnen lezen. Ze moeten de representativiteit van de bron voor de tijd kunnen beoordelen en de leerlingen moeten een kritische blik kunnen werpen op bronnen. Daarbij moeten ze onder andere kijken naar de maker van de bron en zijn doel. Ook moeten de leerlingen de betrouwbaarheid van de bron kunnen beoordelen en kunnen omgaan met de standplaatsgebondenheid van de maker van de bron en hun eigen standplaatsgebondenheid.

Daarnaast geven docenten aan dat leerlingen de bronnen in tijdvakken moeten kunnen plaatsen en dat zij historische gebeurtenissen of personen moeten kunnen koppelen aan de bronnen.

Eén docent gaf aan dat alle eisen die hij stelde aan het einde van havo 5 in domein A stonden. Dit waren de eisen waaraan de leerlingen moesten voldoen.

De docenten geven aan dat in de bovenbouw meer zelfstandigheid van de leerlingen wordt verwacht en dat de nadruk op het gebied van bronneninterpretatie niet meer ligt op de letterlijke vragen, maar op toepassingsvragen.

Vraag 2) Wat doet u met leerlingen die moeite hebben met het lezen van een bron?

Docenten gaven hier verschillende oplossingen voor. Een aantal docenten nam leerlingen apart om vervolgens met hun de stappen samen rustig te doorlopen. Daarnaast werd genoemd dat leerlingen gestimuleerd werden om de bron nog eens te lezen. Ook werden leerlingen bij een docent in groepen geplaatst om samen te werken aan opdrachten. Leerlingen moesten dan samen opdrachten maken en deze opdrachten dienden voor het oefenen van bronneninterpretatie. Zwakke en sterke leerlingen werden in een groep geplaatst en de sterke leerlingen moesten de zwakke leerlingen helpen met het oefenen van de bronneninterpretatie.

Vraag 3) Geeft u leerlingen oplossingsmethodes voor het lezen van bronnen?

Leerlingen die geen moeite hebben met bronneninterpretatie krijgen geen oplossing, omdat zij deze al hebben. De leerlingen die wel moeite hebben met bronneninterpretatie krijgen van drie van de vier docenten een stappenplan op het moment dat zij apart geholpen worden. Op dat moment doorlopen zij een aantal stappen met de leerling om deze een hulpmiddel te bieden voor het interpreteren van bronnen. De vierde docent gaf aan dat een oplossingsmethode geen uitkomst was, want deze zijn er niet. Hij gaf aan dat bronneninterpretatie alleen kon worden verbeterd door dit veel te oefenen en de vaardigheden van de leerling op deze manier te laten verbeteren.

Vraag 4) Wat moet een leerling kunnen (met betrekking tot bronneninterpretatie) aan het begin van havo 4?

Over het algemeen werden hier dezelfde aspecten van bronneninterpretatie genoemd die ook bij de onderbouw docenten werden genoemd (zie: Antwoorden docenten onderbouw, vraag 4). Verder moesten leerlingen het verschil tussen een feit en een mening kunnen aangeven en aan kunnen geven wat een oorzaak en wat een gevolg is. Dit moesten zij natuurlijk ook kunnen benoemen bij specifieke historische gebeurtenissen.

Vraag 5) Beheersen de leerlingen het niveau van vraag 4 aan het begin van havo 4?

Twee docenten gaven meteen het antwoord dat de vergelijking met havo 3 en 4 niet gemaakt zou mogen worden. In havo 4 komen namelijk niet alleen havo 3 leerlingen, maar ook leerlingen van het vmbo of van het vwo. Daarnaast hadden zij ook te maken met doubleurs en leerlingen die van andere scholen kwamen. Beide docenten gaven aan dat het niveau van de leerling (ondanks hun bezwaar om antwoord te geven op deze vraag) aan de lage kant was op het gebied van bronneninterpretatie.

De andere docenten gaven aan dat slechts een deel van de leerlingen het niveau beheerste en dat dit ook afhankelijk was van de docent(en) die zij hadden gehad in de onderbouw. In

de antwoorden van docenten uit de onderbouw kwam al naar voren dat niet iedereen dezelfde aandacht gaf aan bronneninterpretatie en dat niet iedereen dezelfde oplossingsmethode gebruikte.

Vraag 6) Wat moet er volgens u in de onderbouw veranderen, zodat leerlingen in de bovenbouw moeiteloos bronnen kunnen interpreteren?

Drie docenten gaven aan een voorstander te zijn van een doorlopende leerlijn en waren van mening dat daar al meer aandacht aan werd besteed ten opzichte van een aantal jaren geleden. Daarnaast werd de opmerking gemaakt dat leerlingen in de onderbouw voldeden aan de eisen. Hierdoor is het niet nodig om het programma van de onderbouw aan te passen. Dit is pas nodig als de eisen veranderen.

Eén docent pleitte zelfs voor het afschaffen van bronnenanalyse. Hij vond dat het vak geschiedenis moest worden teruggebracht naar kennis over geschiedenis en niet over extra zaken zoals bronneninterpretatie moest gaan.

Na de gesprekken

Na afloop van de gesprekken kreeg ik van een docent uit de bovenbouw een stencil dat werd uitgedeeld in zijn klassen. Dit stencil is opgenomen in bijlage 6. Het betreft hier een handleiding voor de examens. In deze handleiding staat alles (denk hierbij niet aan de inhoudelijke leerstof, maar aan zaken als bronneninterpretatie) wat een leerling aan het einde van havo 5 moet kunnen met betrekking tot het vak geschiedenis. Ook het interpreteren van bronnen komt in deze handleiding naar voren. De leerlingen krijgen in deze handleiding tips die ze kunnen gebruiken bij de voorbereiding van de examens. Alle kenmerkende aspecten van het geschiedenisonderwijs voor de havo komen in dit stencil naar voren.

Naast dit stencil kreeg ik ook een onderzoek aangereikt van één van de docenten van de school. In dit onderzoek werd onderzocht hoe goed havo 3 en havo 4 op elkaar aansloten. Dit onderzoek was niet specifiek gericht op bronneninterpretatie, maar op de totale aansluiting van havo 4 op havo 3. Bronneninterpretatie is hier wel een onderdeel van.

Als antwoord op vraag 6 van de vragenlijst voor de docenten in de bovenbouw werd onder meer de doorlopende leerlijn genoemd. Deze conclusie kwam ook naar voren in het onderzoek: In hoeverre sluit havo-3 aan bij havo-4 in het geschiedenisonderwijs op het Charlemagne College en Trevianum (Peters & Franken, 2012)? Dit onderzoek uit 2012 heeft uitgewezen dat leerlingen op het Trevianum een groot verschil zien tussen havo 3 en havo 4. Dit komt mede door het verschil in vraagstelling bij toetsen en opdrachten en de voorbereiding op deze vragen. Men legt niet alleen dit probleem uit, maar komt uiteraard ook met oplossingen. De leerlingen zouden in de onderbouw (met name in havo 3) beter moeten worden voorbereid op de moeilijke vraagstelling die ze tegenkomen in havo 4. Op havo 3 is de vraagstelling enigszins 'kinderachtig'. Ze zou teveel aansluiten op havo 1 en 2 en daardoor geen goede aansluiting verzorgen op het boek van havo 4. Overigens werd in het onderzoek aangegeven dat er in de onderbouw en bovenbouw met hetzelfde boek werd gewerkt. Leerlingen zouden dus door docenten beter moeten worden voorbereid en de docenten zouden het werkboek grotendeels moeten vergeten. De reden hiervoor is de eenvoudige vraagstelling en de reproductie vragen. Deze bevorderen het denken van

leerlingen niet en vragen niet genoeg vaardigheid van de leerlingen met de kennis. Leerlingen moeten de kennis kennen, maar hoeven er (voor de opdrachten in het werkboek) niets mee te kunnen. De docenten zouden er beter aan doen de oefenvragen moeilijker te maken door eenvoudige vragen uit het havo 4 boek te selecteren. Eventueel kunnen ze ook vragen uit het havo 4 boek eenvoudiger formuleren of op een andere manier aanpassen, zodat de vragen geschikt zijn voor havo 3.

Daarnaast werden ook andere zaken die bijdragen aan de problematische overgang van havo 3 naar havo 4 genoemd.

De belangrijkste conclusie die ik uit deze vragen kan trekken is het ontbreken van een de doorlopende leerlijn en een opbouw van de moeilijkheidsgraad in het stellen van vragen. Als dit kan worden toegepast op de school (en daar is men mee bezig) dan kan het onderdeel bronneninterpretatie hieraan worden toegevoegd en kan het docententeam meer leerlingen helpen met dit onderdeel. Hierdoor zou er dan uiteindelijk een kleinere groep leerlingen moeten over blijven die dit onderdeel van het vak geschiedenis niet beheerst.

2.4 Conclusie

Uit dit hoofdstuk kunnen een aantal conclusies getrokken worden. Op het Trevianum wordt veel waarde gehecht aan het hanteren van een doorlopende leerlijn. Dit betekent dat leerlingen vanaf de brugklas tot aan het eindexamen (havo 5) met dezelfde methode werken. Verder concluderen docenten in de bovenbouw dat er in de onderbouw op verschillende manieren door docenten wordt gewerkt met bronnen. Dit zien zij aan de bronneninterpretatie door leerlingen. De manier waarop leerlingen dit aanpakken is afhankelijk van de docent die zij in de onderbouw hebben gehad. Dit zorgt ervoor dat leerlingen van het Trevianum die van havo 3 naar havo 4 gaan, niet dezelfde stappen leren te zetten om bronnen te interpreteren. Hierdoor zijn de oplossingsmethodes bij een havo 4 klas verschillend. Als men in de onderbouw één vast stappenplan zou hanteren en dit de leerlingen zou aanleren, dan zou er voor de docenten in de bovenbouw een basis gelegd worden waarop zij kunnen voortborduren.

Er zijn op dit moment dus verschillen te ontdekken tussen docenten en hun manieren om bronnen te interpreteren. Aan de ene kant is dit de charme van het vak geschiedenis (er is een rode draad, maar we kunnen hier op verschillende manieren van afwijken), maar aan de andere kant is dit voor een docent in de bovenbouw lastig. Deze docent moet de leerling zijn eigen manier van bronneninterpretatie gaan leren en dus moet de leerling het eerdere stappenplan “afleren”. Dit kost extra tijd en werk. Door één stappenplan toe te passen zou een docent in de bovenbouw minder tijd hoeven te besteden aan het aan- en afleren van alternatieve stappenplannen.

Hoofdstuk 3: Het materiaal

Inleiding

In dit hoofdstuk zal ik aandacht besteden aan het lesmateriaal. Tot nu toe heb ik mij (vooral) gericht op de theorie en de manier van bronneninterpretatie binnen het Trevianum. Nu zal ik mij gaan richten op de opdrachten. Daarbij zal ik uitleg geven over de gemaakte en gebruikte opdrachten en zal ik de keuze voor deze opdrachten ook verantwoorden. In paragraaf 3.1 zal ik de opdrachten die ik tijdens mijn lessen heb besproken beschrijven en alle opdrachten verantwoorden. In paragraaf 3.2 zal ik de toepassing van de opdrachten in de klas bespreken. In paragraaf 3.3 zullen de conclusies uit dit hoofdstuk besproken worden.

3.1 Oefenopdrachten

Van de oefenopdrachten heb ik een boekje gemaakt. Dit boekje heb ik bijgevoegd als een aparte bijlage, zodat de lezer het boekje naast de verantwoording van de opdrachten kan houden. Een deel van de opdrachten uit het boekje heb ik gebruikt tussen de nul- en nameting. Het boekje heb ik gemaakt op verzoek van de school. Het docententeam had al een dergelijk boekje over bronnen rondom de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog en zou graag een boekje zien met bronnen over de Nederlandse geschiedenis. Ik heb dan ook op deze wens ingespeeld. Deze paragraaf bestaat daardoor uit de opdrachten die ik heb besproken in de klas en de verantwoording voor deze opdrachten. Ik zal alle opdrachten verantwoorden en zal bij de gebruikte opdrachten aangeven dat ik deze in de les heb besproken.

Ik heb ervoor gekozen om zowel beeld- als tekstbronnen te behandelen. Het stappenplan en de bronnen uit de nul- en nameting komen ook in dit boekje naar voren. De reden hiervoor is het zo volledig mogelijk aanleveren van een product bij de school. Ik wil met deze oefenopdrachten uiteindelijk het werk van de docent met betrekking tot het bedenken van opdrachten (die te maken hebben met bronneninterpretatie) makkelijker maken. Door een deel van het werk nu te doen is de extra inspanning die een docent zou moeten doen om deze opdrachten in zijn les op te nemen kleiner. De opdrachten zijn namelijk helemaal voorbereid en hoeven alleen kort doorgelezen en uitgedeeld te worden. Hierdoor zal de kans dat de opdrachten (en dus ook bronneninterpretatie) aan bod komen in de lessen toenemen. Het begin is er en een groot deel van het werk is al gedaan.

Verantwoording oefenopdrachten (beeldbronnen)

Opdracht 1

Bij deze opdracht moeten de leerlingen de bronnen in de juiste volgorde plaatsen. Het is belangrijk dat leerlingen een beeld kunnen vormen bij gebeurtenissen. Op het gebied van bronneninterpretatie heeft deze opdracht niet direct een meerwaarde. Dit is ook de reden dat ik deze opdracht niet gebruikt heb in mijn lessen. Als ik de omschrijving van de bron had weggelaten en de leerlingen deze had laten maken, dan waren de bronnen bruikbaar geweest voor mijn onderzoek. Ik heb ervoor gekozen om dit niet te doen en deze opdracht eenvoudig te houden. De leerlingen zullen namelijk de terechtstelling van de hoge edelen en de slag van Mookerheide niet herkennen zonder bijschrift.

Opdracht 2

Deze opdracht komt uit een proefwerk van havo 2. Ik heb deze ook besproken tijdens mijn lessen. De leerlingen moeten bij deze opdracht met name letten op het onderschrift. Dit wordt in de vraagstelling nog een nadrukkelijk duidelijk gemaakt, want het gedicht wordt daar ook geschreven. Uit deze tekst moeten de leerlingen kunnen opmaken dat het gaat om de Vrede van Münster.

Opdracht 3

Deze opdracht is afkomstig uit een proefwerk van havo 2 en heb ik besproken tijdens de les. Vraag A laat de leerlingen de bron aandachtig bestuderen. De leerlingen moeten uit de bron afleiden dat het hier gaat om het Plakkaat van Verlatinghe.

Bij vraag B moeten de leerlingen de bron nogmaals aandachtig bestuderen. Ze moeten met name de tekst goed lezen en hier het antwoord uit kunnen halen.

Bij vraag C moeten de leerlingen verder denken met de informatie die zij al hebben gehaald uit de bron. Aan de hand van de informatie die zij bij vraag A en B hebben verkregen en de geleerde theorie moeten zij kunnen aangeven wat er gebeurde na dit plakkaat.

Opdracht 4

Deze bron is gebruikt in de nul- en nameting, maar bij deze opdracht zijn er iets andere vragen gesteld. Er zijn een aantal extra vragen bij of vragen die anders verwoord zijn. Hiermee heb ik bij de nul- en nameting de opdracht iets makkelijker gemaakt. Dit is een moeilijkere opdracht voor de leerlingen van havo 2.

Bij vraag A moeten de leerlingen de symboliek uit de bron halen. Ze moeten aangeven voor wie de leeuw symbool staat.

Bij vraag B moeten ze gebruik maken van zowel het onderschrift als de bron. Ze moeten de rol van verschillende personages in de bron omschrijven. Met vraag A en B heeft de leerling het belangrijkste uit de bron moeten halen. De leerling heeft met deze vragen de bron beschreven en kan nu gaan analyseren.

Bij vraag C en D gaat de leerling de bron analyseren. Er wordt namelijk eerst gevraagd naar de mening van de tekenaar van de afbeelding en vervolgens wordt er gevraagd naar een argumentatie over de rol van Margaretha van Parma en de juistheid hiervan. Met name vraag D en E zijn vragen die voor de havo 2 leerlingen moeilijk zijn.

Bij vraag E moet de leerling de bron eerst analyseren en dan interpreteren. De leerling moet namelijk eerst kijken naar de poten van de leeuw en moet vervolgens dit beeldelement koppelen aan de eigen kennis over dit onderwerp. De leerling zou deze vraag ook met rationeel denken kunnen proberen op te lossen, maar het helpt de leerling als deze al enige kennis heeft over dit onderwerp.

Opdracht 5

Bij deze vraag gaat het zowel om een tekstbron als een beeldbron. Deze bronnen staan bij elkaar omdat ze allebei over de Pacificatie van Gent gaan en hierdoor kan ik van de ene bron heel goed overgaan op de andere bron met de vraagstelling.

Bij vraag A is het de bedoeling dat de leerling de tekst aandachtig leest. De leerling weet dat de tekst over de Pacificatie van Gent gaat, maar moet met tekstelementen aangeven wat

deze Pacificatie nou eigenlijk inhield. De bron moet dus beschreven en geanalyseerd worden door de leerling om uiteindelijk een juiste interpretatie te kunnen geven. Alle drie de stappen moeten worden gezet, voordat een leerling tot een juist antwoord kan komen.

Vervolgens moet de leerling bij vraag B de beeldbron gaan bestuderen. De tekst die onder de beeldbron staat is duidelijk naast de bron neergezet. Dit heb ik gedaan om de tekst leesbaar te maken voor de leerlingen. De leerlingen zullen ook bij deze vraag eerst de bron moeten beschrijven en analyseren. Vervolgens kunnen ze dan overgaan tot een interpretatie en het geven van twee beeldelementen om de bewering te ondersteunen. Deze vraag is een lastige vraag voor de leerlingen en zou ik alleen aan de leerlingen geven die sterk zijn op het gebied van bronneninterpretatie en die het stappenplan al automatisch gebruiken. De stappen worden bij deze vraag namelijk niet meer apart gezet (vraag A is beschrijven, vraag B is analyseren en vraag C is interpretatie). Bij deze vraag verwacht ik van de leerling dat zij dit doen zonder dat ik dit van ze vraag.

Opdracht 6

Deze opdracht is ook gebruikt bij de nul- en nameting.

Vraag A zorgt ervoor dat een leerling moet kijken naar de afbeelding en moet beschrijven wat hij/zij ziet. Daarbij moeten ze zoeken naar de reactie van de Spanjaarden op de Nederlandse Opstand.

Vraag B laat de leerlingen de bron interpreteren. De leerlingen moeten een conclusie trekken uit de afbeelding. Dit kunnen zij doen met behulp van de beschrijving die ze bij vraag a hebben gegeven.

Vraag C laat de leerlingen nadenken over vraag a en b en de antwoorden die hierop zijn gegeven. De leerling moet gaan nadenken over de informatie die uit de bron gehaald is en deze koppelen aan eigen kennis (rationeel denken).

Opdracht 7

Deze opdracht heb ik tijdens mijn lessen besproken.

Bij vraag A moeten leerlingen met een reden komen voor het maken van de afbeelding. De leerlingen moet de afbeelding aandachtig bekijken en vervolgens gaan analyseren bij deze vraag. Ze moeten namelijk het doel van de maker van de bron kunnen beschrijven.

Bij vraag B moeten de leerlingen gaan zoeken naar de protestanten in de afbeelding en moeten ze aangeven waarmee de protestanten de zielen proberen te overtuigen van hun gelijk. Ze moeten bij deze vraag de bron met name analyseren en interpreteren, maar uiteindelijk moeten ze de informatie koppelen aan hun eigen kennis. Ze moeten namelijk eerst de boot met protestanten bekijken, vervolgens moeten ze daar een aantal boeken in zien liggen met tekst erin en uiteindelijk moeten ze dan tot de conclusie komen dat deze boeken bijbels zijn. De protestanten verwezen namelijk steeds naar de bijbel om te bewijzen dat ze gelijk hadden.

Vraag C is dan een heel lastige vraag voor leerlingen, want zij moeten de symboliek van de rivier gaan aangeven. In hun antwoord zal met name naar voren moeten komen dat het hier gaat om de Hervorming. De zielen die in de rivier nog zwemmen hebben nog niet gekozen of zij het protestantse of katholieke geloof aanhangen. Deze zielen kunnen de protestanten en katholieken nog aan hun zijde van de rivier krijgen.

Opdracht 8

Bij vraag A moet de leerling de afbeelding bekijken en het onderschrift aandachtig lezen. Vervolgens moet hij uit het onderschrift vier elementen halen die een oorzaak zijn van de Nederlandse Opstand. Hij moet het onderschrift hiervoor kunnen beschrijven en geanalyseerd hebben.

Bij vraag B moet de leerling vervolgens de antwoorden van vraag A koppelen aan de afbeelding. Daarvoor zal de leerling de afbeelding alleen beschreven moeten hebben. De afbeelding is echter voor veel meer zaken te gebruiken. Een aangepaste vraagstelling zou de opdracht voor veel leerlingen moeilijker kunnen maken. Door bijvoorbeeld de plaatsen van de gebeurtenissen weg te halen en de leerling deze zelf te laten zoeken in de afbeelding, kan de opdracht en de bron al een stuk lastiger worden gemaakt. Als ik het onderschrift volledig had weggelaten en ik had vier oorzaken van de Nederlandse Opstand gevraagd die te zien zijn in de afbeelding, dan hadden de meeste leerlingen de opdracht niet meer kunnen maken. Deze opdracht is door kleine aanpassingen in de vraagstelling en iets weg te laten in het onderschrift (of helemaal weg te laten) op een simpele manier veel lastiger te maken.

Verantwoording oefenopdrachten (tekstbronnen)

Opdracht 1

De leerlingen moeten bij deze opdracht de bron beschrijven en analyseren. Vervolgens moeten ze een deel van de informatie uit de bron selecteren en deze informatie gebruiken om tot een juist antwoord te komen. Deze opdracht is afkomstig uit een proefwerk en is dus ook besproken tijdens mijn lessen.

Opdracht 2

Deze opdracht is afkomstig uit een proefwerk en is ook besproken tijdens mijn lessen. Bij vraag A moeten de leerlingen de tekst kunnen beschrijven en analyseren. Ze moeten uiteindelijk twee kenmerken van een hagenpreek kunnen halen uit de bron. Daarnaast moeten ze (met behulp van hun eigen kennis) kunnen uitleggen waarom dit kenmerken zijn van een hagenpreek.

Bij vraag B moeten de leerlingen het antwoord letterlijk uit de bron halen. Dit is makkelijke vraag voor leerlingen, want het antwoord staat letterlijk in de bron.

Opdracht 3

Deze opdracht is afkomstig uit een proefwerk en is besproken tijdens mijn lessen.

Vraag A is een vraag die leerlingen letterlijk uit de bron kunnen halen. Ze moeten de bron gelezen hebben en kunnen beschrijven om op deze vraag antwoord te kunnen geven.

Vraag B zorgt ervoor dat leerlingen de bron moeten analyseren en interpreteren. Ze moeten uiteindelijk met behulp van de bron aangeven wat het woord 'ketters' betekent. Ze moeten bij deze vraag zowel hun eigen kennis als de informatie uit de bron gebruiken.

Vraag C is voornamelijk een vraag die leerlingen zonder de bron kunnen beantwoorden, maar de leerlingen kunnen een deel van de bron wel gebruiken bij het vinden van het antwoord. Ze kunnen namelijk via de laatste zin (Wanneer zij hun dwalingen willen volhouden dan worden zij gestraft met de brandstapel.) erachter komen dat mensen werden afgeschrikt om een ander geloof te kiezen dan het katholieke geloof.

Vraag D zorgt ervoor dat leerlingen de bron niet alleen juist moeten interpreteren, maar dat ze ook moeten denken aan de gevolgen van deze bron. De vervolging van ketters en het beeld van de brandstapel zal bij de leerlingen dan één van de eerste gedachten moeten zijn die ze hebben bij deze bron. Ze moeten de bron interpreteren en vervolgens zelf verder redeneren.

Opdracht 4

Deze opdracht is afkomstig uit een proefwerk en is besproken tijdens mijn lessen.

Bij vraag A kunnen de leerlingen het antwoord terug vinden in de bron. De bron moet hier dus beschreven worden en de kern moet uit de bron gehaald worden. In dit geval gaat het dan om de drie misstanden die in de bron genoemd worden.

Bij vraag B kunnen de leerlingen ook het antwoord terug vinden in de bron. Ze hebben met vraag A en B de bron beschreven.

Bij vraag C moeten de leerlingen een antwoord geven met behulp van de eigen kennis. In deze vraag wordt de mening van Luther al verraden. Hierdoor is de bron al deels geanalyseerd.

Bij vraag D moeten de leerlingen aangeven of de informatie uit de bron wel of niet geaccepteerd werd door de koning. Hierbij moeten zij de bron gebruiken als basis en vervolgens met hun eigen kennis beredeneren of dit gedrag was toegestaan.

Opdracht 5

Deze opdracht is afkomstig uit een proefwerk en is besproken tijdens mijn lessen.

Deze opdracht laat de leerling de bron gebruiken om een stelling van Luther te ondersteunen. De leerling zal de bron moeten beschrijven, analyseren en interpreteren voordat er kan worden overgegaan tot het beantwoorden van de vraag die gesteld wordt bij deze opdracht.

Opdracht 6

Bij vraag A moeten de leerlingen de bron beschrijven. Ze moeten aangeven welk economisch gevolg genoemd wordt van de godsdienstpolitiek van Filips II. Hiervoor moet de leerling de tekst eerst gelezen hebben en beschrijven wat er in de bron staat. Vervolgens moet de leerling aangeven wat het economisch gevolg is, de leerling moet dan zich richten op één specifiek onderdeel van de bron.

Bij vraag B moet de leerling dit kleine onderdeel (economische gevolg van de godsdienstpolitiek van Filips II) ook analyseren en interpreteren. Als dit eenmaal gedaan is door de leerling, dan moet deze de informatie uit de bron gaan koppelen aan de eigen kennis. Was de voorspelling uit de bron juist of onjuist? Dit antwoord moet de leerling ook weer onderbouwen met eigen kennis. Bij deze onderbouwing kan eventueel de bron als hulpmiddel gebruikt worden door de leerling.

Vraag C is niet gericht op de informatie in de bron, maar op de herkomst van de bron. De vraag (Waarom is de naam Smeekschrift maar gedeeltelijk juist?) is gericht op het rationeel denken van de leerling. Door zelf na te denken over het Smeekschrift en de (on)juistheid van deze naam voor dit schrift moet de leerling een mening gaan onderbouwen met de eigen kennis die de leerling heeft. Daarbij kan de leerling gebruik maken van de bron, maar dit is niet noodzakelijk om het juiste antwoord te geven op deze vraag.

Bij vraag D moeten de leerlingen de bron gaan analyseren. Ze moeten gaan kijken naar de mening van de maker van de bron en moeten daaruit afleiden wie de overhand heeft gehad in het schrijven van de bron. De bedoeling van deze vraag is dat leerlingen zien dat men opkomt voor de protestanten (kettters) en dat de protestanten dus ook de meeste invloed hadden bij het opstellen van het Smeekschrift. Dit antwoord moeten de leerlingen vervolgens onderbouwen en dit kunnen zij het beste doen door een deel van de tekst te citeren en toe te lichten.

Bij de vragen E en F moet de bron volledig beschreven, geanalyseerd en geïnterpreteerd worden door de leerling. Als dit allemaal gebeurd is, dan kan de leerling pas de bron gaan combineren met de eigen kennis. De leerling moet namelijk aan gaan geven wat de voorziene en onvoorziene gevolgen waren van het Smeekschrift. Hiervoor moeten ze eerst weten wat er in het Smeekschrift (de bron) vermeld staat en deze informatie moeten ze koppelen aan de eigen kennis die zij geleerd hebben gedurende de lessen.

Opdracht 7

Deze opdracht is afkomstig uit een proefwerk en is besproken tijdens mijn lessen.

Bij vraag A moeten de leerlingen de bron kunnen beschrijven. Ze moeten weten dat de bron een fragment van het Plakkaat van Verlatinghe bevat en wat dit Plakkaat daadwerkelijk inhield. Vervolgens moeten ze de aanleiding tot het Plakkaat kunnen benoemen en moeten ze deze aanleiding onderbouwen met informatie uit de bron.

Bij vraag B moeten de leerlingen het doel van het Plakkaat van Verlatinghe benoemen. Dit doel moet niet alleen benoemd worden, maar er moet ook geciteerd worden uit de bron. Uit één zin is het doel van het Plakkaat op te maken en de leerlingen moeten het benoemde doel kunnen koppelen aan de betreffende zin.

Opdracht 8

Bij deze opdracht moeten de leerlingen de bron beschrijven, analyseren en interpreteren. Ze moeten de bron goed lezen, kunnen aangeven wat er wordt beschreven en ze moeten de bron interpreteren. Uiteindelijk moeten ze kunnen aangeven over welke gebeurtenis deze bron gaat.

Opdracht 9

Deze opdracht is afkomstig uit een proefwerk en is besproken tijdens mijn lessen.

Bij vraag A moeten de leerlingen de bron beschrijven. Ze moeten de bron goed lezen en het argument van Luther tegen de aflat uit de tekst kunnen halen. Dit is een vrij simpele vraag, maar de leerlingen moeten de bron toch aandachtig lezen wanneer zij een juist antwoord willen geven op deze vraag.

Bij vraag B lijkt hetzelfde gevraagd te worden als bij vraag A van de leerling. De leerling hoeft de bron alleen te beschrijven en kan het antwoord dan makkelijk vinden in de bron. Toch is dit niet zo. Bij deze vraag moet de leerling wel degelijk de bron ook gaan analyseren en interpreteren. Het antwoord is namelijk verspreid te vinden door de hele bron en de leerling kan/mag niet de hele bron citeren. De leerling zal na de interpretatie een gerichte samenvatting van de bron moeten kunnen geven om tot een juist antwoord te komen.

Opdracht 10

Bij vraag A moeten de leerlingen de bron beschrijven en analyseren. Ze moeten uitleggen waarom dit plakkaat het Bloedplakkaat wordt genoemd. Daarbij moeten ze de bron gebruiken. Ze moeten de verklaring dus gaan zoeken in de tekst en daarvoor moeten ze eerst weten wat er in de tekst staat.

Bij vraag B moeten de leerlingen aangeven dat deze wet een voorbeeld is van centrale wetgeving. Om een antwoord op deze vraag te formuleren kan een leerling twee wegen bewandelen. De eerste weg is het interpreteren van de bron en vervolgens tot de conclusie komen dat dit plakkaat voor een groot gebied gold en er dus geen uitzonderingen waren voor dit plakkaat. De tweede weg is die van de eigen kennis. De leerling moet dan weten dat het bloedplakkaat op alle gewesten van toepassing was (er waren geen uitzonderingen voor gewesten) en dat dit (van toepassing op iedereen) een belangrijk kenmerk is van centrale wetgeving.

Voor vraag C moet de leerling de bron geïnterpreteerd hebben en deze informatie koppelen aan de eigen kennis over de mening van de adel in deze tijd. Met deze kennis moet de leerling het juiste antwoord uit de bron kunnen halen.

Opdracht 11

Deze vragen zijn afkomstig uit een proefwerk en heb ik wel besproken tijdens mijn lessen. Deze vragen zijn ook te beantwoorden zonder de bron, maar kunnen een leerling wel helpen met het denken naar het goede antwoord. De leerling moet de bron dus wel lezen en analyseren, maar een interpretatie van deze bron is niet verplicht. Ik zeg niet dat dit overbodig is bij deze vraag, want een juiste interpretatie van de bron kan de leerling bij vraag A al een heel eind op weg helpen. Echter kan de leerling ook door middel van de eigen kennis al tot het juiste antwoord komen bij zowel vraag A als vraag B.

Opdracht 12

Bij deze opdracht moeten de leerlingen de bron beschrijven, analyseren en interpreteren. Vervolgens kunnen zij pas overgaan tot het beantwoorden van de gestelde vraag. De leerlingen zullen uit de bron moeten afleiden of het in de Unie van Utrecht gaat om godsdienstvrijheid of gewetensvrijheid. Daarbij moeten de leerlingen gebruik maken van de bron om hun antwoord te onderbouwen en toe te lichten.

Opdracht 13

Deze opdracht is gebruikt in de nul- en nameting.

Vraag A laat de leerlingen de bron lezen en zorgt ervoor dat ze over de hele bron moeten nadenken. Ze moeten namelijk een misstand in de kerk koppelen aan deze bron. Daarnaast moeten de leerlingen ook aangeven waarom ze voor een antwoord gekozen hebben. Dit moeten ze doen met behulp van de bron. Hierdoor moeten ze de tekst citeren om hun antwoord te onderbouwen. De bron wordt bij deze vraag beschreven.

Vraag B laat de leerlingen de bron analyseren. Ze moeten de mening van Erasmus benoemen. Daarbij moeten ze ook aangeven voor wie deze bron bedoeld was. Ook bij deze vraag moeten leerlingen hun antwoord onderbouwen met behulp van een tekstelement uit de bron.

Vraag C zorgt ervoor dat leerlingen moeten gaan nadenken over de tijd waarin deze bron geschreven is. Zowel bij vraag b als c komt een stukje interpretatie van de bron naar voren. Daarnaast moeten de leerlingen de informatie uit de bron koppelen aan de informatie die zij in de les hebben gekregen. Aan de hand van de bron en de eigen informatie moeten leerlingen een antwoord en een onderbouwing van dit antwoord kunnen geven.

Opdracht 14

Deze opdracht is gebruikt in de nul- en nameting.

Vraag A laat de leerlingen een deel van de bron beoordelen. Om dit deel te beoordelen moet de leerling de hele bron gelezen hebben. De leerling moet vervolgens zijn eigen kennis (wanneer is iets een feit?) combineren met de informatie die hij haalt uit de bron. Dit antwoord moet de leerling ook weer onderbouwen. Dit kan gedaan worden door de eigen definitie van het begrip 'feit' te geven.

Vraag B laat de leerling de bron interpreteren. Nadat deze bron geïnterpreteerd is moet de leerling rationeel gaan nadenken over deze informatie. De leerling moet gaan aangeven welk waardeoordeel men heeft over een vrouw als deze een 'kenau' of 'manwijf' wordt genoemd.

Opdracht 15

Bij vraag A moeten de leerlingen de bron beschrijven, analyseren en interpreteren. Vervolgens moeten ze een reden noemen om deze bron toch te gebruiken. Ze moeten dan weten wat er in de bron staat, wie de bron geschreven heeft, voor wie de bron bestemd was en wat de mening van de maker van de bron was. Na de interpretatie kan de leerling een argument noemen waarom hij/zij de bron toch bruikbaar vindt.

Bij vraag B moet de leerling een argument geven voor het twijfelen aan de betrouwbaarheid van de bron. Daarbij zou een leerling genoeg kunnen hebben aan het beschrijven van de bron en aan de eigen kennis over het onderwerp, maar de analyse en interpretatie van de bron zorgen ervoor dat de leerling makkelijker tot het juiste antwoord zal komen. De leerling heeft immers al over de bron, zijn maker en het doel van de bron nagedacht en zal niet veel moeite moeten hebben met het vinden van een reden waarom de betrouwbaarheid van de bron valt te betwijfelen.

Opdracht 16

Om bij vraag A tot een juist antwoord te kunnen komen moet de leerling de bron beschrijven en analyseren. Vervolgens moet de leerling de bron ook interpreteren. Als dit allemaal gedaan is, dan kan de leerling de informatie uit de bron gaan koppelen aan de eigen kennis over deze periode. De leerling moet de brief kunnen plaatsen en moet de aanleiding voor het schrijven van deze brief kunnen geven. Als de brief in de tijd geplaatst is, dan moet de aanleiding voor de leerling makkelijk te achterhalen zijn mits deze de chronologie van de historische gebeurtenissen juist heeft.

Bij vraag B moet de leerling dan nog verder terug in de tijd. De leerling moet de chronologische volgorde van historische gebeurtenissen goed op een rij hebben en vervolgens kunnen toelichten hoe het Smeekschrift tot de Beeldenstorm (antwoord op vraag A) heeft geleid. Vervolgens moet de leerling kunnen aangeven dat het Smeekschrift hierdoor indirect verbonden is met het opstellen van de brief die als bron bij de vraag vermeld staat.

De leerlingen moeten bij vraag C een toelichting geven op een gevolg op lange termijn van deze brief. Het gevolg is het ontstaan van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en de leerlingen moeten met behulp van de bron toelichten waarom dit uiteindelijk gezien kan worden als een gevolg op lange termijn van deze brief.

3.2 Toepassing in de klas

Nu ik heb aangegeven welke opdrachten ik heb gebruikt tijdens mijn lessen, is het vooral van belang om aan te geven op welke manier ik met de leerlingen heb gewerkt in de klas. Daarbij zal ik een onderscheid moeten maken tussen de opdrachten die uit proefwerken kwamen en de opdrachten die ik zelf bedacht heb of van anderen aangereikt gekregen heb. Ik zal hieronder beginnen met de uitleg over de toepassing van de opdrachten in de klas die uit proefwerk kwamen.

De opdrachten die in de proefwerken voorkwamen werden vooral klassikaal besproken. Bij de bespreking van de opdrachten bleef ik wat langer stilstaan bij de opdrachten die te maken hadden met bronnen en die niet goed gemaakt waren door leerlingen. Door deze opdrachten nog een keer rustig te bespreken en stapsgewijs te doorlopen, konden de leerlingen zien wat ze fout hadden gedaan en kwamen ze erachter dat ze beter hadden moeten kijken naar de bron of te vroeg waren gestopt met het lezen van een tekstbron. Na de bespreking hadden leerlingen nog de mogelijkheid om bij mij individueel vragen te komen stellen. Hierdoor kon ik leerlingen die moeite hadden met bronneninterpretatie nog een extra uitleg geven.

De opdrachten die ik zelf had gemaakt of die ik van anderen aangereikt kreeg heb ik ook vooral klassikaal behandeld. Leerlingen moesten bij deze klassikale bespreking van een bron de stappenplannen voor zich pakken en antwoord geven op meerdere vragen. Het antwoord op deze vragen konden leerlingen geven op het moment dat zij het stappenplan hadden toegepast op de bron. Het geven van antwoorden gebeurde klassikaal, maar ik liet iedereen nadenken over de bron en gaf willekeurig iemand de mogelijkheid om te antwoorden.

Naast bovenstaande twee manieren zijn de leerlingen deels ook nog op een derde manier aan de slag gegaan met bronnen. Bij het maken van opdrachten in het werkboek tijdens de les of als huiswerk, hebben de leerlingen uiteraard ook geoefend met bronnen. Deze bronnen waren echter in kleine hoeveelheid aanwezig en vaak niet toereikend om het stappenplan volledig te benutten. De te beantwoorden vragen hadden dan betrekking op een aspect van de bron dat letterlijk terug te vinden was in de bron. Leerlingen leerden hierdoor wel kritisch te kijken naar teksten en afbeeldingen, maar leerden vaak niet meer dan dit aspect van bronneninterpretatie. Om deze reden heb ik hier dus ook niet veel aandacht aan besteed in dit onderzoek.

3.3 Conclusie

De opdrachten in het oefenboek passen niet altijd bij de werkwijze volgens het stappenplan. Hiermee wil ik zeggen dat deze opdrachten niet altijd bestaan uit vragen die betrekking hebben op bronneninterpretatie. Dit heeft ermee te maken dat ik ook gebruik maak van opdrachten uit proefwerken die zijn besproken tijdens mijn lessen. Er moet dan ook kennis van de leerling getoetst worden over bepaalde onderwerpen. Deze vragen zou een docent kunnen weglaten, maar ik heb ervoor gekozen om deze vragen te laten staan. Deze keuze heb ik gemaakt, omdat op deze manier een leerling bij het maken van de opdracht ook moet denken met behulp van de kennis die wordt aangereikt in de lessen. Ik vind dit onderdeel (en

dus ook dergelijke vragen) van geschiedenis ook belangrijk ondanks dat het geen betrekking heeft op mijn onderzoek. Sommige vragen uit het oefenboek kan men aanpassen om ze moeilijker of makkelijker te maken. Daarnaast kan een docent ook andere vragen bij een bron gebruiken. Het oefenopdrachtenboek heb ik gemaakt om docenten bronnen aan te reiken en om alvast opdrachten te hebben. Een docent met weinig tijd kan de opdrachten overnemen en een docent met meer tijd kan de opdrachten aanpassen naar eigen wens. In totaal zullen alle opdrachten uit het oefenopdrachten boek samen alle stappen van beide stappenplannen bevatten. De ene opdracht vraagt meer van de leerling en het stappenplan dan de andere, maar dit is normaal.

Hoofdstuk 4: Het onderzoek in de praktijk

Inleiding

In dit hoofdstuk ga ik bespreken hoe ik aan mijn onderzoeksresultaten ben gekomen. Verder zullen de resultaten in dit hoofdstuk besproken worden en zal ik de conclusies die ik uit de resultaten heb kunnen halen ook benoemen. Aan het einde van dit hoofdstuk zal ik conclusies uit de resultaten trekken.

4.1 Meetinstrumenten

Ik heb voor mijn onderzoek gekozen voor een vrij traditioneel meetinstrument. Ik heb namelijk tot twee keer toe dezelfde toets afgenomen. De toets werd niet veranderd en onderdelen van deze toets zijn niet aan bod gekomen tijdens de lessen die ik tussen beide meetmomenten gegeven heb. Uiteraard heb ik tussen beide meetmomenten wel aandacht besteed aan het interpreteren van bronnen, maar heb ik tijdens de lessen geen inhoudelijke uitleg gegeven over de bronnen die in de meting voorkwamen (ik gebruikte tijdens de lessen andere opdrachten/bronnen). Hierdoor was de toetsing van de capaciteiten van de leerlingen zo zuiver mogelijk. Niet iedere bron heeft namelijk dezelfde moeilijkheidsgraad. Door exact dezelfde bronnen te gebruiken heb ik ervoor gezorgd dat het niveau van de bronnen op hetzelfde was gebleven. Een eventuele verbetering van de antwoorden moest daarom wel liggen in een verbetering van de capaciteiten van de leerling. De periode die tussen beide meetmomenten zat was van een dergelijke grootte dat leerlingen de antwoorden die zij eerder gaven op de vragen vrijwel volledig vergeten zouden zijn. Ze zouden dus niet exact hetzelfde antwoord kunnen produceren dat bij de eerste meting was gegeven.

De toets (zie bijlage 7) bestond uit twee tekstbronnen en twee beeldbronnen. De bronnen waren wel van toepassing op een onderwerp dat ten tijde van de meetmomenten in de lessen aan de orde kwam. Het onderwerp was de Spaanse overheersing van de Nederlanden. De bronnen gingen dus over dit onderwerp en de Nederlandse Opstand. Deze toets was ook mogelijk om te maken voor iemand die de leerstof niet had geleerd. De vragen waren dus gericht op de bronnen en de bronnen hoefden niet gecombineerd te worden met kennis uit het boek. Leerlingen moesten bij de toets vooral gebruik maken van hun eigen vaardigheden op het gebied van bronneninterpretatie.

De meetmomenten waren gepland in de maanden november 2013 en januari 2014. In de tussentijd was ik met de leerlingen gaan werken aan het interpreteren van bronnen met behulp van het stappenplan. Ik had tijdens een zestal lessen aandacht gegeven aan het stappenplan en de bronneninterpretatie. Het aantal lessen was relatief gering, maar kon niet groter worden in verband met de te behandelen stof voor proefwerken (tijdsdruk). Tijdens de lessen waarin ik mijn onderzoek uitvoerde, zou uiteindelijk 20 minuten of langer worden gewerkt met bronnen. Ik ben van mening dat een oplossingsmethode de leerlingen moet worden aangereikt en door veel te oefenen met bronneninterpretatie (en de oplossingsmethode) zullen de vaardigheden van de leerlingen verbeteren op het gebied van bronneninterpretatie. 'Oefening baart kunst' is hier dus van toepassing. Door vaak de stappen te doorlopen en dus veel te oefenen wilde ik de leerlingen een automatisme aanleren om bronnen beter te kunnen interpreteren.

De metingen hebben plaatsgevonden bij drie verschillende havo 2 klassen. Zodra ik een meting had uitgevoerd heb ik de antwoorden van de leerlingen nagekeken. Aan deze antwoorden verbond ik een cijfer. Vervolgens keek ik ook naar de kwaliteit van de

antwoorden. Aan het einde van het onderzoek heb ik nog een nameting gedaan. Ook aan deze antwoorden werd een cijfer gekoppeld en er werd ook gekeken naar de kwaliteit van de antwoorden. Met behulp van deze vier zaken wilde ik vaststellen of er een groei bij de leerlingen had plaatsgevonden. Had de leerling zich verbeterd in de tussentijd? Aan de hand van deze metingen zou ik uiteindelijk een conclusie kunnen trekken. Met behulp van deze conclusie zou ik dan uiteindelijk een advies formuleren voor de school. De conclusie wordt dus getrokken op basis van vier zaken, namelijk:

1. Het verbinden van een cijfer aan de antwoorden op de vragen van de nulmeting.
2. Het beoordelen van de kwaliteit van de antwoorden op de vragen van de nulmeting.
3. Het verbinden van een cijfer aan de antwoorden op de vragen van de nameting.
4. Het beoordelen van de kwaliteit van de antwoorden op de vragen van de nameting.

Op basis van deze bovenstaande beoordelingen zou ik per klas kunnen kijken of er groei/verbetering had plaatsgevonden. Daarnaast zou ik de (eventuele) groei van alle klassen met elkaar kunnen vergelijken en eventuele verschillen kunnen toelichten.

Als we kijken naar bovenstaande tekst, dan is het natuurlijk de bedoeling dat deze aansluit bij de vorige twee hoofdstukken. De opdrachten voldoen gezamenlijk aan de stappenplannen en zijn apart ook bruikbaar om bronneninterpretatie te verbeteren bij leerlingen. Bij de opdrachten is gebruik gemaakt van zowel beeld- als tekstbronnen om de leerling met beide soorten bronnen te laten oefenen. De keus om niet te werken met bewegend beeld en geluidsfragmenten is te verklaren vanuit het gegeven dat deze het onderzoek te breed zouden maken om dit uit te voeren binnen de korte periode (een half jaar) die ik heb voor mijn onderzoek.

De tekstbronnen zijn voornamelijk primaire bronnen en zijn (waar nodig) aangepast op het niveau van de leerling. De tekstbronnen hebben hierdoor zowel een verhalende toon als een zakelijke toon. Deze soorten tekstbronnen worden met elkaar afgewisseld in het oefenopdrachtenboek. Alle tekstbronnen kunnen en moeten in dit geval (voor het afstudeeronderzoek) worden benaderd via het stappenplan voor tekstbronnen. Dit stappenplan staat genoemd in hoofdstuk 1, paragraaf 2.

De beeldbronnen kunnen op vergelijkbare manier worden bekeken. Bij de opdrachten rondom de beeldbronnen staat met name het analyseren steeds centraal. Leerlingen moeten bij de beeldbronnen de afgebeelde gebeurtenis beschrijven en onderdelen van een afbeelding beschrijven. Het gehele stappenplan voor beeldbronnen (hoofdstuk 1, paragraaf 3) dient gebruikt te worden om de beeldbronnen te kunnen analyseren. Alle oefenopdrachten met beeldbronnen vormen samen een ideale oefening voor bronneninterpretatie met betrekking tot dit soort bronnen. Naast het analyseren moeten de leerlingen bij de opdrachten ook de bronnen in de juiste context kunnen plaatsen en symbolen kunnen herkennen. Dit komt allemaal naar voren in het oefenopdrachtenboek. Dit oefenopdrachtenboek is toegevoegd als aparte bijlage bij dit afstudeeronderzoek.

Ik heb in het genoemde boekwerk bijna geen spotprenten opgenomen, omdat deze voor mijn leerlingen nog te moeilijk zouden zijn. Eerst moeten de leerlingen de kennis met betrekking tot het onderwerp beheersen, dan moeten zij het aspect bronneninterpretatie beheersen en vervolgens kunnen de leerlingen de stap maken naar spotprenten. Deze beeldbronnen zijn vaak lastiger dan gewone beeldbronnen en zullen dus leerlingen mogelijk demotiveren om te werken met beeldbronnen als ze te lastig zijn. De opdrachten die te maken hebben met een spotprent en die ik wel behandeld heb tijdens de lessen waren op het niveau van mijn leerlingen.

4.2 Verantwoording nul- en nameting

Opdracht 1 (afbeelding)

Vraag a zorgt ervoor dat een leerling moet kijken naar de afbeelding en moet beschrijven wat hij/zij ziet. Daarbij moet hij zoeken naar de reactie van de Spanjaarden op de Nederlandse Opstand.

Vraag b laat de leerlingen de bron interpreteren. De leerlingen moeten een conclusie trekken uit de afbeelding. Dit kunnen zij doen met behulp van de beschrijving die ze bij vraag a hebben gegeven.

Vraag c laat de leerlingen nadenken over vraag a en b en de antwoorden die hierop zijn gegeven. De leerling moet gaan nadenken over de informatie die uit de bron gehaald is en deze koppelen aan eigen kennis (rationeel denken).

Opdracht 2 (tekst)

Vraag a laat de leerlingen de bron lezen en zorgt ervoor dat ze over de hele bron moeten nadenken. Ze moeten namelijk een misstand in de kerk koppelen aan deze bron. Daarnaast moeten de leerlingen ook aangeven waarom ze voor een antwoord gekozen hebben. Dit moeten ze doen met behulp van de bron. Hierdoor moeten ze de tekst citeren om hun antwoord te onderbouwen. De bron wordt bij deze vraag beschreven.

Vraag b laat de leerlingen de bron analyseren. Ze moeten de mening van Erasmus benoemen. Daarbij moeten ze ook nadenken voor wie deze bron bedoeld was. Ook bij deze vraag moeten leerlingen hun antwoord onderbouwen met behulp van een tekstelement uit de bron.

Vraag c zorgt ervoor dat leerlingen moeten gaan nadenken over de tijd waarin deze bron geschreven is. Zowel bij vraag b als c komt een stukje interpretatie van de bron naar voren. Daarnaast moeten de leerlingen de informatie uit de bron koppelen aan de informatie die zij in de les hebben gekregen. Aan de hand van de bron en de eigen informatie moeten leerlingen een antwoord en een onderbouwing van dit antwoord kunnen geven.

Opdracht 3 (tekst)

Vraag a laat de leerlingen een deel van de bron beoordelen. Om dit deel te beoordelen moet de leerling de hele bron gelezen hebben. De leerling moet vervolgens zijn eigen kennis (wanneer is iets een feit?) combineren met de informatie die hij haalt uit de bron. Dit antwoord moet de leerling ook weer onderbouwen. Dit kan gedaan worden door de eigen definitie van het begrip 'feit' te geven.

Vraag b laat de leerling de bron interpreteren. Nadat deze bron geïnterpreteerd is moet de leerling rationeel gaan nadenken over deze informatie. De leerling moet gaan aangeven welk waardeoordeel men heeft over een vrouw als deze een kenau of manwif wordt genoemd.

Opdracht 4 (afbeelding)

Vraag a zorgt ervoor dat de leerling gericht moet gaan kijken naar de afbeelding. De leerling moet vooral letten op Margaretha van Parma en Alva. De leerling moet een deel van de afbeelding bekijken en beschrijven.

Vraag b zorgt ervoor dat leerlingen moeten gaan nadenken over de symboliek die verwerkt is in de afbeelding. Daarbij wordt al verraden dat de leeuw symbool staat voor iets. Ze hoeven

niet zelf te zoeken naar een symbool. Hierdoor is de vraag concreet gericht op een onderdeel uit de afbeelding, maar moet de leerling wel aangeven voor wie dit symbool representatief is.

Vraag c dwingt de leerling het onderschrift te lezen (als dit nog niet gedaan was) en laat de leerling de bron interpreteren. De bron is beschreven en geanalyseerd door de leerling bij vraag a en b. Bij vraag c komt de interpretatie naar voren. De leerling moet aangeven wat de maker zijn mening was over de invoering van de tiende penning en moet dit antwoord onderbouwen met behulp van een beeldelement uit de bron.

4.3 Resultaten nul- en nameting

Na de uitvoering van de beginmeting, nameting en hiertussen in het oefenen met het stappenplan heb ik een aantal interessante conclusies kunnen trekken op basis van de behaalde resultaten. De resultaten bij de nulmeting waren niet goed. De leerlingen haalden slechte punten, gaven redelijke tot voldoende antwoorden en een aantal leerlingen kreeg zelfs de toets niet af binnen de gestelde tijd. Deze resultaten zijn hieronder verwerkt in tabellen en grafieken. Bij iedere grafiek zal ik een toelichting geven op de informatie die hieruit valt te halen.

Bij iedere klas is een verschillende N van toepassing. Deze zal ik hier vermelden (en zal vermeld staan in iedere tabel):

Klas a heeft een N van 24;

Klas b heeft een N van 20;

Klas c heeft een N van 26.

De N is verschillend per klas, omdat het aantal leerlingen per klas uiteenloopt en sommige leerlingen geen nul- of nameting gemaakt hebben.

Tabel 1: Nulmeting: gemiddelde, hoogste en laagste cijfers

Klas	Gemiddelde cijfer	Hoogste cijfer	Laagste cijfer
Klas a (24)	4,7	7	2,5
Klas b (20)	4,5	7,5	2,5
Klas c (26)	5,6	9	2,5

Tabel 2: Nameting: gemiddelde, hoogste en laagste cijfers

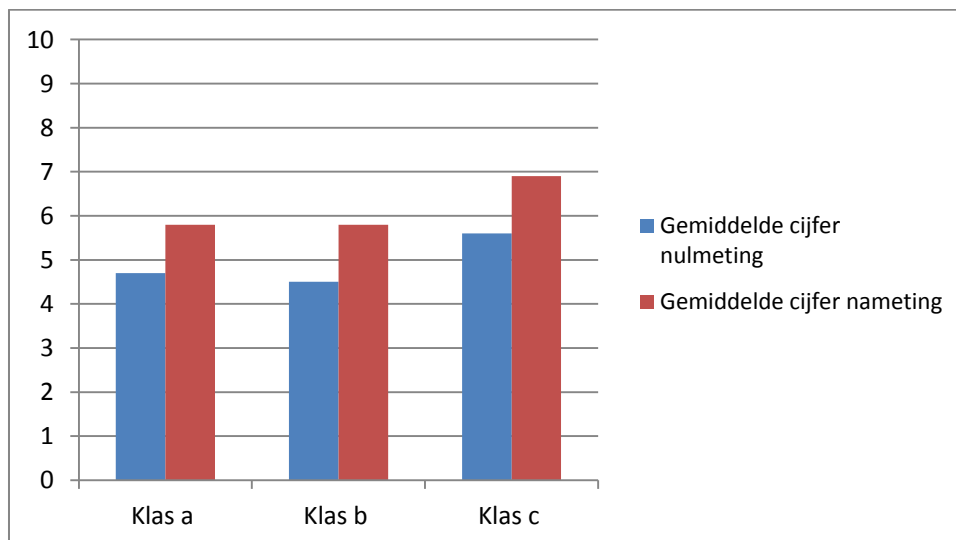
Klas	Gemiddelde cijfer	Hoogste cijfer	Laagste cijfer
Klas a (24)	5,8	8	4
Klas b (20)	5,8	8,5	3
Klas c (26)	6,9	9,5	4

Zoals u kunt zien in tabel 1 en 2 is de groei van de leerlingen in de gemiddelde cijfers duidelijk zichtbaar. Een stijging van het cijfer met ongeveer 1,2 gemiddeld is een keurig resultaat. Dit resultaat zal niet volledig aan het stappenplan toe te rekenen zijn, maar ik ben ervan overtuigd dat dit wel degelijk een grote invloed gehad heeft op de verbetering van het

cijfer. Dit zullen we terugzien wanneer we later in dit onderzoek kijken naar de kwaliteit van de gegeven antwoorden.

Zowel de laagste als hoogste punten stijgen, waarbij het uiteraard in de lijn der verwachting ligt dat de lagere cijfers harder zullen stijgen dan de hogere cijfers. De leerlingen met lagere cijfers kunnen op meerdere vlakken terrein winnen (zich verbeteren) ten opzichte van de leerlingen met hogere cijfers, omdat de leerlingen met hogere cijfers al op verschillende terreinen het maximale aantal punten halen bij de vragen. Een kanttekening die we hierbij zouden kunnen plaatsen is het laagste cijfer van klas b. Dit stijgt slechts met 0,5. Als reden hiervoor kan ik aanvoeren dat dit een leerling was met veel moeite met niet alleen bronneninterpretatie, maar met het vak geschiedenis in zijn geheel. Het gemiddelde van deze klas laat echter zien dat deze leerling een uitzondering is. Alle klassen tonen (zoals te zien in tabel 1 en 2) voldoende progressie met betrekking tot de behaalde punten en het eindcijfer wat daaraan gekoppeld is.

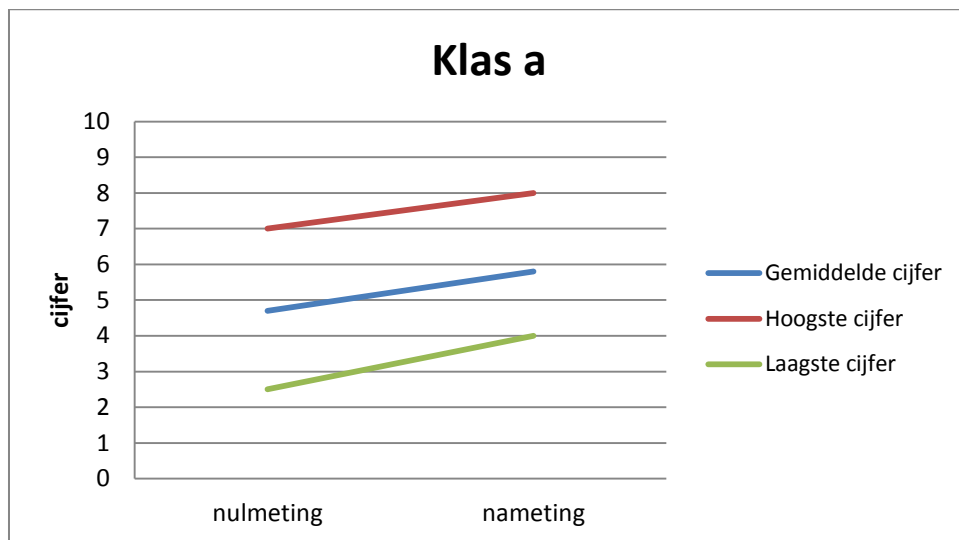
Wanneer we deze informatie omzetten naar een kolomdiagram en een lijndiagram (om de progressie van de leerlingen duidelijk in beeld te brengen) kunnen we tot de volgende figuren komen.

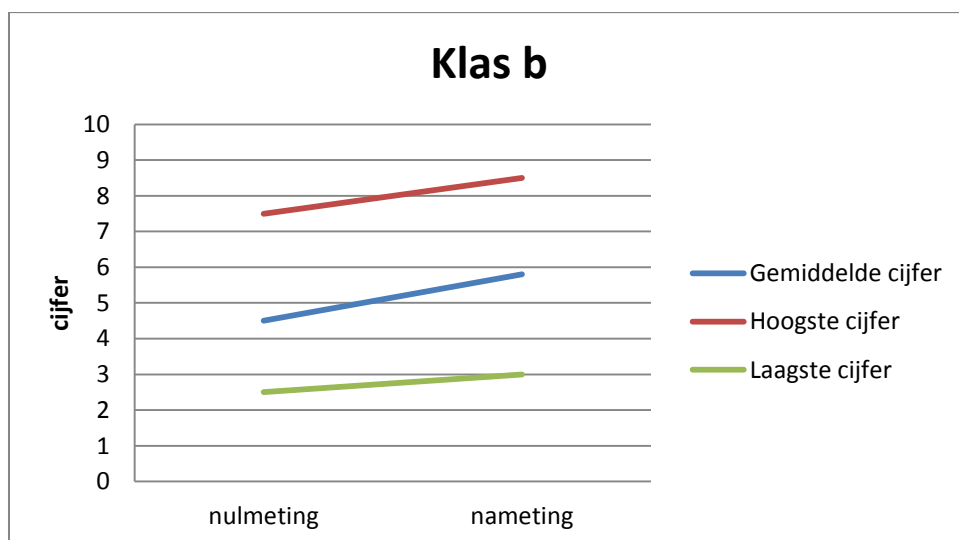
Figuur 1: Gemiddelde cijfer nul- en nameting

In figuur 1 is duidelijk te zien dat in alle klassen een stijging van het gemiddeld behaalde cijfer aanwezig is. Hieruit mogen we concluderen dat het oefenen van bronneninterpretatie volgens het stappenplan wel degelijk een gunstig effect heeft gehad op de resultaten van de leerlingen.

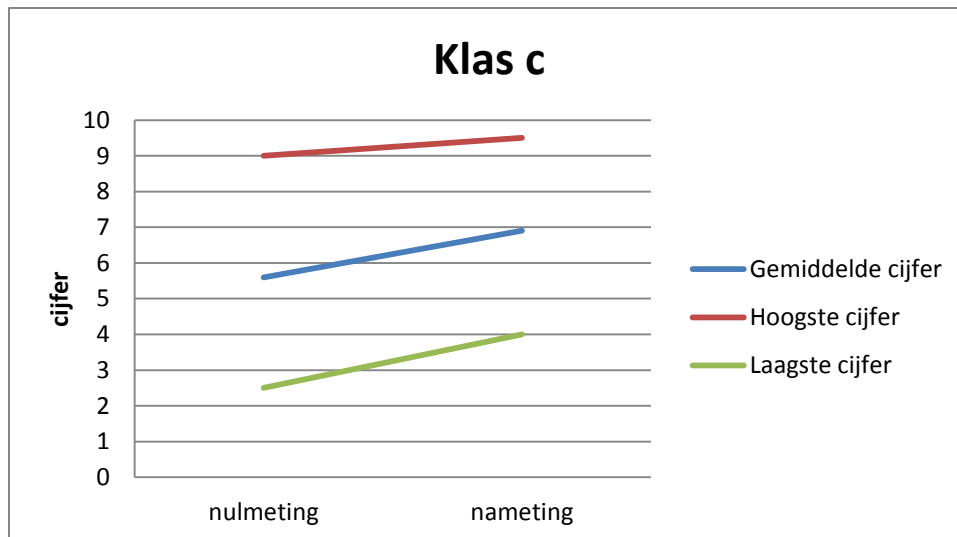
Wanneer we de resultaten van de gemiddelde, hoogste en laagste cijfers met elkaar vergelijken kunnen we ook een duidelijk beeld krijgen van de verbetering per klas.

Figuur 2: Verbetering klas a

Figuur 3: Verbetering klas b

Figuur 4: Verbetering klas c

Uit bovenstaande figuren (2, 3 en 4) kunnen we de groei van iedere klas nogmaals aflezen. Bij klas a is te zien dat het laagste cijfer meer in de buurt van het gemiddelde komt dan het hoogste cijfer. De zwakste leerlingen in deze klas zijn dus ook meer naar het gemiddelde van de klas aan het groeien en zouden in de toekomst wellicht op het huidige gemiddelde niveau kunnen komen.

Bij klas b zien we het gemiddelde cijfer sterk stijgen, het hoogste cijfer van de klas stijgt minder snel en het laagste cijfer stijgt vrijwel niet. De zwakste leerling in deze klas heeft het niveau nog niet te pakken en kan wellicht extra hulp gebruiken. De stijging van het gemiddelde cijfer laat echter wel zien dat deze leerling een (negatieve) uitschieter is ten opzichte van de rest van de klas en de resultaten.

Bij klas c is te zien dat het gemiddelde cijfer en het laagste cijfer van de klas vrijwel gelijk opgaand stijgen. Dit is positief want dit betekent dat de zwakkere leerlingen meegroeien met het gemiddelde cijfer van de klas. Het beste punt ligt tegen het maximum aan en kan bijna niet meer stijgen. Dit is uiteraard heel goed van deze leerling en het resultaat dat uiteindelijk zal worden nagestreefd met de gehele klas, want iedere docent wil met zijn leerlingen het maximale resultaat bereiken.

We hebben het nu gehad over de hoogste, laagste en gemiddelde cijfer, maar nu gaan we kijken naar het tempo van de leerlingen en de kwaliteit van de antwoorden. Deze staan in tabel 3 en 4.

De kwaliteit van de antwoorden van de leerlingen verdeel ik in de volgende categorieën:

- Onvoldoende;
- Redelijk;
- Voldoende;
- Ruim voldoende;
- Goed.

Onvoldoende

Wanneer een leerling een antwoord geeft van onvoldoende kwaliteit, dan wil dit zeggen dat deze leerling weliswaar een ja/nee vraag kan beantwoorden, maar dat de argumentatie niet aanwezig is of onduidelijk geformuleerd is.

Redelijk

Wanneer een leerling een antwoord geeft van redelijke kwaliteit, dan wil dit zeggen dat deze leerling een ja/nee vraag kan beantwoorden, maar dat de argumentatie om dit antwoord te ondersteunen vaak onduidelijk is. Het is ook mogelijk dat de argumentatie wel de denkwijze van de leerling laat zien, maar niet de conclusie bevat die de leerling heeft getrokken.

Voldoende

Wanneer een leerling een antwoord geeft van voldoende kwaliteit, dan wil dit zeggen dat deze leerling niet alleen een antwoord kan geven op de vragen, maar dat de argumentatie die bij dit antwoord hoort ook van dien aard is dat zij de conclusie duidelijk ondersteunt.

Ruim voldoende

Wanneer een leerling een antwoord geeft van ruim voldoende kwaliteit, dan wil dit zeggen dat deze leerling een goed antwoord kan geven op de vragen en deze ook volledig ondersteunt met een correcte argumentatie. Weliswaar mag een leerling dan nog afwijken van de bron in zijn antwoord (gebruik maken van eigen kennis). De docent kan bij deze antwoorden zien dat de leerling de kennis beheerst, de argumentatie kan maken en een juiste conclusie kan verbinden aan de argumentatie. De reden dat deze aspecten niet leiden tot een "goede" beoordeling is dat de leerling afwijkt (of geen gebruik maakt) van de bron. De leerling heeft nog niet volledig gebruik gemaakt van de bron en dus niet aan alles voldaan wat gevraagd werd van hem of haar.

Goed

Wanneer een leerling een antwoord geeft van voldoende kwaliteit, dan wil dit zeggen dat deze leerling niet alleen een antwoord kan geven op de vragen, maar dat de argumentatie die bij dit antwoord hoort ook precies is zoals de docent haar wil zien. In de argumentatie wordt de bron betrokken, de leerling laat zijn volledige denkwijze en stappen zien in zijn antwoord en kan hieraan de juiste conclusie koppelen.

Hieronder staan tabel 3 en 4. Beide hebben betrekking op de kwaliteit van de leerlingen en het wel of niet af hebben van de toets. Tabel 3 gaat over de nulmeting en tabel 4 over de nameting.

Tabel 3: Nulmeting: kwaliteit antwoorden en wel/niet af hebben toets

Klas	onvoldoende	redelijk	voldoende	ruim voldoende	goed	Wel/niet	
						wel	niet
Klas a (24)	5	9	4	3	3	23	1
Klas b (20)	3	3	9	3	2	16	4
Klas c (26)	1	5	5	7	8	22	4

Tabel 4: Nameting: Kwaliteit antwoorden en wel/niet af hebben toets

Klas	onvoldoende	redelijk	voldoende	ruim voldoende	goed	Wel/niet	
						wel	niet
Klas a (24)	1	6	12	1	4	22	2
Klas b (20)	2	3	7	4	4	20	0
Klas c (26)	1	6	6	10	3	26	0

Zoals te zien is in tabel 3 en 4 daalt het aantal onvoldoende antwoorden in alle klassen (behalve klas c). Het aantal redelijke antwoorden blijft (te) groot, maar neemt over het algemeen toch af. Als hier meer tijd aan besteed zou worden acht ik het mogelijk om deze aantallen ook om te zetten in minimaal voldoende (kwalitatieve) antwoorden. Het aantal kwalitatieve antwoorden die voldoende worden geacht is gegroeid. Een deel van deze leerlingen is afkomstig van de onvoldoende en redelijke groep bij de beginmeting, maar ook een deel van de leerlingen is afkomstig van hogere kwaliteitsgroepen. De reden hiervoor is te vinden in het vraaggericht antwoorden. Leerlingen hebben bij de nameting nauwkeuriger de vraag gelezen en ook gericht antwoord gegeven. Hierdoor zijn sommige leerlingen een stuk korter en eenvoudiger in hun antwoorden geworden.

Het aantal leerlingen dat ruim voldoende antwoord geeft op een vraag is over alle klassen gezien gegroeid. Bij klas c is een deel van de leerlingen korter antwoord gaan geven, waardoor de kwaliteit van de antwoorden afnam maar toch ruim voldoende was.

Het aantal leerlingen dat kwalitatief goede antwoorden gaf is (met uitzondering van klas c) gestegen.

Al met al is de kwaliteit van de antwoorden van de leerlingen gemiddeld gestegen in alle klassen en kunnen meer leerlingen een duidelijk beargumenteerd antwoord geven op de vragen. Hierin is het stappenplan van belang, omdat de structuur van het stappenplan de leerlingen een overzichtelijke manier van bronneninterpretatie geeft. De leerlingen kunnen hierdoor ook een betere/duidelijkere argumentatie geven voor hun antwoord, omdat de structuur van het stappenplan hun denkstappen in een duidelijke volgorde zet.

Naast een stijging van de kwaliteit van de antwoorden kunnen we ook concluderen dat de snelheid van de leerlingen verbeterd is. Waren er bij de nulmeting nog negen leerlingen die de toets niet volledig hadden kunnen maken binnen de 25 minuten, bij de nameting waren er slechts twee leerlingen die niet genoeg tijd hadden om alle vragen te beantwoorden. Dit is natuurlijk het gevolg van een betere bronneninterpretatie bij de leerlingen. Doordat de leerlingen een bron goed kunnen analyseren en interpreteren (met behulp van het stappenplan en het oefenen van deze onderdelen van geschiedenisonderwijs) is het mogelijk om sneller en beter de antwoorden op de vragen te vinden en te formuleren. Het gevolg hiervan voor een omvangrijkere toets (zoals een proefwerk) is dat leerlingen meer tijd zullen over hebben om theoretische vragen te beantwoorden.

4.4 Conclusie

De geselecteerde opdrachten voor de nul- en nameting vragen zowel gezamenlijk als individueel alles uit het stappenplan. Hiermee wil ik aangeven dat iedere stap (beschrijven, analyseren, interpreteren en dan pas vragen beantwoorden) gezet wordt. De opdrachten in de nul- en nameting toetsen tegelijkertijd niet alle gedetailleerde onderdelen. Vragen over de

maker van de bron ontbreken en ook vragen over directe en indirecte oorzaken ontbreken. Zo kan ik nog wel een aantal details van de stappen benoemen die ontbreken. Als ik al deze details van het stappenplan zou gaan toetsen, dan had ik meer dan één les nodig gehad om de leerling de toets te laten maken. Nu kregen de leerlingen een halve les (25 minuten) en gezien de tijdsdruk om alle andere leerstof te behandelen in mijn lessen was het niet mogelijk om de leerlingen meer tijd te geven. Verder is het niet de bedoeling van het stappenplan om iedere 'kleinigheid' uit te lichten. Soms kan een leerling uit een bron een aantal zaken niet afleiden (er staat bijvoorbeeld geen plaats van herkomst). De leerling kan dan dit onderdeel van de stap overslaan.

Over de resultaten kan ik een duidelijke conclusie formuleren en deze zal ik dan ook op basis van de vierde deelvraag (Welke effecten hebben speciaal ontwikkelde opdrachten met betrekking tot bronneninterpretatie op de havo 2 leerling?) geven.

De speciaal ontwikkelde opdrachten en de overige opdrachten die in de lessen terugkwamen (en zijn opgenomen in het opdrachtenboek) hebben gezamenlijk een zeer positief effect gehad op de leerlingen. Het cijfer van de leerlingen ging zeer waarschijnlijk daardoor gemiddeld met 1,2 punten omhoog en de kwaliteit van de antwoorden verbeterde aanzienlijk. Daarnaast was het tempo van het analyseren en interpreteren van bronnen bij de nameting ook hoger, want bij deze meting waren er aanzienlijk minder leerlingen die de toets niet binnen de gestelde tijdslimiet van 25 minuten af hadden. In figuur 2, 3 en 4 was duidelijk een stijgende lijn te zien bij de gemiddeldes, laagste en hoogste cijfers. Alle leerlingen hadden dus baat bij een gestructureerde aanpak en het oefenen met dit onderdeel van het geschiedenisonderwijs.

Op basis van de resultaten in dit hoofdstuk vind ik dat ik kan stellen dat het stappenplan en het oefenen met bronneninterpretatie op basis van dit stappenplan een meerwaarde was voor de leerlingen. De leerlingen zijn aantoonbaar vooruitgegaan met betrekking tot het onderdeel bronneninterpretatie.

Hoofdstuk 5: Antwoorden op de deelvragen en de hoofdvraag

Inleiding

In dit hoofdstuk zal ik alle deelvragen nogmaals beantwoorden. Alle hoofdstukken worden samengevat en de antwoorden op de deelvragen uit deze hoofdstukken zal uitvoerig worden besproken. Uiteindelijk zal ik dan in paragraaf 5.5 een antwoord formuleren op de hoofdvraag en zal ik mijn advies voor de school en eventueel verder onderzoek benoemen.

5.1 Bronneninterpretatie binnen het vak geschiedenis in het VO

In hoofdstuk 1 kwam ik tot de conclusie dat iedere leerling bronneninterpretatie kan leren beheersen. De ene leerling zal meer begeleiding nodig (kunnen) hebben dan de ander, maar uiteindelijk zal iedere leerling (met de juiste begeleiding) dit moeten kunnen leren. Vanuit dit standpunt vertrok ik dan ook aan het begin van mijn afstudeeronderzoek. Het doel was het helpen van alle leerlingen op het gebied van bronneninterpretatie door een stappenplan te introduceren dat alle belangrijke onderdelen van bronneninterpretatie bevatte. Op basis van theorie uit de boeken van Wilschut en Dalhuisen ben ik uiteindelijk tot de conclusie gekomen dat er al een compleet stappenplan aanwezig was op de school, maar dat het bestaan van dit stappenplan niet bij alle docenten bekend was.

Uiteindelijk heb ik gekozen voor het gebruik van twee stappenplannen. Eén stappenplan was van toepassing op tekstbronnen en de ander op beeldbronnen. Deze keuze was te verklaren vanuit het punt dat beide soorten bronnen niet op dezelfde manier gelezen kunnen worden en er ook op andere zaken gelet moet worden. Om de bronneninterpretatie aan te leren was het voor de leerlingen duidelijker om twee stappenplannen te hanteren. Beide stappenplannen waren naar mijn mening allesomvattend. Hiermee wil ik aangeven dat ieder aspect van een bron dat leerlingen zouden moeten analyseren werd benoemd in de stappenplannen.

De hoofdvraag die bij dit hoofdstuk hoorde was als volgt omschreven: Wat is een “goede” manier van bronneninterpretatie binnen het vak geschiedenis in het voortgezet onderwijs? Een antwoord op deze hoofdvraag zal nooit eenduidig zijn, want er zijn vele wegen die naar Rome leiden. Ik durf echter wel te stellen dat al die wegen aan bepaalde voorwaarden moeten voldoen. De rode lijn binnen alle stappenplannen om een bron te interpreteren zal altijd hetzelfde moeten zijn. De hoeveelheid stappen en hoe uitgebreid een stappenplan is, zullen echter voornamelijk afhankelijk zijn van de docent en de leerlingen waarmee hij/zij werkt. Ik koos voor een uitgebreid stappenplan en zie liever dat leerlingen de ene keer een onderdeel van een stap overslaan dan dat ze de volledige stap niet kennen. Het risico van een kleiner en eenvoudiger stappenplan is namelijk dat er zaken niet in staan. Deze zijn dan bewust of onbewust weggelaten. Een onvolledig stappenplan zet natuurlijk geen zoden aan de dijk en met dit in het achterhoofd koos ik voor een volledig stappenplan.

Naar mijn mening is een goede manier van bronneninterpretatie binnen het vak geschiedenis een manier die betrekking heeft op een zeer omvangrijk (een compleet) stappenplan dat de drie belangrijkste stappen van een stappenplan zo gedetailleerd mogelijk uitlegt. Ter herhaling zal ik op de volgende pagina nogmaals de drie belangrijkste stappen vermelden die verder uitgewerkt dienen te worden in een gedetailleerd stappenplan.

1. Beschrijf de bron;
2. Analyseer de bron;
3. Interpreteer de bron.

Wanneer aan al deze stappen is voldaan kan een leerling de vragen gaan beantwoorden.

De tweede deelvraag die in dit hoofdstuk aan bod kwam was: Wat voor stappenplan is een ideaal stappenplan om leerlingen bronnen te laten interpreteren?

Naar mijn mening zijn er voldoende stappenplannen ontworpen om leerlingen te helpen met het interpreteren van bronnen. Het door mij gekozen stappenplan is in mijn ogen meer dan compleet voor een havo 2-leerling. Dit stappenplan is naar mijn mening geschikt voor de volledige onderbouw van het havo/vwo. Het antwoord op deze vraag is dus dat er niet één ideaal stappenplan is, maar meerdere. Ik ben van mening dat ik (twee heel geschikte) stappenplannen gebruikt heb om de bronneninterpretatie bij de leerlingen te verbeteren. Het beste stappenplan is een zo volledig mogelijk stappenplan, waarin aan de ene kant de details waarop een leerling moet letten bij het interpreteren van een bron duidelijk staan uitgewerkt en waarin aan de andere kant een duidelijke structuur aanwezig is (met als basis de drie hoofdstappen van beschrijven, analyseren en interpreteren).

5.2 Verschillen tussen bronneninterpretatie in de onderbouw en Tweede Fase

Voor hoofdstuk 2 had ik een aantal gesprekken met verschillende geschiedenisdocenten binnen het Trevianum. Deze docenten gaven les in de onderbouw, Tweede Fase of beide. Als rode draad bij deze gesprekken had ik vragenlijsten opgesteld en waar nodig kon ik doorvragen op antwoorden. Uit de antwoorden op de vragen kwamen voor mij een aantal belangrijke zaken naar voren. Eén van die zaken was de doorlopende leerlijn die bij het merendeel van de docenten terugkwam. Men moet van de brugklas tot havo 5 zorgen voor een doorlopende leerlijn. Daarbij is het makkelijk om voor de hele school dezelfde methode te kiezen en stapsgewijs de leerling wijzer te laten worden (ook met betrekking tot bronneninterpretatie). Een andere conclusie uit de vragenlijsten was dat niet alle docenten dezelfde manier van bronneninterpretatie gebruikten. Niet iedereen hanteerde hetzelfde stappenplan, waardoor het voor leerlingen van havo 3 naar havo 4 ook aanpassen was aan de docent die ze kregen en zijn manier van bronneninterpretatie. Daarnaast zitten er in een klas leerlingen met verschillende werkwijzen als het om bronneninterpretatie gaat en dit kan voor een docent extra werk en eventueel zelfs problemen opleveren bij klassikale behandeling van vragen.

Een voorbeeld hiervan is dat de ene docent van mening is dat eerst de vraag moet worden gelezen en vervolgens gericht moet worden gezocht in de bron naar het antwoord. Een andere docent is van mening dat eerst de bron uitvoerig bestudeerd dient te worden en later pas de vraag gelezen dient te worden.

Het probleem dat wordt aangestipt in bovenstaand voorbeeld is op te lossen door in de onderbouw een vast stappenplan te hanteren. Hierdoor zijn de verschillen in aangeleerde werkwijze tussen leerlingen met betrekking tot bronneninterpretatie (en het vermogen de antwoorden te vinden op de vragen) verdwenen. De doorlopende leerlijn is dan eenvoudiger te hanteren voor de docenten in de onderbouw en de Tweede Fase.

De deelvraag die bij dit hoofdstuk hoorde was als volgt omschreven in de inleiding: Wat zijn de verschillen tussen de onderbouw en de Tweede Fase op het gebied van bronneninterpretatie binnen het geschiedenisonderwijs op het Trevianum?

De verschillen zijn vrij duidelijk, want iedere docent heeft een andere manier van bronneninterpretatie en leert de leerlingen de manier aan waarvan hij/zij overtuigd is. Iedere docent heeft wel dezelfde rode draad in zijn stappenplan, maar door de details die sommige docenten vragen lijken de stappenplannen voor leerlingen niet altijd op elkaar en krijgen deze het idee dat ze weer iets volledig nieuws leren (terwijl dit niet zo is). Er is dus enerzijds wel sprake van een doorlopende leerlijn (de rode draad is hetzelfde), maar anderzijds zou het beter zijn als iedere docent hetzelfde stappenplan hanteert met betrekking tot bronneninterpretatie. In de lessen valt dan nog genoeg variatie aan te brengen om de eigen manier van lesgeven (en dus de individuele voorkeuren) duidelijk naar voren te laten komen. De vrijheid van de inrichting van lessen blijft gehandhaafd en aan de andere kant krijgen alle leerlingen toch dezelfde structuur aangeboden bij een bepaald onderdeel van het geschiedenisonderwijs.

5.3 Het oefenmateriaal

In hoofdstuk 3 heb ik het oefenopdrachtenboek als geheel en alle opdrachten apart toegelicht. Ik heb daarbij aangegeven dat lang niet alle opdrachten volledig voldoen aan het gebruikte stappenplan, maar dat alle opdrachten samen hier ruim aan kunnen voldoen. Daarnaast waren er een aantal opdrachten die theoretische kennis toetsten en dus niet volledig gebonden waren aan de bron, maar deze opdrachten waren afkomstig uit proefwerken die uitvoerig zijn besproken en dus wel van invloed zijn geweest op het onderzoek. Hierdoor zijn deze opdrachten opgenomen in het oefenopdrachtenboek. Ik heb ook aangegeven bij dit hoofdstuk dat een docent deze opdrachten zelf zo makkelijk en moeilijk kan maken als hij nodig acht. Dit heeft met het niveau van de leerlingen te maken. Aan dit hoofdstuk had ik geen deelvraag gekoppeld, want het was vooral de voorbereiding op het onderzoek in de praktijk (hoofdstuk 4).

5.4 Meetinstrument en resultaten

In hoofdstuk 4 heb ik eerst de nul- en nameting toegelicht en vervolgens heb ik de resultaten van beide metingen verwerkt en hier een conclusie aan verbonden.

Bij de nul- en nameting was het vooral belangrijk dat alle opdrachten samen alles uit beide stappenplannen (zowel tekst- als beeldbronnen) zouden vragen, zodat de toets volledig was. Ik ben van mening dat dit gelukt is. In hoofdstuk 4 heb ik vervolgens bij iedere opdracht een korte toelichting gegeven. Leerlingen hadden een halve les (25 minuten) de tijd om de toets te maken. De toets van de nulmeting was exact dezelfde als de toets bij de nameting. De kans dat leerlingen de antwoorden op deze toets onthouden hadden is echter klein, want er zat een proefwerkweek tussen met kerstvakantie en nog een proefwerk. Vervolgens is de toets pas weer opnieuw gegeven, waardoor de kans dat de leerlingen het eerder gegeven antwoord nog onthouden hadden klein/nihil was.

De resultaten zijn positief. Zowel de kwaliteit van de antwoorden, de snelheid van de leerlingen bij het beantwoorden van de vragen en het cijfer zelf zijn sterk verbeterd. Hierdoor durf ik dan ook te stellen dat het stappenplan en het oefenen met de leerlingen zijn vruchten heeft afgeworpen. De deelvraag die bij hoofdstuk 4 hoorde was: Welke effecten hebben speciaal ontwikkelde opdrachten met betrekking tot bronneninterpretatie op de havo 2 leerling?

Het antwoord hierop is duidelijk gegeven. De effecten zijn positief. De leerlingen verbeterden op ieder getoetst vlak. Dit is ook te zien in de tabellen en figuren die in het betreffende

hoofdstuk staan. Zowel de leerlingen die al goede scores haalden als de zwakkere leerlingen gingen vooruit. Ik mag het wel enigszins vanzelfsprekend noemen dat het gemiddelde en het laagste cijfer harder stegen dan het hoogste cijfer, want iemand die al veel punten scoort bij een toets heeft natuurlijk veel minder terrein waarop hij/zij winst kan maken dan iemand die bij meerdere vragen nog veel punten zou kunnen scoren. Het stappenplan heeft bij iedere leerling effect gehad en heeft de zwakkere leerlingen zich laten verbeteren, want het gemiddelde cijfer (van alle drie de klassen bij elkaar) liet een stijging zien van ongeveer 1,2 punten.

5.5 Beantwoording hoofdvraag, advies en eventueel verder onderzoek

Beantwoording hoofdvraag

De belangrijkste vraag die ik aan het begin van dit onderzoek stelde was:

Is het mogelijk om leerlingen (binnen 12 weken) in havo 2 een stappenplan voor tekst- en beeldbronnen aan te leren voor het interpreteren van bronnen, dat docenten in de bovenbouw (als basis) kunnen gebruiken om leerlingen het interpreteren van bronnen beter (of verder?) aan te leren?

Het antwoord op deze vraag kan heel kort gegeven worden met een simpele ja of nee, maar dit zou natuurlijk niet erg bevredigend zijn. De keuze voor het antwoord zal ik dan ook toelichten in onderstaand stuk.

Om te beginnen is het antwoord op mijn vraag: Ja, dit is wel degelijk mogelijk. Aan dit antwoord moeten we echter een "maar" verbinden. Het is namelijk wel mogelijk, maar als je hier meer tijd voor neemt en er eerder mee begint, dan kun je nóg betere resultaten behalen. Wanneer je het gekozen stappenplan vanaf de brugklas er steeds een klein beetje inslijpt en er langzaam zaken aan gaat toevoegen, dan kan in de gehele onderbouw dit stappenplan uitvoerig en duidelijk behandeld worden en is er voor de docenten in de bovenbouw een duidelijk stappenplan dat iedere leerling beheerst. We mogen dan spreken van een basis die bij iedere leerling met geschiedenis in het vakkenpakket op havo 4 aanwezig is. Vanuit hier hebben de geschiedenisdocenten op havo 4 dan een duidelijk vertrekpunt en hoeven zij niet meer te bepalen wat de verschillende plannen van aanpak zijn bij de verschillende leerlingen op het gebied van bronneninterpretatie.

De resultaten van hoofdstuk 4 hebben aangetoond dat het mogelijk is een stappenplan aan de leerlingen te geven en ze hiermee te laten werken. Dit moet je ze eerst goed aanleren, maar het resultaat is voor de komende jaren alleen maar winst voor collega-docenten en natuurlijk voor de leerlingen!

Advies voor de school

Ik zou de school adviseren om (toch) meer eenheid in het aanleren van een stappenplan te hanteren. Nu hebben sommige docenten drie stappen en andere vijf. Dit kan natuurlijk wel, maar in de bovenbouw levert dat (wat) vertraging op voor docenten. Zij moeten namelijk uitzoeken wat de oplossingsmethodes zijn die de leerlingen kennen en soms leren zij de leerlingen weer een heel nieuwe oplossingsmethode. De doorlopende leerlijn wordt daarmee toch een klein beetje onderbroken. Mijn advies is dan ook het gebruik van het stappenplan dat ik heb gebruikt en dat ook al aanwezig is/was op de school. In dit stappenplan komen alle stappen terug die andere docenten ook laten zetten, maar door dit stappenplan te hanteren is het stappenplan voor iedere klas en leerling hetzelfde. Hierdoor zitten de docenten in de onderbouw meer op één lijn op het gebied van bronneninterpretatie en

kunnen de docenten in de bovenbouw makkelijker en beter aansluiten op de docenten in de onderbouw.

Ik begrijp natuurlijk dat iedere docent 'zijn eigen manier' heeft en zijn individualiteit wil behouden, maar ik ben (en blijf) van mening dat je voor sommige vaardigheden toch beter een collectief plan van aanpak kan kiezen.

Eventueel verder onderzoek

Voor eventueel verder onderzoek is het wellicht interessant om leerlingen die echt tot de zwakste categorie behoren te ondersteunen en helpen. Het onderzoek omvat dan leerlingen met een stoornis of gewoon leerlingen die totaal geen aanleg hebben voor bronneninterpretatie. Het zou interessant zijn om te kijken of deze leerlingen (met intensieve begeleiding en ieder een eigen plan van aanpak) uiteindelijk het niveau kunnen behalen van de andere leerlingen, of in ieder geval dit niveau kunnen benaderen. Bij een dergelijk onderzoek zou bijvoorbeeld gebruiken kunnen worden gemaakt van bijles of speciaal ontworpen stappenplannen. Wellicht dat er op een heel andere (en creatieve) manier aan de leerlingen duidelijk kan worden gemaakt wat ze moeten doen, waardoor zij dit beter kunnen onthouden en toepassen.

Wellicht dat het ook mogelijk is (wanneer de school het advies opvolgt) om in de toekomst te kijken of de doorlopende leerlijn daadwerkelijk beter is. Er zou dan kunnen worden gekeken naar de verschillen die docenten ervaren met de verschillende aangeleerde werkwijzen en de algemeen aangeleerde werkwijzen. Bij een dergelijk onderzoek zou je dan de resultaten van leerlingen en de verschillen voor het gevoel van de docenten kunnen onderzoeken.

Nawoord

Nu ik tot een conclusie ben gekomen voor mijn afstudeeronderzoek is er ruimte om terug te kijken op het proces en mijn persoonlijke ontwikkeling. Mijn kennis over bronneninterpretatie door leerlingen is uiteraard toegenomen. Daarnaast heb ik ervaren hoe het voelt als een sectie betrokken is bij een onderzoek. De sectie geschiedenis op Trevianum was een grote steun voor mij, met name een aantal docenten hebben mij heel goed geholpen om tot deze scriptie te komen. De betrokkenheid en steun van deze docenten gaf mij veel vertrouwen en zorgde ervoor dat ik mijn onderzoek zo goed mogelijk kon uitvoeren.

Verder is het schrijven van een scriptie altijd een verrijking voor de schrijver. Niet alleen het bestuderen van de theorie, het ontwikkelen van materialen/toetsen en het verwerken van de toets resultaten, maar ook de (praktijk)ervaring om al deze theoretische zaken heen is belangrijk. Enerzijds de ervaring van de tijdsdruk en anderzijds de ervaring van het werken met collega's die al vele jaren ervaring hebben in het vak. Zij konden mij altijd bijstaan met kennis die zij uit eigen ervaring hadden opgedaan en die ik nog niet had.

Ik wil tot slot nog een aantal mensen bedanken.

Van Fontys:

- Maurice Heemels: Hij was de begeleider van mijn afstudeeronderzoek en zorgde voor een bepaalde tijdsdruk. Hij heeft er door de vele gesprekken voor gezorgd dat ik mijn onderzoek op een goede manier kon opbouwen. Mede dankzij zijn tips is dit onderzoek duidelijk gestructureerd.
- Thijs van Vugt: Door zijn bijeenkomsten en het houden van een vinger aan de pols is de enerzijds ook een bepaalde tijdsdruk aanwezig geweest, maar kon ik ook met vragen bij hem terecht en advies inwinnen. Tevens was hij mijn FCD en heeft hij mij met name op het einde van de stage bewust gemaakt van de tijdsdruk.

Van Trevianum:

- Angelique Willems (docente geschiedenis): Zij heeft mij voorzien van een onderwerp wat aansloot op een vraag binnen de school en kwam met ideeën over bronneninterpretatie.
- Marie-Colette Franken (docente geschiedenis en coördinator havo 2): Zij vroeg regelmatig hoe het ging met mijn onderzoek en bood zelfs hulp aan wanneer ik deze niet vroeg. Dit gaf een gevoel van zekerheid, omdat ik wist dat ik op docenten (o.a. Marie-Colette) terug kon vallen.
- Jan Janssen (docent geschiedenis): Hij heeft mij samen met Jules Ramakers ontzettend geholpen bij het maken/samenstellen van het oefenopdrachtenboek. Daarnaast toonde hij ook regelmatig grote interesse in mijn onderzoek.
- Jules Ramakers (docent geschiedenis): Hij heeft mij met zijn opdrachten geholpen om tot een oefenopdrachtenboek te komen van een goede kwaliteit.
- Jeroen Maessen (docent geschiedenis): Met zijn eerdere versie van een dergelijk oefenopdrachtenboek heeft hij een belangrijke rol gespeeld in de totstandkoming van mijn eigen oefenopdrachtenboek.
- Theo Savelkoul (docent geschiedenis): Ik wil hem bedanken voor het delen van zijn kennis over het onderwerp van mijn afstudeeronderzoek. Wanneer ik een vraag had met betrekking tot bronneninterpretatie door leerlingen, dan had hij altijd een antwoord vanuit zijn praktijkervaring voor mij.

- Cor Baltis (docent geschiedenis en coördinator havo bovenbouw): Hij heeft mij vooral voorzien van informatie over de Tweede Fase en de behandeling van bronneninterpretatie in de bovenbouw. Hij heeft mij onder andere inzicht gegeven in het leermateriaal dat in de bovenbouw wordt aangeboden.
- Als laatste wil ik de leerlingen van Trevianum bedanken voor hun inzet tijdens de lessen en hun inzet voor mijn afstudeeronderzoek.

Allemaal bedankt voor jullie hulp en steun.

Literatuurlijst

Beaumont-Peters, C. (z.j.). *Tekst- en Beeldbronnen bij het Eindexamen Geschiedenis*.

Gevonden op:

http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=2&ved=0CDMQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.svopl.nl%2Fsites%2Fsvopl.nl%2Ffiles%2FTips%2520bronnen%2520en%2520vragen%2520gs%2520examen.docx&ei=ygMCU_ObOIKW0AXZoIGQDQ&usg=AFQjCNGOP-NmtjITKySBLH89AeDI1CLTKw&bvm=bv.61535280,d.d2k

CITO (2006). *Tips voor het Examenprogramma Geschiedenis*. (bewerkt door Maessen, J.J.M. & Preil, D. (2012). Uit het werk: *Geschiedenisbronnen. Oefenen met geschiedenisbronnen*.)

Dalhuisen, L.G., Toebes, J.G. & Verhagen, D.H. (1983). *Geschiedenis op school 2, werkvormen en media*. Groningen: Wolters-Noordhoff bv.

Informatie en Instructie Geschiedenis Bovenbouw vwo: Portfolio, Geschiedenis en Vaardigheden, Tijdvakken en Kenmerkende Aspecten. (z.j.).

Gevonden op:

<http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=10&ved=0CFoQFjAJ&url=http%3A%2F%2Fwww.geschiedenisonline.eu%2FLessen%25200%2F4%2520Vwo%2FPlanner%2520en%2520Divers%2FInformatie%2520en%2520instructie%2520geschiedenis%2520bovenbouw%2520vwo.doc&ei=GgYCU6vtDbSU0QXZu4GoDQ&usg=AFQjCNHXWkG9Z1Nv82M6tuxt97UUPSfw&bvm=bv.61535280,d.d2k>

Peters, C. & Franken, M. (2012). *In hoeverre sluit havo-3 aan bij havo-4 in het geschiedenisonderwijs op het Charlemagne College en Trevianum?*

Rijksoverheid. (z.j.). *Wat is de onderbouw van het voortgezet onderwijs?*

Gevonden op: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/voortgezet-onderwijs/vraag-en-antwoord/wat-is-de-onderbouw-van-het-voortgezet-onderwijs.html>

Rijksoverheid. (2010). *Kerndoelen onderbouw voortgezet onderwijs*.

Gevonden op: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/voortgezet-onderwijs/documenten-en-publicaties/besluiten/2010/09/17/kerndoelen-onderbouw-voortgezet-onderwijs.html>

Stichting leerplanontwikkeling. (2009). *Leerplan geschiedenis voor de tweede fase havo en vwo*. Gevonden op:

http://www.slo.nl/downloads/2008/http_____www.slo.nl__voortgezet__tweedefase__themas__Geschiedenis__Leerplan__geschiedenis__tweede__fase.pdf

VGN Kleio (2005) *'Loods je leerling door politieke cartoons. Een analysemethode als handvat voor de zelfstandig werkende leerling'*.

Wilschut, A., Straaten, D. van. & Riessen, M. van. (2008). *Geschiedenisvakdidactiek. Handboek voor de vakdocent*. (1^e druk, 3^e oplage) Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Bijlagen

Bijlage 1: Stappenplan 1

Tekst- en beeldbronnen bij het eindexamen geschiedenis

Antwoordstappen bij tekst- en beeldbron vragen

1. Lees de vraag goed.
2. Lees de bron goed, ook de titel, het onderschrift en de toelichting.
3. Begin je antwoord met het opschrijven van de vraag.
4. Schrijf altijd in je antwoord: In de bron staat (citeer uit de bron)
5. Kijk in de kantlijn naar het aantal punten.
Zitten er in je antwoord ook zoveel elementen?

Antwoordstappen bij 'bewering- en uitspraakvragen' bij tekst- en beeldbronnen

Bij veel tekst- en beeldbronnen wordt bij de vraag eerst een bewering of uitspraak gedaan. Je moet vervolgens zeggen of die bewering/uitspraak klopt met wat in de bron staat.

1. Begin je antwoord door eerst de bewering op te schrijven.
2. Schrijf daarna: en in de bron staat
3. Sluit af met een conclusie: dus is de bewering volgens de bron juist /onjuist.
4. Kijk in de kantlijn naar het aantal punten dat je kunt halen.
Zitten erin je antwoord ook zoveel onderdelen?

Vraagformulering bij bronvragen

Veel gebruikte vraagformuleringen bij bronnen:

- ✚ Ook kan gevraagd/gezegd worden:...
- ✚ Geef twee voorbeelden uit de bron waaruit dit blijkt...
- ✚ Ontleen aan de bron...
- ✚ Ondersteun deze bewering met een aan de bron ontleend argument.
- ✚ Leg uit dat in deze bron....
- ✚ Uit deze bron blijkt...Toon dit aan.
- ✚ Leg dit uit met de prent.
- ✚ Leg uit dat in dit fragment...

Bronnenopdrachten (Tekst- en Beeldbronnen)

- ✚ Bronnen moet je altijd goed lezen (tekstbronnen) of bekijken (beeldbronnen).
- ✚ Bij bronnen moet je altijd goed de titel en de toelichting lezen. Daar staan veel aanwijzingen voor het goede antwoord in.
- ✚ Als gevraagd wordt "Leg dit uit aan de hand van de bron" of "Ontleen aan de bron", dan

altijd iets uit de bron noemen waaruit dit blijkt. Doe je dit niet, dan krijg je geen punten. Schrijf dus altijd voor de zekerheid: "In de bron staat/zie je, dus"

- ✚ Een vraag/bron kan over verschillende onderwerpen gaan. Lees altijd de vraag goed. Je kunt in de les een bron hebben gehad die over een bepaald onderwerp ging, maar op het examen kan diezelfde bron over een ander thema gaan.
- ✚ Je moet soorten bronnen kennen (geschreven/ongeschreven, primair/secundair, direct/indirect, overheid/privé, enz.).
- ✚ Je moet de waarde van bronnen kennen ten aanzien van bepaalde beweringen en vragen. Het gaat dan vooral om de *bruikbaarheid*, *betrouwbaarheid* en de *representativiteit* van de bron. Zie voor deze zaken verderop.

Spotprenten

Een bijzonder type beeldbron is de spotprent. Omdat er iets 'bespot' wordt, geeft de spotprent altijd een bepaalde mening (opvatting, standpunt, visie) weer. Bij een spotprent spelen daarom zaken als 'betrouwbaarheid' en 'standplaatsgebondenheid' een rol.

Om een spotprent goed te kunnen analyseren en het juiste antwoord te geven, volg je in algemene zin de aanpak van beeldbronnen, maar aangevuld met enkele specifieke zaken. De kern is:

- ✚ Lees de vraag goed
- ✚ Bekijk en lees de prent (beschrijf 'in je hoofd' wat je ziet, achterhaal tijd en gebeurtenis)
- ✚ Analyseer en interpreteer de symbolen en de spot (analyse - interpretatie).
- ✚ Bepaal de mening van de tekenaar (conclusie).

- ✚ Lees de vraag nog eens goed en beantwoord de vraag met bronelementen. Een vraag/spotprent kan over verschillende onderwerpen en invalshoeken gaan.
- ✚ Lees de titel, het onderschrift en de toelichting (de tekstelementen) bij de bron goed. Daar wordt soms veel informatie gegeven over de maker, de tijd en wat er te zien is op de spotprent.
- ✚ Bekijk de spotprent rustig en geconcentreerd. Let op details, symbolen, enz. (de beeldelementen). Bepaal over welke tijd/gebeurtenis/persoon/personen de spotprent gaat. Beschrijf 'in je hoofd' de spotprent, maar verbindt er nog geen conclusies aan.
- ✚ Analyseer de spotprent:
 - Welke personen/landen herken je?
 - Over welke gebeurtenis/situatie/verschijnsel gaat de prent?
 - Wat wordt centraal afgebeeld?
 - Wie staat op de voorgrond, wie op de achtergrond? Wat is hun relatie?
- ✚ Geef een uitleg voor de symbolen van de prent:
 - Landen worden vaak met een metafoor, symbool of vlag weergegeven:

- Nederland: leeuw, personen met klompen/tulpen/molens.
- Engeland: bulldog (hond), mannetje John Bull
- Frankrijk: haan, het meisje Marianne
- Rusland: beer, vanaf 1917 met hamer en sikkel
- Amerika: 'Uncle Sam', zeearend, Stars and Stripes
- Personen/groepen worden ook vaak met een metafoor of symbool:
- Katholieken: rijke priesterkleding, Rome, bisschop met mijter, paus met pauskroon, enz.
- Protestanten: sobere kleding, bijbel.
- Als iemand op een troon zit, mensen geboeid zijn, een duivel in de buurt is, mensen boos/gemeen kijken, mensen wel of geen haast hebben, mensen blij/verdrietig zijn, enz., dan zijn dit belangrijke aanwijzingen.

✚ Let ook op

- **tegenstellingen** (in de afbeelding zelf, tussen wat mensen zeggen en wat mensen doen op de prent, tussen de titel van de prent en wat je echt ziet op de prent, enz.). Een belangrijke vorm van tegenstelling is *ironie*: Je zegt iets, maar bedoelt iets anders. Als Filips II Willem van Oranje vogelvrij verklaard, dan kun je zeggen "Filips had blijkbaar het beste voor met hem." (dus niet!)
- **overdrijvingen**/karikaturen/vervormingen/stereotyperingen.

✚ Bij een spotprentopdracht wordt altijd naar de **mening/visie/standpunt opvatting/boodschap/doel** van de tekenaar gevraagd. Dit moet je uitleggen door expliciet bronelementen in je antwoord op te nemen. Als je niets uit de bron noemt waaruit dit blijkt, krijg je geen punten. Schrijf dus altijd voor de zekerheid: "In de bron staat /zie je, dus"

Samenvatting 'Stappenplan spotprent':

- ✚ Lees de vraag goed.
- ✚ Bekijk prent en lees titel, onderschrift, toelichting, tekst in de prent.
- ✚ Bepaal de tijd en de gebeurtenis.
- ✚ Bekijk en analyseer de prent en let op symbolen, tekens.
- ✚ Bekijk en analyseer de prent en let op tegenstellingen, overdrijvingen, ironie.
- ✚ Bepaal wat de mening van de tekenaar is. Gebruik daarvoor ook de toelichting.
- ✚ Lees de vraag nog een keer en beantwoord deze door elementen uit de bron (prent) zelf, maar denk er ook aan de titel en de toelichting te noemen.

Veel succes

C. Beaumont-Peters,

docent geschiedenis Charlemagne College

Bijlage 2: Stappenplan 2

Vaardighedenoverzicht geschiedenis bovenbouw.

1. Afbeeldingen analyseren

Het analyseren van afbeeldingen doe je in 2 stappen:

A. Bekijken:

- Wat is het voor afbeelding (bijvoorbeeld foto of spotprent).
- Wat zie je? Let op symbolen!

B. Interpreteren:

- Waarom is het zo afgebeeld?
- Met welk doel is de afbeelding gemaakt?
- Welk effect heeft de afbeelding op mensen?

2. Bronnen

Voor het bepalen van de betrouwbaarheid van bronnen let je op de volgende punten:

A. Soort

- Geschreven bron
- Ongeschreven bron
- Objectief (onafhankelijk, zonder mening erin verwerkt)
- Subjectief (persoonlijk oordeel erin verwerkt)

B. Tijd

- Komt de bron uit de tijd zelf (primaire bron)?
- Komt de bron uit latere tijd (secundaire bron)?

C. Maker

- Door wie is de bron gemaakt?
- Voor wie is de bron gemaakt?
- Met welk doel is de bron gemaakt?
- Is de herkomst van de informatie aangegeven?

D. Inhoud

- Feit of mening of vooroordeel (*Zie feit en interpretatie*)
- Tegenstrijdigheden

3. Chronologie

Je kunt gebeurtenissen in de juiste tijdsvolgorde te plaatsen.

4. Continuïteit en verandering (discontinuïteit)

Je kunt verbanden leggen tussen gebeurtenissen.

Is er sprake van continuïteit (alles blijft hetzelfde) of verandering?

5. Feit en interpretatie

Feiten: gebeurtenissen waarover iedereen het eens is dat ze hebben plaatsgevonden en dat ze op een bepaalde manier zijn gebeurd. Bijvoorbeeld: Willem van Oranje stierf in 1584 als gevolg van een aanslag.

Interpretatie: zelf conclusies trekken uit gegevens.

6. Oorzaak en gevolg

Oorzaak: waarom is iets gebeurd?

- A. Directe oorzaken: leidden direct tot een gebeurtenis.
- B. Indirecte oorzaken: indirect, spelen meer op de achtergrond een rol.

Gevolg: wat gebeurt er na de gebeurtenis?

- A. Gevolg op korte termijn
- B. Gevolg op lange termijn

7. Standplaatsgebondenheid

Om je te kunnen inleven in de geschiedenis moet je rekening houden met de standplaatsgebondenheid van mensen. Dit zijn factoren zoals: woonplaats, land van herkomst, familie, godsdienst, politieke overtuiging, leeftijd, sekse, beroep enzovoort. Deze factoren bepalen het denken van mensen en dus hun standplaatsgebondenheid.

Bijlage 3: Stappenplan 3

Stap 1

Figuren, tekst en voorwerpen.

- Staat er een jaartal (zelfs datum) op de spotprent ?
- Welke figuren zie je? Wat of wie stellen ze voor?
- Welke voorwerpen zie je? Wat stellen ze voor?
- Wat doen de figuren? Wie of wat krijgt de 'schuld' van de tekenaar?

Stap 2

Thema

- Op welke gebeurtenis heeft de spotprent betrekking?

Stap 3

Mening : Boodschap van de tekenaar.

- Vraag je af wat de mening van de tekenaar over het door hem afgebeelde thema is.

Stap 4

Vergelijking: De spotprent als bron.

- Klopt de boodschap van de spotprent met wat historici erover gezegd / geschreven hebben?

Bijlage 4: Kerndoelen onderbouw

Kerndoelen onderbouw voortgezet onderwijs

37. De leerling leert een kader van tien tijdvakken te gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in hun tijd te plaatsen. De leerling leert hierbij over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken:
- tijd van jagers en boeren (prehistorie tot 3000 voor Chr.);
 - tijd van Grieken en Romeinen (3000 voor Chr. – 500 na Chr.);
 - tijd van monniken en ridders (500 – 1000);
 - tijd van steden en staten (1000 – 1500);
 - tijd van ontdekkers en hervormers (1500 – 1600);
 - tijd van regenten en vorsten (1600 – 1700);
 - tijd van pruiken en revoluties (1700 – 1800);
 - tijd van burgers en stoommachines (1800 – 1900);
 - tijd van wereldoorlogen (1900 – 1950), en
 - tijd van televisie en computer (1950 – heden).
- De leerling leert daarbij in elk geval de relatie te leggen tussen de gebeurtenissen en ontwikkelingen in de 20e eeuw (waaronder de Wereldoorlogen en de Holocaust), en hedendaagse ontwikkelingen. De vensters van de canon van Nederland dienen als inspiratiebron voor de behandeling van de tijdvakken.
38. De leerling leert een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld te gebruiken om verschijnselen en ontwikkelingen in hun omgeving te plaatsen.
39. De leerling leert een eenvoudig onderzoek uit te voeren naar een actueel maatschappelijk verschijnsel en de uitkomsten daarvan te presenteren.
40. De leerling leert historische bronnen te gebruiken om zich een beeld van een tijdvak te vormen of antwoorden te vinden op vragen, en hij leert daarbij ook de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken.
41. De leerling leert de atlas als informatiebron te gebruiken en kaarten te lezen en te analyseren om zich te oriënteren, zich een beeld van een gebied te vormen of antwoorden op vragen te vinden.
42. De leerling leert in eigen ervaringen en in de eigen omgeving effecten te herkennen van keuzes op het gebied van werk en zorg, wonen en recreëren, consumeren en budgetteren, verkeer en milieu.
43. De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, en leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen.
44. De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politieke bestel als democratie functioneert en leert zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken kunnen zijn.
45. De leerling leert de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie te begrijpen voor zichzelf, Nederland en de wereld.
46. De leerling leert over de verdeling van welvaart en armoede over de wereld, hij leert de betekenis daarvan te zien voor de bevolking en het milieu, en relaties

- te leggen met het (eigen) leven in Nederland.
47. De leerling leert actuele spanningen en conflicten in de wereld te plaatsen tegen hun achtergrond, en leert daarbij de doorwerking ervan op individuen en samenleving (nationaal, Europees en internationaal), de grote onderlinge afhankelijkheid in de wereld, het belang van mensenrechten en de betekenis van internationale samenwerking te zien.

Bijlage 5: Eindtermen bovenbouw

Eindtermen bovenbouw voortgezet onderwijs (geschiedenis)

Een leerling met het vak geschiedenis in zijn profiel moet onder andere de historische vaardigheden beheersen. Hieronder een korte opsomming van deze vaardigheden die op de SLO site staan.

4. De kandidaat kan:
 - gebeurtenissen uit zijn eigen leven alsmede verschijnselen, gebeurtenissen en personen uit de geschiedenis met behulp van een tijdsbalk of een andere vorm van chronologische schematisering ordenen en daarbij de volgende aanduidingen van tijd en tijdsindeling gebruiken: jaren, eeuwen, tijdvakken, perioden en jaartellingen;
 - met gebruik van voorbeelden uit de perioden- en tijdvakkenindeling van eindterm 2, de westers-christelijke jaartelling en een ander voorbeeld van een jaartelling of periodisering/meerdere andere voorbeelden van jaartellingen of periodisering uitleggen dat chronologische indelingen interpretatief van aard zijn en (mede) afhangen van de standplaats die men inneemt en/of de vraag die men wil beantwoorden.
5. De kandidaat kan de volgende tijdvakken met bijbehorende tijdsgrenzen in chronologische volgorde noemen en als referentiekader gebruiken:
 - tijdvak 1: van jagers en boeren (- 3000 voor Christus) / Prehistorie;
 - tijdvak 2: tijd van Grieken en Romeinen (3000 v.C.-500 n.C.) / Oudheid;
 - tijdvak 3: tijd van monniken en ridders (500-1000) / vroege Middeleeuwen;
 - tijdvak 4: tijd van steden en staten (1000-1500) / hoge en late Middeleeuwen;
 - tijdvak 5: tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600) / Renaissancetijd / 16e eeuw;
 - tijdvak 6: tijd van regenten en vorsten (1600-1700) / Gouden Eeuw / 17e eeuw;
 - tijdvak 7: tijd van pruiken en revoluties (1700-1800) / eeuw van de Verlichting / 18e eeuw;
 - tijdvak 8: tijd van burgers en stoommachines (1800-1900) / industrialisatietijd / 19e eeuw;
 - tijdvak 9: tijd van de wereldoorlogen (1900-1950) / eerste helft 20e eeuw;
 - tijdvak 10: tijd van televisie en computer (vanaf 1950) / tweede helft 20e eeuw.
6. De kandidaat kan:
 - de tijdvakken van eindterm 2 plaatsen in de periodes Prehistorie, Oudheid, Middeleeuwen, Vroegmoderne Tijd en Moderne Tijd;
 - uitleggen dat de indeling in perioden en tijdvakken een westers perspectief op de geschiedenis vertegenwoordigt en wat de beperkingen en bezwaren daarvan kunnen zijn.
7. De kandidaat kan:
 - in historische processen de samenhang tussen veranderingen en continuïteit beschrijven;

- de betekenis van historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen voor het heden aangeven;
- verschillende soorten historische verandering onderscheiden;
- door het onderscheiden van continuïteiten van langere en kortere duur onderkennen hoe elementen afkomstig uit verschillende tijdvakken zich gelijktijdig in één tijdvak kunnen manifesteren (de gelijktijdigheid van het ongelijktijdige).

8. De kandidaat kan:

3. een vraag en een daarop aansluitende hypothese formuleren;

4. voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en gegevens eruit selecteren.

9. De kandidaat kan:

- in het kader van een historische vraagstelling verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen;
- onderscheid maken tussen verschillende soorten oorzaken.

10. De kandidaat kan bij het geven van oordelen over het verleden rekening houden met:

- het onderscheid tussen feiten en meningen;
- tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie hij zelf;
- de rol van waardepatronen in heden en verleden.
- het ondersteunen van uitspraken met behulp van argumenten.

Bijlage 6: Handleiding Examens

Handleiding Examens Vraagformuleringen en antwoordtechnieken Historische vaardigheden en structuurbegrippen

De corrector kan niet in het hoofd van de leerling kijken en bedenken wat de leerling met een antwoord bedoeld. Hij kan alleen maar nakijken wat op papier staat.

Leerlingen bereiden zich het beste voor op het school- en eindexamen door de stof te kennen en te begrijpen. Wat is het dan jammer dat leerlingen, die hard hebben geleerd op, flink wat punten laten liggen door slordige antwoorden. Antwoorden waarvan je als 1e of 2e corrector denkt: 'Die leerling snapt het wel, maar het staat er gewoon niet.'

Top Tien Tips

- 1) Lees de vraag rustig en goed, zeker ook de introductie die vlak boven de vraag staat.
Raak niet in paniek als je het intro en de vraag niet begrijpt en schrijf niet zomaar wat op: je weet soms meer dan je in eerste instantie denkt en met wat tips kom je verder.
Zie tip 3.
- 2) Schrijf altijd wat op.
Zie tip 3.
- 3) Begin je antwoord door de vraag, de bewering of de uitspraak op te schrijven en ga dan verder met het belangrijkste woord in de vraag. Is het belangrijkste woord in de vraag een begrip, dan leg je eerst dat begrip uit.
Door te beginnen met de vraag
a. weet je zeker dat je de vraag beantwoordt en
b. 'stuur' je je gedachten.
- 4) Kijk in de kantlijn naar de punten die je kunt halen.
De afspraak is dat 'Noem' en 'Geef' vragen 1 punt per onderdeel opleveren en 'Leg uit' en 'Licht toe'-vragen 2 punten per onderdeel in het antwoord. Maar soms houden de vragenmakers zich niet aan die afspraak.
Staat er 2p in de kantlijn, geef dan twee voorbeelden/kenmerken/aspecten (ook bij Leg uit en :Licht toe), waarbij de allereerste je beste voorbeeld moet zijn.
- 5) Vaak komen in een vraag twee partijen voor (Nederland en Spanje, burgers en boeren, enz.) en wordt naar een verschil, relatie of verband gevraagd. Je antwoordt dan als volgt:
a. je begint je met de vraag/bewering op te schrijven en dan
b. schrijf je op wat het voor de eerste partij inhoudt
c. dan wat het voor de andere partij inhoudt
d. en sluit je af met een conclusie (dus, en daardoor).
- 6) Lees bij beeldbronnen de titel, het onderschrift en de toelichting goed.
Daar staat veel informatie in.
- 7) Schrijf bij tekst- en beeldbronnen altijd op: In de bron staat / zie je
Voorbeeld: als je een bewering aan een bron moet toetsen, dan
a. herhaal je eerst de bewering,
b. schrijf je daarna: en in de bron staat
c. sluit je weer af met een conclusie: dus is de bewering volgens de bron juist / onjuist.
d. Controleer je antwoord door in de kantlijn naar het aantal punten te kijken: zitten in je antwoord ook zoveel onderdelen?

8) Wees duidelijk en volledig: geef concrete voorbeelden.

De corrector kan niet in je hoofd kijken wat je met een antwoord bedoeld. Hij kan alleen maar nakijken wat op papier staat.

9) De vragen staan in de volgorde zoals je hebt geleerd. Als je bij vraag 4 iets hebt opgeschreven over de 18e eeuw en bij vraag 9 wat over de 16e eeuw, dan is het tijd om de twee vragen en je antwoorden nog eens door te lezen.

10) Doe actief mee in de les en maak aantekeningen als de docent zegt 'En zo gebeurt het op het eindexamen ook'. Vraag dan voor de zekerheid nog even: 'Kunt u het nog eens herhalen, dan schrijf ik het op.'

Vormgeving en kader

1. Bij het examen staan de te behalen punten in de kantlijn.

2. Uitleg bij een antwoord levert meer punten op. Maar: alleen iets uitleggen als dat wordt gevraagd.

3. Als gevraagd wordt om drie dingen, dan ook alleen drie noemen.

Ook al noem je er vier, alleen de eerste drie worden in het antwoord en de puntentoekenning meegenomen. Als de eerste fout is en daarna drie goed, dan worden toch niet alle punten toegekend.

4. De toelichting/introductie van een vraag staat altijd boven de vraag zelf (en dus het vraagcijfer). Lees die toelichting goed.

Algemene tips

5. Doe precies wat in de vraag staat.

6. Lees de vraag heel goed. Zorg dat je weet wat er gevraagd wordt.

Schrijf niet alleen op wat je weet, maar schrijf vooral op wat antwoord geeft op de vraag.

Denk niet 'Oh ja zo'n vraag, hebben we al een keer gehad.' Als de vraag iets veranderd is, moet er soms een

heel ander antwoord komen.

7. Schrijf altijd wat op. Niets opschrijven levert sowieso geen punten op.

Beter een fout antwoord dan helemaal geen antwoord.

8. Begin je antwoord altijd door kort de vraag op te schrijven.

Vraagtypen

Noem en Geef - vragen

9. Dit zijn korte vragen die vragen om een kort antwoord. Deze vragen leveren meestal 1 punt op. Als je twee zaken moet noemen, dan twee punten, enzovoorts.

Geef een verklaring – Verklaar – Leg dit uit door een verklaring te geven

Zie voor dit onderdeel ook hieronder bij 'Oorzaken'.

10. Een speciale vorm van een 'Geef-vraag', is 'Geef een verklaring'. Soms wordt ook gewoon gezegd 'Verklaar'.

Verklaren betekent: oorzaken, redenen of motieven geven.

11. Soms moet je een verklaring uit een bron halen. Zie daarvoor hieronder.

Leg uit - vragen (Leg uit, Licht toe)

12. Deze vragen komen het meest voor en leveren meer punten op dan 'Noem – of Geef – vragen'.

13. Leg altijd uit. Een antwoord zonder uitleg levert geen punten op.

14. Als bij de uitleg wordt gevraagd om drie voorbeelden of argumenten, dan ook alleen drie dingen noemen. Ook al noem je er vier, alleen de eerste drie worden in het antwoord en de puntentoekenning meegenomen. Als de eerste fout is en daarna drie goede, dan worden toch niet alle punten toegekend.

15. Bij uitlegvragen gebruik je de afkorting **OVAK = O** (wat een) **VAK**:

Je geeft **Omschrijvingen, Voorbeelden, Aspecten** of **Kenmerken** van een begrip (of een situatie, een ontwikkeling, een gevoerde politiek, enz.).

16. Uitlegvragen leveren per argument/voorbeeld/aspect/kenmerk meestal 2 punten op.

Soms wordt hiervan afgeweken. Geef daarom – als er 2p in de kantlijn staat – voor de zekerheid altijd twee argumenten/voorbeelden/kenmerken/aspecten.

17. Ook bij deze vraagvorm wordt geregeld naar een ‘verklaring’ (oorzaken, redenen, motieven) gevraagd: *Leg dit uit met een economische verklaring.*

• Tip: Wees concreet en duidelijk:

Schrijf niet op: ‘het ging slecht, want de mensen verdienden minder geld, maar:

‘door het uitbreken van de oorlog, werd de scheepvaart geblokkeerd en daalden de inkomsten van de handelaren’

Schrijf niet op: ‘en dat vonden de andere mensen niet leuk’, maar:

‘en daar waren de handelaren – die baat hadden bij een lage tol – het niet mee eens omdat hen dit geld ging kosten.

• Tip: Gebruik de woorden politiek, economie, sociaal en cultureel in je uitleg.

Bewering/uitspraak - vragen

18. Je krijgt ‘bewering/uitspraak-vragen’. Bij een bepaalde bewering of uitspraak moet je, soms zonder – soms met een bron;

- de bewering/uitspraak bewijzen/ondersteunen,
- de bewering/uitspraak weerleggen/ontkrachten,
- de bewering/uitspraak zowel bewijzen als weerleggen.

Beredeneer-vragen

19. Je moet rustig en logisch nadenken. Je moet een redenering stap voor stap opbouwen.

Begin met goed de vraag te lezen.

20. Bouw een redenering op:

- Begin door van de vraag de startzin van je antwoord te maken.
- Geef dan de informatie/inhoud.
- Sluit de redenering af met een conclusie die bijvoorbeeld begint met

Dus of Daardoor of En daarom of Dus daarom

Soms wordt gevraagd: ‘Geef een redenering’, dan moet je hetzelfde doen.

Toon dit aan

21. Je kunt ‘Toon dit aan’-vragen krijgen. Aantonen betekent: laten zien, bewijzen.

Je moet dus met voorbeelden en argumenten de juistheid van iets (een uitspraak of bewering) aantonen.

Vergelijk

22. In ‘Vergelijk’ vragen moet je twee situaties vergelijken. Dat doe je door expliciet

- eerst op te schrijven hoe de ene situatie in elkaar zit
- vervolgens op te schrijven hoe de tweede situatie in elkaar zit
- en af te sluiten met een conclusie waarin je terugkomt op de gestelde vraag.

Vergelijkingsvragen worden soms ook geformuleerd met ‘Toon aan dat er verschillen zijn’.

Tekst- en beeldbronnen

Antwoordstappen bij tekst- en beeldbron vragen

- 1) Lees de vraag goed.
 - 2) Lees de bron goed, ook de titel, het onderschrift en de toelichting..
 - 3) Begin je antwoord met het opschrijven van de vraag.
 - 4) Schrijf altijd in je antwoord: In de bron staat (citeer uit de bron)
 - 5) Kijk in de kantlijn naar het aantal punten.
- Zitten er in je antwoord ook zoveel elementen?

Antwoordstappen bij 'bewering- en uitspraakvragen' bij tekst- en beeldbronnen

Bij veel tekst- en beeldbronnen wordt bij de vraag eerst een bewering of uitspraak gedaan. Je moet vervolgens zeggen of die bewering/uitspraak klopt met wat in de bron staat.

- 1) Begin je antwoord door eerst de bewering op te schrijven.
- 2) Schrijf daarna: en in de bron staat
- 3) Sluit af met een conclusie: dus is de bewering volgens de bron juist / onjuist.
- 4) Kijk in de kantlijn naar het aantal punten wat je kunt halen. Zitten in je antwoord ook zoveel onderdelen?

Vraagformulering bij bronvragen

23. Veel gebruikte vraagformuleringen bij bronnen:

- Geef twee voorbeelden uit de bron waaruit dit blijkt
- Ontleen aan de bron
- Ondersteun deze bewering met een aan de bron ontleend argument

Ook kan gevraagd/gezegd worden:

- ☐ Leg uit dat in deze bron
- ☐ Uit deze bron blijkt (.....) . Toon dit aan.
- ☐ Leg dit uit met de prent.
- ☐ Leg uit dat in dit fragment

Bronnenopdrachten (Tekst- en Beeldbronnen)

24. Bronnen moet je altijd goed lezen (tekstbronnen) of bekijken (beeldbronnen).

25. Bij bronnen moet je altijd goed de titel en de toelichting lezen. Daar staan veel aanwijzingen voor het goede antwoord in.

26. Als gevraagd wordt "Leg dit uit aan de hand van de bron" of "Ontleen aan de bron", dan altijd iets uit de bron noemen waaruit dit blijkt. Doe je dit niet, dan krijg je geen punten. Schrijf dus altijd voor de zekerheid: "In de bron staat / zie je, dus"

27. Een vraag/bron kan over verschillende onderwerpen gaan. Lees altijd de vraag goed. Je kan in de les een bron hebben gehad die over een bepaald onderwerp ging, maar op het examen kan diezelfde bron over een ander thema gaan.

28. Je moet soorten bronnen kennen (geschreven/ongeschreven, primair/secundair, direct/indirect, overheid/privé, enz.).

29. Je moet de waarde van bronnen kennen ten aanzien van bepaalde beweringen en vragen. Het gaat dan vooral om de *bruikbaarheid*, *betrouwbaarheid* en de *representativiteit* van de bron. Zie voor deze zaken verderop.

Spotprenten

Een bijzonder type beeldbron is de spotprent. Omdat er iets 'bespot' wordt, geeft de spotprent altijd een bepaalde mening (opvatting, standpunt, visie) weer. Bij een spotprent spelen daarom zaken als 'betrouwbaarheid' en 'standplaatsgebondenheid' een rol. Om een spotprent goed te kunnen analyseren en het juiste antwoord te geven, volg je in algemene zin de aanpak van beeldbronnen, maar aangevuld met enkele specifieke zaken. De kern is:

- Vraag goed lezen.
 - o Bekijk en lees de prent (beschrijf 'in je hoofd' wat je ziet, achterhaal tijd en gebeurtenis).
 - o Analyseer en interpreteer de symbolen en de spot (analyse - interpretatie).
 - o Bepaal de mening tekenaar (conclusie).

- Vraag nogmaals goed lezen en de vraag beantwoorden met bronelementen.

30. Lees de vraag goed. Een vraag/spotprent kan over verschillende onderwerpen en invalshoeken gaan.

31. Lees de titel, het onderschrift en de toelichting (de tekstelementen) bij de bron goed. Daar wordt soms veel informatie gegeven over de maker, de tijd en wat er te zien is op de spotprent.

32. Bekijk de spotprent rustig en geconcentreerd. Let op details, symbolen, enz. (de beeldelementen).

33. Bepaal over welke tijd/gebeurtenis/persoon/personen de spotprent gaat. Beschrijf 'in je hoofd' de spotprent, maar verbindt er nog geen conclusies aan.

34. Analyseer de spotprent:

- ☐ Welke personen/landen herken je?
- ☐ Over welke gebeurtenis/situatie/verschijnsel gaat de prent?
- ☐ Wat wordt centraal afgebeeld?

Wie staat op de voorgrond, wie op de achtergrond? Wat is hun relatie?

35. Geef een uitleg voor de symbolen van de prent:

- ☐ Landen worden vaak met een metafoor, symbool of vlag weergegeven:
- ☐ Nederland: leeuw, personen met klompen/tulpen/molens
- ☐ Engeland: bulldog (hond), mannetje John Bull
- ☐ Frankrijk: haan, het meisje Marianne
- ☐ Rusland: beer, vanaf 1917 met hamer en sikkel
- ☐ Amerika: 'Uncle Sam', zeearend, Stars and Stripes
- ☐ Personen/groepen worden ook vaak met een metafoor of symbool:
- ☐ Katholieken: rijke priesterkleding, Rome, bisschop met mijter, paus met pauskroon, enz.
- ☐ Protestanten: sobere kleding, bijbel.
- ☐ Als iemand op een troon zit, mensen geboeid zijn, een duivel in de buurt is, mensen boos/gemeen kijken, mensen wel of geen haast hebben, mensen blij/verdrietig zijn, enz., dan zijn dit belangrijke aanwijzingen.

36. Let op

- **tegenstellingen** (in de afbeelding zelf, tussen wat mensen zeggen en wat mensen doen op de prent, tussen de titel van de prent en wat je echt ziet op de prent, enz.).

Een belangrijke vorm van tegenstelling is *ironie*: Je zegt iets, maar bedoelt iets anders. Als Filips II Willem van Oranje vogelvrij verklaard, dan kun je zeggen "Filips had blijkbaar het beste voor met hem." (Dus niet).

- **overdrijvingen/karikaturen/vervormingen/stereotyperingen.**

37. Bij een spotprentopdracht wordt altijd naar de

mening/visie/standpunt/opvatting/boodschap/doel van de tekenaar gevraagd. Dit moet je uitleggen door expliciet bronelementen in je antwoord op te nemen.

Als je niets uit de bron noemt waaruit dit blijkt, krijg je geen punten.

Schrijf dus altijd voor de zekerheid: "In de bron staat / zie je, dus"

38. Samenvatting 'Stappenplan spotprent':

- Lees de vraag goed.
- o Bekijk prent en lees titel, onderschrift, toelichting, tekst in de prent.
- o Bepaal de tijd en de gebeurtenis.
- o Bekijk en analyseer de prent en let op symbolen, tekens.
- o Bekijk en analyseer de prent en let op tegenstellingen, overdrijvingen, ironie.
- o Bepaal wat de mening van de tekenaar is. Gebruik daarvoor ook de toelichting.
- Lees de vraag nog een keer en beantwoord deze door elementen uit de bron (prent zelf, maar denk ook aan de titel en de toelichting) te noemen.

Structuurbegrippen / Historische Vaardigheden

Verandering

Bij vragen over verandering/ontwikkeling is het belangrijk om te weten:

- Over welke tijd/periodes de vraag gaat en wat de verschillen/overeenkomsten tussen deze twee periodes zijn.

- Dat verandering te maken heeft met woorden als: groei, bloei, ontwikkeling, neergang, achteruitgang, stagnatie, daling, stijging.

Bij vragen over verandering volg je vier stappen:

1. Je schrijft de vraag als beginzin van je antwoord op..
2. Je beschrijft hoe de situatie was in de eerste periode.
3. Je beschrijft hoe de situatie was in de tweede periode.
4. Je sluit af met 'en deze nieuwe situatie kwam doordat' of 'en deze nieuwe situatie werd veroorzaakt door'.

39. Er zijn verschillende types verandering:

- Een zeer langzame verandering/ontwikkeling: evolutie;
- Een snelle, plotselinge, totale verandering: revolutie.
- Veranderingen op korte termijn (direct na een gebeurtenis)
- Veranderingen op lange termijn (veranderingen die pas na een tijd duidelijk worden).

40. Verschil tussen ontwikkeling en verandering.

- Ontwikkeling gaat vooral over iets positiefs: groei, groter worden.
- Verandering kan zowel positief of negatief zijn.

Vooruitgang kan dus een ontwikkeling genoemd worden, maar een achteruitgang niet; achteruitgang is een negatieve ontwikkeling.

Continuïteit

Continuïteit betekent: wat maar doorgaat, doorlopend, zonder onderbreking, wat (ongeveer) hetzelfde blijft. Continuïteit is dus een bepaald type ontwikkeling/verandering.

41. Je schrijft dus op wat zonder onderbreking door gaat.

Let op: Een constante verandering (een verandering die zich in dezelfde richting ontwikkelt) kan ook als continuïteit worden gezien.

Discontinuïteit

Discontinuïteit betekent: wat een breuk is met het voorgaande, wat sterk verandert.

Hierbij gaat het om woorden als: opleving, snelle neergang, breuk, abrupt, enz.

Oorzaken

42. Oorzaken zijn zaken/factoren waardoor iets in gang wordt gezet.

Oorzaken zijn meestal dingen/zaken: economische oorzaken, politieke oorzaken.

43. Als mensen iets in gang zetten, dan wordt gesproken over redenen, motieven (van mensen, regeringen, steden, gilden, enz.).

44. 'Geef oorzaken', 'noem oorzaken' komen als vraagvorm geregeld voor.

Vaak komt het woord 'oorzaak' niet voor in de vraag, maar wordt toch naar oorzaken, redenen of motieven gevraagd. Dit gebeurt met vraagvormen als: waardoor, geef een verklaring, verklaar.

45. Vaak wordt naar een bepaald type oorzaak gevraagd, waarbij vooral de eerste in onderstaand rijtje de allerbelangrijkste is:

- politieke, economische, sociale oorzaken
- hoofdoorzaken en oorzaken van minder belang
- binnen- en buitenlandse oorzaken.

46. In bijna geen enkele situatie is er maar één oorzaak (monocausaliteit), maar zijn er meer oorzaken (multicausaliteit). Daarom zijn die verschillende soorten oorzaken belangrijk.

47. Vragen over indirecte, directe oorzaken en 'aanleiding' (meest directe oorzaak) kwamen de laatste jaren bijna niet meer voor op het eindexamen.

Bruikbaarheid (van bronnen)

Bij bronnen wordt geregeld de vraag gesteld of de bron bruikbaar is. Daaronder wordt verstaan of een bron:

- informatie geeft over een bepaald onderwerp. Dat onderwerp wordt in de vraag aangegeven.
- betrouwbaar en representatief is (zie hieronder).

48. Het maakt veel uit t.a.v. welk aspect de bruikbaarheid wordt gevraagd. Dit hangt af van de vraag die erover wordt gesteld: is de bron bruikbaar voor propagandadoeleinden of is het bruikbaar voor een neutraal verslag?

49. Er wordt ook geregeld gevraagd of de bron bruikbaar is om het standpunt van een doelgroep of bepaalde tijd te achterhalen.

Betrouwbaarheid (van bronnen)

Om achter de betrouwbaarheid van bronnen te komen zijn vijf stappen nodig:

1. Lees de vraag goed.

Het maakt nogal wat uit t.a.v. welk aspect de betrouwbaarheid wordt gevraagd.

2. Lees de toelichting bij de bron goed; daar staat veel informatie in.

3. Bepaal de **tijd** waaruit de bron komt

in relatie met de tijd van de gebeurtenis of de persoon die beschreven wordt.

Een ooggetuigenverslag (primaire bron) is het eerste belangrijke criterium voor de betrouwbaarheid.

4. Bepaal de **auteur/tekenaar** van de bron

in relatie met de gebeurtenis of de persoon die beschreven wordt.

De achtergrond van de auteur (standplaatsgebondenheid) is het tweede belangrijke criterium voor de betrouwbaarheid.

5. **Combineer de gegevens** en kom – zo mogelijk – tot een genuanceerd antwoord.

Verwerk in het antwoord altijd gegevens uit de bron en de toelichting:

Enerzijds is de bron wel betrouwbaar wat blijkt uit

Anderzijds is de bron niet betrouwbaar wat blijkt uit

50. Totaaloverzicht betrouwbaarheidscriteria volgens de afkorting: S - T - A - M

- **Stijl** (veel/weinig details, officieel document of dagboek/brief, veel feiten of vooral meningen/gevoel);

- **Tijd** (primair/ooggetuige of secundair/van horen zeggen);

- **Auteur** (standplaatsgebondenheid; leeftijd, nationaliteit, rijk/arm, belang, man/vrouw, godsdienst, jong/oud, politieke ideeën, doel van de auteur/tekenaar, enz.);

- **Meer en andere bronnen?** is dit de enige bron of zijn er andere bronnen (hoe meer bronnen – vooral van ‘tegenstanders’ – hetzelfde zeggen; hoe beter; dit noemen we representativiteit).

Alles in combinatie; juist de combinatie van bovengenoemde aspecten bepaalt de betrouwbaarheid van de bron.

51. Totaaloverzicht betrouwbaarheidscriteria volgens de afkorting: T – A – T – A – A

- **Tijd** (primair/ooggetuige of secundair/van horen zeggen);

- **Auteur** (standplaatsgebondenheid; leeftijd, nationaliteit, rijk/arm, belang, man/vrouw, goddienst, jong/oud, politieke ideeën, doel van de auteur/tekenaar enz.);

- **Tekst** (veel/weinig details, officieel document of dagboek/brief, veel feiten of vooral meningen/gevoel);

- **Alleen**; is dit de enige bron of zijn er andere bronnen (hoe meer bronnen – vooral van ‘tegenstanders’ – hetzelfde zeggen; hoe beter; dit noemen we representativiteit).

- **Alles** in combinatie; juist de combinatie van bovengenoemde aspecten bepaalt de betrouwbaarheid van de bron.

Representativiteit (van bronnen)

Bij bronnen wordt vaak de vraag gesteld of de bron ‘representatief’ is. Daarmee wordt bedoeld: in hoeverre geeft de bron de mening weer van het grootste gedeelte van de betrokken mensen bij dat onderwerp?

***Voorbeeld:** In zijn brief beschrijft Boswell alleen het veranderde gedrag van Utrechtse regenten, wat de bron minder representatief maakt voor een onderzoek naar de regenten in de hele Republiek.*

52. Let dus goed op in de vraag t.a.v. welk aspect de representativiteit wordt gevraagd.

Representativiteit heeft dus te maken met de bruikbaarheid en betrouwbaarheid van een bron.

53. In 95% van de gevallen is een bron niet representatief. Er is altijd wel een argument te vinden waarom een bron niet representatief is. Daarbij gaat het om aspecten als:

- Het is onduidelijk of het zijn privémening is of dat hij spreekt voor een grotere groep;
- Het is onduidelijk of wat hij schrijft voor deze groep/situatie of dat voor iedereen zo

- Het is onduidelijk of dit in andere gebieden ook het geval was;
- Het is onduidelijk of hij dit net toevallig zag/hoorde of dat het vaker voorkwam.
- enz.

Standplaatsgebondenheid , Tijd en plaatsgebondenheid

Of een bron betrouwbaar of representatief is, hangt voor een belangrijk deel af van de schrijver/tekenaar van de bron. Wat hij vindt hangt voor een belangrijk deel af van:

- in welke tijd hij leeft (tijdgebondenheid);
- in welk land of welk gebied hij leeft (plaatsgebondenheid);
- zijn politieke en sociale ideeën;
- of hij gelovig is of niet en bij welke godsdienst hij hoort;
- of hij rijk of arm is;
- of hij iets te winnen of te verliezen heeft met een bepaald standpunt;
- of hij jong of oud is;
- of hij man of vrouw is;
- wat hij in het verleden heeft meegemaakt;
- welk beroep hij heeft;
- enzovoorts,

Kortom: een historische persoon moet je altijd plaatsen vanuit zijn eigen achtergrond/zijn standplaats. Daaraan is hij gebonden.

54. De term 'standplaatsgebondenheid' wordt de laatste jaren eigenlijk in de eindexamens niet meer gebruikt. Maar wat de term inhoudt (zie hierboven) komt altijd terug op het examen, meestal als onderdeel van het beoordelen van de betrouwbaarheid van een bron.

55. Een bron is altijd tijd- en plaatsgebonden. Altijd is te beargumenteren waarom de maker van een bron tot een bepaalde inhoud of boodschap komt.

Bijlage 7

Vragenlijsten

Vragenlijst docenten onderbouw

Vraag 1) Op welke manier wordt er volgens u gewerkt met bronnen in de onderbouw?

Vraag 2) Maakt u gebruik van bronnen tijdens de lessen en in hoeverre kunnen leerlingen deze bronnen op een juiste manier interpreteren?

Vraag 3) Wat doet u met leerlingen die moeite hebben met het lezen van een bron?

Vraag 4) Wat moet een leerling kunnen (met betrekking tot bronneninterpretatie) op het einde van havo 3?

Vraag 5) Beheersen de leerlingen het niveau wat de school stelt op het einde van havo 3 met betrekking tot bronneninterpretatie?

Vraag 6) Geeft u leerlingen oplossingsmethodes voor het lezen van bronnen?

Vragenlijst docenten bovenbouw

Vraag 1) Wat zijn de eisen van de school op het gebied van bronneninterpretatie aan het einde van havo 5?

Vraag 2) Wat doet u met leerlingen die moeite hebben met het lezen van een bron?

Vraag 3) Geeft u leerlingen oplossingsmethodes voor het lezen van bronnen?

Vraag 4) Wat moet een leerling kunnen (met betrekking tot bronneninterpretatie) aan het begin van havo 4?

Vraag 5) Beheersen de leerlingen het niveau van vraag 4 aan het begin van havo 4?

Vraag 6) Wat moet er volgens u in de onderbouw veranderen, zodat leerlingen in de bovenbouw moeiteloos bronnen kunnen interpreteren?

Bijlage 8

Vragen nul- en nameting

1. Bekijk onderstaande afbeelding en beantwoord vervolgens de vragen.

Het Spaanse optreden na de verovering van Haarlem in 1573

- a. Leg uit wat de reactie was van de Spanjaarden op de Nederlandse Opstand. Doe dit met behulp van de bron. (2p)
 - b. Welke conclusie kun je trekken als je kijkt naar de afbeelding en de tekst erbij? (1p)
 - c. Zouden de gebeurtenissen op de bron alleen in Haarlem hebben plaatsgevonden of ook in andere plaatsen? Leg uit. (2p)
2. Lees onderstaande bron en beantwoord vervolgens de vragen.

Uit: Erasmus, Lof der Zotheid (1552):

‘Daar heb je bijvoorbeeld een koopman, een soldaat of een rechter die meent dat door het offeren van één muntje uit zoveel behaalde buit de hele poel van zijn leven in éénmaal gezuiverd is en dat al die uitpattingen, al die dronkenschappen, ruzies, moorden, oplichterijen, trouweloosheden, al dat verraad als het ware volgens contract worden afgekocht, en wel zo dat men weer een nieuwe reeks schurkenstreken kan beginnen’.

- a. Welke misstand in de katholieke kerk benoemd Erasmus hier? Leg dit uit met behulp van de bron. (2p)
- b. Is Erasmus het eens met het gedrag van de katholieke kerk? Leg dit uit met behulp van de bron. (2p)
- c. Is de kritiek die je in de bron leest gebruikelijk voor deze tijd of was het bijzonder dat men dit schreef over de katholieke kerk? Leg dit uit. (2p)

3. Lees onderstaande bron en beantwoord vervolgens de vragen.

'Op 18 december 1572 begon Don Frederik in opdracht van Alva aan de belegering van Haarlem. Meer dan 14.000 soldaten in Spaanse dienst omsingelden de stad, die zelf maar 18.000 inwoners had. Maar die verdedigden zich met man en macht. Onder hen was de weduwe Kenau Simons dochter Hasselaar. Ze bezat een scheepswerf en stond bekend als een eigenzinnige en harde zakenvrouw. Waarschijnlijk bestond haar bijdrage aan de strijd uit het leveren van materiaal voor de versterking van de verdedigingsmuren. Maar over deze 'manlijkke vrou' met 'een mannelickx haert int lijff' deden al snel fantastische verhalen de ronde. Ze zou aan het hoofd hebben gestaan van een leger van driehonderd vrouwen en eigenhandig het hoofd van de romp van een Spanjaard hebben geslagen. Sinds die tijd is haar naam synoniem voor een verschrikkelijk manwif. De Haarlemmers hielden zeven maanden stand tegen de Spaanse overmacht, maar uiteindelijk moest de uitgehongerde bevolking zich overgeven.'

- Is het een feit dat Kenau een leger aanvoerde in de Opstand? Leg uit. (2p)
- Leg uit welk waardeoordeel over vrouwen in het algemeen naar voren komt, als wij het over een kenau of manwif hebben? (2p)

4. Bekijk onderstaande bron en beantwoord vervolgens de vragen.

Bron over de tiende penning.

Rechts staat de hertog van Alva en in het midden van de afbeelding staat Margaretha van Parma.

- Werkten Alva en Margaretha van Parma samen? Toon dit aan met behulp van een voorbeeld uit de bron. (2p)
- Voor wie staat de leeuw symbool? (1p)
- Is de maker het eens met het invoeren van de tiende penning? Leg dit uit met behulp van de bron. (2p)

Antwoordenblad nul- en nameting

	Vraag	Antwoord	Punten
1a	Leg uit wat de reactie was van de Spanjaarden op de Nederlandse Opstand. Doe dit met behulp van de bron.	De Spanjaarden reageerden op deze opstand met geweld. Dit zie je terug in de bron, want er zijn mensen opgehangen en er liggen veel lijken op de voorgrond.	2
1b	Welke conclusie kun je trekken als je kijkt naar de afbeelding en de tekst erbij?	De Spanjaarden wilden de Nederlanden in bezit houden en deinsden hierdoor niet terug van het gebruik van geweld.	1
1c	Zouden de gebeurtenissen op de bron alleen in Haarlem hebben plaatsgevonden of ook in andere plaatsen? Leg uit.	Deze gebeurtenissen zullen niet alleen in Haarlem hebben plaatsgevonden. Deze gebeurtenissen zullen in alle steden hebben plaatsgevonden die in opstand kwamen tegen de Spanjaarden en vervolgens heroverd werden.	2
2a	Welke misstand in de rooms-katholieke kerk benoemd Erasmus hier? Leg dit uit met behulp van de bron.	De aflatenhandel, want er wordt gesproken over het afkopen van schurkenstreken (verraad, ontrouw, oplichterij, etc.).	2
2b	Is Erasmus het eens met het gedrag van de katholieke kerk? Leg dit uit met behulp van de bron.	Nee, want hij geeft juist commentaar (negatief) op de handel in aflaten.	2
2c	Is de kritiek die je in de bron leest gebruikelijk voor deze tijd of was het bijzonder dat men dit schreef over de katholieke kerk? Leg dit uit.	De kritiek is bijzonder, want de katholieke kerk werd gezien als het enige ware geloof. Alle andere ideeën over religie werden gezien als ketterij. Iemand die kritiek had op de kerk werd ook gezien als een ketter en veroordeeld. Kritiek geven op de kerk was dus heel gevaarlijk.	2

3a	Is het een feit dat Kenau een leger aanvoerde in de Opstand? Leg uit.	Nee, want in de tekst staat: <i>Maar over deze 'manlijcke vrou' met 'een mannelickx haert int lijff' deden al snel fantastische verhalen de ronde.</i> Verhalen zijn geen feiten en aan de hand van deze verhalen kan niet met zekerheid gezegd worden dat zij een leger aanvoerde.	2
3b	Leg uit welk waardeoordeel over vrouwen in het algemeen naar voren komt, als wij het over een kenau of manwif hebben?	Als wij spreken over een kenau, dan spreken we over een vrouw die veel mannelijke trekken vertoont. Een sterke, bazige en onafhankelijke vrouw.	2
4a	Werkten Alva en Margaretha van Parma samen? Toon dit aan met behulp van een voorbeeld uit de bron.	Nee, want Alva draait het rad naar links en Margaretha draait het rad naar rechts. Margaretha werkt niet samen met Alva, maar werkt hem tegen.	2
4b	Voor wie staat de leeuw symbool?	De leeuw staat symbool voor het volk van de Nederlanden.	1
4c	Is de maker het eens met het invoeren van de tiende penning? Leg dit uit met behulp van de bron.	Nee, want het volk van de Nederlanden (de leeuw) ligt vastgeketend en wordt door een Spanjaard stevig vastgehouden. Alva is de leeuw aan het verpletteren en duwt hem helemaal plat. Hij probeert alles uit het volk van de Nederlanden te persen tot hier niets meer te halen valt.	2

totaal aantal punten

20

Behaalde aantal punten : 2 = cijfer

Bijlage 9

Verklaring plagiaat en ephorusrapport

m.heemels@fontys.nl - Stoffels - 2150606 zondag 19 oktober 2014 14:00:00

6%

- 4% Bron: Fontys (Jules Martens, 233410, h.jonkers@fontys.nl - martens - 233410, vrijdag 30 november 2012)
- 4% Bron: Fontys (Lowie Tellers, 2017960, h.jonkers@fontys.nl - Tellers - 2017960, zondag 2 december 2012)
- 2% <http://www.edugisbronnen.nl/documenten/Kerdoelen-Onderbouw.docx>
- 2% Bron: Fontys (Haren actieonderzoek eindproduct .docx, donderdag 3 oktober 2013)
- 2% Bron: Fontys (Michael geen Glowacz, 2133562, A.Emonds@fontys.nl - Glowacz - 2133562, vrijdag 6 januari 2012)
- 2% Bron: Fontys (Suzanne van Gompel, 2076631, A.Emonds@fontys.nl - van Gompel - 2076631, donderdag 3 juli 20...
- 2% Bron: Fontys (Johannes Poullisse, 299806, A.Emonds@fontys.nl - Poullisse - 299806, vrijdag 8 november 2013)
- 2% Bron: Fontys (Irene te Lintelo, 2206580, A.Emonds@fontys.nl - Lintelo - 2206580, vrijdag 8 november 2013)
- 2% Bron: Fontys (Rick Verlind, 2168533, A.Emonds@fontys.nl - Verlind - 2168533, vrijdag 8 november 2013)
- 2% Bron: Fontys (Mitch Hommersom, 2143316, A.Emonds@fontys.nl - Hommersom - 2143316, vrijdag 8 november 2...
- 2% http://www.cve.nl/document/0_versie_conceptsyllabus
- 2% Bron: Fontys (Bertiëlle Michielsen, 2146553, h.jonkers@fontys.nl - Michielsen - 2146553, dinsdag 26 november 2...
- 2% <http://www.geschiedenisonline.eu/Lessen%202.0/4%20Vwo/Planner%20en%20Divers/Informatie%20en%20Instr...>
- 1% <http://nl.wiktionary.org/wiki/meineed>
- 1% <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/voortgezet-onderwijs/vraag-en-antwoord/wat-is-de-onderbouw-van-het-v...>

Commentaar van de student

Statistieken

Aantal woorden 272801464

Gerapporteerde woorden

- ☐ Soepel
- ☐ Standaard
- ☐ Streng

Bijlage 10

Verklaring toestemming opname in AOSL-publicatiebank

Bijlage 11

Persoonlijke reflectie op het werkproces

Toen ik een jaar geleden begon aan mijn onderzoek en scriptie dacht ik dat het veel moeite ging kosten om dit te maken. Het tegendeel bleek waar te zijn. Gedurende het onderzoek kreeg ik van het hele docententeam op het Trevianum hulp. Het deel van de geschiedenis sectie dat les gaf aan havo klassen was betrokken met het onderzoek. Met name mijn SPD (Angelique Willems en Marie-Colette Franken) waren begaan met mijn onderzoek en de voortgang. Als ik problemen tegenkwam dan kon ik me bij hun altijd melden en werd er gezocht naar een oplossing, maar dit kwam amper voor.

Ik heb met veel plezier de theorie doorgenomen en kon deze theorie vrij eenvoudig in de praktijk brengen. Dit kwam ook door de boeken die ik als bron gebruikte. Deze waren namelijk al gericht op het onderwijs en zelfs een ouder boek als dat van Dalhuisen kon ik zeer goed gebruiken. Ik ben zeer tevreden over de uitvoering van mijn onderzoek en heb ook duidelijk vooruitgang gemerkt bij mijn leerlingen op het gebied van bronneninterpretatie. Dit gaf een goed gevoel en motiveerde mij eigenlijk om in de toekomst meer van dergelijke structuren aan te bieden in lessen. Hierdoor kunnen leerlingen dan gestructureerd iets aanleren en vanuit deze structuur kunnen ze dan verder gaan nadenken met de theorie. Wanneer een leerling vervolgens weer problemen krijgt kan deze altijd nog terugvallen op de basis (de aangeleerde structuur).

Ik heb met veel plezier aan dit onderzoek gewerkt en kijk dan ook met grote tevredenheid terug op het proces van het afgelopen jaar.